Monica Pillat Radu Ciobanu

Dincolo de așteptare

Dialog în larg

© Editura EIKON
București, Str. Smochinului nr. 8, sector 1,
cod poștal 014605, România

Difuzare / distribuție carte: tel/fax: 021 348 14 74
mobil: 0733 131 145, 0728 084 802
e-mail: difuzare@edituraeikon.ro

Redacția: tel: 021 348 14 74
mobil: 0728 084 802, 0733 131 145
e-mail: contact@edituraeikon.ro
web: www.edituraeikon.ro

Editura Eikon este acreditată de Consiliul Național
al Cercetării Științifice din România (CNCS)

Descrierea CIP este disponibilă la Biblioteca Națională a României

ISBN: 978-606-711-445-4

Coperta I: *Vitraliu de agate*, proiect conceput de Daniela Brown și realizat împreună cu Eugen Pană.

Redactor: Claudia Năstasă

Editor: Valentin Ajder

Monica Pillat Radu Ciobanu

Dincolo de așteptare

Dialog în larg

EIKON
2016

MONICA PILLAT – Fiica lui Dinu și a Corneliei Pillat, născută la 8 octombrie 1947, la București. Membră a Uniunii Scriitorilor, la secția poezie. Absolventă a Facultății de Limbi Germanice, Secția engleză-română (1970). Doctorat în literatura comparată (1978). Profesor în domeniul literaturii engleze și americane la Catedra de limbi străine a Institutului Pedagogic din București (1970-1972) și apoi la Catedra de literatură engleză a Facultății de Limbi Străine, Universitatea București (1973-2005).

SCRIERI:

Poezie: *Corăbii*, Ed. Cartea Românească, București, 1970; *Imaginația ecoului*, Ed. Cartea Românească, București, 1981; *Pluralul ca o veghe*, Ed. Eminescu, București, 1989; *Sentințe suspendate*, Ed. Albatros, București, 1998; *Dorul de rai*, Ed. Universalia, București, 2005; **Proză**: *Cei treisprezece și misterul,* Ed. Tineretului, București, 1968 (premiată de Uniunea Scriitorilor); *Corabia Timpului*, Ed. Ion Creangă, București, 1976 (ed. a II-a în vol. *Povești din lumea jumătăților de zâmbet*, Ed. Universalia, București, 2004; ed. a III-a, Ed. Humanitas, București, 2013); *Drumul spre Emaus*, Ed. Vremea, București, 2002; *Invitatie la vis,* Ed. Humanitas, București, 2014. **Critică literară**: *Modernitatea nuvelei fantastice a lui E.A.Poe* teză de doctorat, TUB, București, 1983; *Ieșirea din contur,* studii de literatură engleză, americană și română, Ed. Eminescu, București, 1985; *Cultura ca interior*, studii de cultură și literatură engleză și română, Ed. Vremea, București, 2001; *Redemption through Art – Studies in Medieval English Literature*, Ed. Universalia, București 2003. **Memorialistică**: *O mătușă de poveste: Ioana Celibidache,* Ed. Humanitas, București, 2011; *Povestind despre atunci cu Barbu Cioculescu*, Ed. Humanitas, București, 2012.

A îngrijit volumele de corespondență ale familiei Pillat, iar în colaborare cu George Ardeleanu a editat operele lui Dinu Pillat în seria de autor, la Ed. Humanitas.

RADU CIOBANU (Cioban Radu Pompiliu Ioan). Fiul lui Silviu Cioban, avocat și al Dorinei, n. Demian, casnică. Născut în Timișoara, la 8 martie 1935. Studii: Liceul C.D.Loga (pe atunci „Nikos Beloiannis"), Timișoara, abs. 1953; studii neterminate la Facultatea de Agronomie din Timișoara (1954-1958); Facultatea de Filologie, secția Limba și Literatura Română a Universității Babeș-Bolyai, Cluj, (1959-1964). De la absolvirea facultății (1964), stabilit la Deva. Profesor de Limba și Literatura Română la Școala Generală din Dobra, jud. Hunedoara, 1964-1965, și la Liceul nr. 2 din Hunedoara, 1965-1972. Din 1972, scriitor profesionist. Din 1994, membru în colegiul de redacție și editorialist al revistei de etnografie și folclor „Miorița", Deva. Din 1998 până în 2003, director al revistei de cultură „Arhipelag" din Deva. Din 2004 până în 2005, redactor-șef al revistei „Semne", Deva. Din 2009, stabilit în Germania. Din 1972, membru al Uniunii Scriitorilor din România.

SCRIERI:

Proză, **roman**: *După-amiaza bătrânului domn*, proză scurtă, Ed. Albatros, București, 1970; *Crepuscul*, roman, Ed. Eminescu, București, 1971 (Premiul pentru proză al Uniunii Scriitorilor), ediția a doua, Ed. Helicon, Timișoara, 1992; *Zilele*, roman, Ed. Albatros, București, 1972; *Treptele Diotimei*, roman, Ed. Eminescu, București, 1973; *Dreptul de a începe*, roman Ed. Eminescu, București, 1974; *Povești pentru trei seri*, proză pentru copii, Ed. Facla, Timișoara, 1975; *Nemuritorul albastru*, roman, Ed. Eminescu, 1976, ediția a doua adăugită, Ed. Excelsior Art, Timișoara, 2012; *Ultima vacanță*, roman, Ed. Albatros, București, 1977; *Vămile nopții*, roman, Ed. Albatros, București, 1980; *Linia și sfera*, roman, Ed. Militară, București, 1982; *Heralzii*, roman, Ed. Albatros, București, 1983; *Călărețul de fum*, roman, Ed. Militară, București, 1984, ediția a doua Ed. Eminescu, București, 1994; *Casa fericiților*, roman, Ed. Cartea Românească, București, 1986; *Arhipelagul*, roman, Ed. Facla, Timișoara, 1987, ediția a doua, Ed. Limes,

Cluj-Napoca, 2015; *Roata lumii*, roman, Ed. Militară, București, 1988; *Steaua fiecăruia*, roman, Ed. Excelsior Art, Timișoara, 2004; *Povești cu păsări și pitici,* Ed. Emia, Deva, 2015; **memorialistică**: *Jurnal 1980-1984*, Ed. Amarcord, Timișoara, 1999; *Țărmul târziu. Jurnal 1985-1990,* Ed. Emia, Deva, 2004; **eseuri**: *Europa din noi*, Ed. Excelsior Art, Timișoara, 2008; *Recurs la rațiune*, Ed. Excelsior Art, Timișoara, 2011; *Călători și călătorii*, Ed. Excelsior Art, Timișoara, 2013; *Între dezastre și miracole. Lecturi empatice,* Ed. Excelsior Art, Timișoara, 2014; **dicționare**: *Mic dicționar de cultură religioasă*, Ed. Helicon, Timișoara, 1994, ediția a doua Ed. Emia [Dicționarele Emia], Deva; *Dicționarul rostirilor biblice*, Ed. Helicon, Timișoara, 1996; În colaborare cu Peter Freund, *Dialog peste Atlantic*, Ed. Emia [Confident], Deva, 2006, ediția a doua adăugită, Ed. Bastion, Timișoara, 2010.

Numai aici sunt eu cea adevărată,
Numai aici îmi pot urmări gândurile
Care se vor potolite pe rând… [1]

1 Nicoleta Ciobanu, fragment din poemul „Circumscriere", *Zborul lăstunului alb*, Ed. Excelsior Art, Timișoara, 2009.

Ora astrală

Monica Pillat: M-a trezit devreme bucuria unei neliniști. Neliniștea dinaintea plecării. Am dat perdelele la o parte și m-am uitat la cer. Nici un nor nu-i tulbura limpezimea și în răcoarea dimineții mijea o boare de vânt prielnic.

Am ieșit din casă și am pornit cu pași repezi spre mica biserică din cartier. Când am intrat, liturghia deja începuse și preotul vorbea despre smerenia și dorul cu care sufletul se poate apropia de necunoscutul divin. După încheierea slujbei, am aprins două lumânări: una pentru dumneavoastră și una pentru cartea care începe.

Pe drumul de întoarcere spre casă mi-au venit în minte cuvintele pe care le-ați scris într-un volum citit de mine în aceste zile: „rostul vieții stă în așteptare". Înainte de a ne îmbarca la bordul corabiei imaginare, aș vrea să vă întreb cu nerăbdarea neofitului:

– *Ce așteptăm să descoperim? Încotro ne îndreptăm?*

Radu Ciobanu: E un început atipic, care m-a luat prin surprindere. Am să mă repliez. Pregătirile de plecare sunt foarte importante mai ales pentru corăbieri imaginari, cum ne-am descoperit noi a fi. Din sintagma plină de sensuri – „bucuria unei neliniști" – pe care o folosiți chiar în prima propoziție a pregătirilor

dumneavoastră, deduc că știți prea bine acest lucru. Tocmai despre acest gen de pregătiri voiam și eu să vă povestesc înainte de a vă răspunde. Întâi de toate însă, vreau să vă mulțumesc pentru lumânarea aceea. A fost un gest care m-a emoționat, deoarece nu cred ca cineva să mai fi aprins vreo lumânare pentru mine, după ce am pierdut-o pe Nicoleta. Aprind în schimb acum eu pentru sufletul ei ori de câte ori pot. Deși, spre deosebire de dumneavoastră, sunt sceptic, ritualul acesta intim îmi face bine. Îmi place să cred că și ei. Mă susține în acest soi de optimism ceea ce nota în jurnalul său Ernst Jünger, acest virtuoz al reflecției subtile, în ziua când americanii au pus piciorul pe Lună: „Când aprinzi o lumânare la un mormânt, efectul este zero, dar gestul e plin de semnificație. Lumânarea arde pentru întreg universul, confirmă că totul are un sens. Dacă oamenii merg pe Lună, efectul va fi maxim, sensul – minim”[2]. Reflecție care ne previne asupra imperativului sensului: nu putem lua în discuție așteptarea fără să luăm în considerare și rostul, noima, *sensul* care o (sau nu o) înnobilează.

M.P. Eu simt că și scrisul poate aduce o lumină atunci când ești cuprins de întuneric, depinde încotro năzuim să ne îndreptăm.

R.C. Am întârziat puțin cu replica la deschiderea dumneavoastră pentru că îmi lipsesc cele două condiții fără de care niciodată n-am putut porni vreo carte, călătorie, aventură livrescă. Prima, care se înscrie perfect în tematica intenției noastre, este

2 Apud Sylvain Tesson, *În pădurile Siberiei*, ediția a III-a, trad. Liviu Dascălu, Ed. Philobia, București, 2015; Premiul Medicis 2011.

așteptarea ceasului celui bun, celui prielnic, care vine mai curând sau mai târziu, dar stă puțin și trebuie simțit și folosit de îndată pentru a așterne începutul. Dacă îl pierzi, riști să ratezi toată cartea sau, în cel mai fericit caz, *să aștepți* cine știe cât, o altă astfel de *oră astrală*. Termenul îi aparține lui Stefan Zweig, el a identificat câteva ore astrale ale omenirii, dar și omul, ca entitate privată, își are orele sale astrale. Care nu trebuie confundate cu inspirația.

M.P. Cum ați defini această diferență?

R.C. În accepția mea, inspirația e starea în care ți s-au limpezit toate: conținut, mesaj, modalități de expresie. Pot să ți se reveleze toate astea, dar dacă nu a sosit ceasul, degeaba, nimic nu se va lega, nimic nu se va urni. Se vădește iar și iar înțelepciunea *Eclesiastului*: „Toate își au vremea lor și fiecare lucru de sub ceruri își are timpul lui. Nașterea își are timpul ei și moartea timpul ei; săditul își are timpul lui și smulgerea celor sădite timpul ei." Iar timpul acesta hărăzit își are de fiecare dată felul său de a-și vesti sosirea. În cazul artiștilor, de orice fel ar fi ei, dar și în cel al oricărui om dedicat creației, invenției, întemeierii unei noi realități, timpul hărăzit se vestește printr-un prealabil și aparent incompatibil amestec de bucurie și neliniște, pe care dumneavoastră l-ați numit atât de exact „bucuria unei neliniști". Într-adevăr, cred că, dintre toate tipurile de neliniști, cea vestitoare a unei creații iminente e singura compatibilă cu bucuria.

M.P. Mi-ați putea împărtăși ceva din tainele acestui „timp hărăzit" care vă declanșează scrisul?

R.C. Am trăit de nenumărate ori acest gen de neliniște, dar niciodată la cote paroxistice ca atunci când mi s-a vestit ceasul astral al pornirii romanului *Nemuritorul albastru*[3]. Era la începutul anilor '70 ai trecutului veac. Mă documentasem vreme de patru ani citind tot ce-mi era accesibil și străbătând cu Nicoleta, verile, la pas, *ad libitum*, cu ranița-n spate, din mănăstire în mănăstire, întreaga Bucovină. Au fost cele mai frumoase veri ale vieților noastre.

M.P. Să nu vă abateți de la ceea ce ați început, știu că vă place să povestiți...

R.C. Nu, Monica, nu vă neliniștiți, nu mă abat, sunt în plină temă care ne preocupă. Căci la un moment dat am simțit că am totul. Eram *inspirat*, aveam întregul roman în minte. Nu-mi rămânea decât *să aștept* ceasul facerii. Și *așteptam*, dar ceasul nu se arăta, ezitam să atac prima frază, căutam pretexte să amân, mă temeam de pagina albă, aveam puseuri depresive, când nu mai credeam că voi răzbi vreodată această carte. Venise vara, ne pregăteam să plecăm în vacanță la Vad, sub majestatea Făgărașilor, „la Bunu și Buna", unde Bunu era preot și aflam de fiecare dată un mic colț de rai. Dar asta însemna ca, dacă mă rup atunci de biroul meu, să ratez definitiv romanul.

M.P. Și ce-ați făcut?

R.C. Nicoleta, care, dincolo de un funciar bun simț, avea și o intuiție foarte exactă a ceea ce înseamnă scrisul unei cărți, cu tot ce implică asta ca zbatere interioară, intimă, mi-a propus să plece doar ea cu Lizuca, iar

3 Radu Ciobanu, *Nemuritorul albastru*, Ed. Eminescu, București, 1976; ediția a II-a, Ed. Excelsior Art, Timișoara, 2012.

eu să vin după ce voi fi depășit într-un fel sau altul, momentul critic. A fost, ca atâtea dintre ideile ei, o idee salutară. Revenit acasă după ce le-am condus la gară, m-au copleșit subit – nu prevăzusem asta – pustietatea casei, golul, tăcerea, lucrurile lor părăsite ici, colo. M-am foit tot restul zilei fără rost și fără a-mi mai afla locul. Noaptea însă, de-a lungul unui somn intermitent, am simțit treptat cum toată acea lume virtuală a cărții învie și cum mă invadează în același timp o neliniște, stranie, pentru că era saturată de bucurie, sau, mai exact zis, de un fel de exaltare euforică. M-am sculat, ca niciodată, pe la cinci, având în fața ochilor întregul plan al cărții, până-n cele mai mici detalii. M-am apucat să-l aștern cu scris mărunt pe foi A4 așezate orizontal, pe care le lipeam de precedenta pe măsură ce se umpleau. Spre seară mă aflam în posesia unui cearșaf de hârtie, pe care se desfășura imaginea structurii întregului meu roman. Mai trebuia să-l încep efectiv. Aici nu mai era nimic de făcut decât iar *să aștept*. Căutam un început.

M.P. Dar aveați deja în fața ochilor panorama narațiunii. Vă mărturisesc că și mie mi s-au arătat de câteva ori, tot la ceasurile adânci ale nopții, fantasmele unor povești încă nescrise, însă începutul îmi apărea cel mai clar, restul ieșea mai greu din vag, așa că vă rog să stăruiți asupra rostului așteptării din pragul creației.

R.C. Da, începutul și sfârșitul sunt momentele cele mai dificile în orice proză. Întocmai ca în aviație, decolarea și aterizarea. Dar acum, în ceea ce mă privește, intervine cea de a doua condiție a urnirii unei cărți. A numit-o cu o sintagmă cât se poate de proprie Marguerite Yourcenar: „a afla *tonul just*". Tonul acesta

just ce să fie? O entitate inefabilă, imponderabilă, determinată și impusă de la sine prin alte elemente la fel de enigmatice precum talentul, intuiția, simțul limbii – atunci când se impune realmente și nu e doar o iluzie. Când „tonul just" e doar o părere, o iluzie spre care exaltarea ușor te poate deturna, efectul e dezastruos, ducând în fundături fatale pentru destinul cărții, asemenea unor mări ale sargasselor din care nicio corabie nu mai află salvare. Dar cum poți fi sigur că tonul e realmente just? Sigur nu poți fi decât când scriitura, după smulgerea din inerție, devine fluentă și o simți cum curge oarecum de la sine.

M.P. Dacă te ajută atunci chiar ritmul unei muzici interioare? Vă întreabă aici poeta. Bănuiesc însă că romancierul are o experiență diferită, căci epicul extins impune un suflu cu mult mai amplu. Cum ați găsit până la urmă tonul potrivit?

R.C. Și pentru un prozator, dacă ține la estetica expresiei, a rostirii, a stilului, „ritmul muzicii interioare" trebuie să fie perfect perceptibil, fiind intrinsec „tonului just". L-am găsit după o nouă noapte de somn intermitent, în care, tot înspre ziuă, a fulgerat prima propoziție, prima frază, primul alineat despre care n-aveam nicio îndoială că aveau prestanța tonului just. Am sărit iar din pat, direct la birou și am început să scriu. Prinsesem ora astrală. Au urmat 12 zile de sublimă nebunie euforică, în care scriam halucinat ore în șir, mâncam pe apucate din cele ce puteam găsi la alimentara pauperă de la parterul blocului, nu mai ieșeam, nu mă mai bărbieream, nu mai răspundeam la telefon, nu mai deschideam televizorul. Singurul lucru pe care mi-l îngăduiam era somnul. Dormeam

la intervale mari, dar adânc și împăcat cu lumea și cu mine. După 12 zile, am încheiat primul capitol. Eram fericit și epuizat. Mă simțeam un învingător. Nu mai aveam nicio îndoială că romanul era salvat.

M.P. Uneori acest sentiment vine la urmă, când se încheie cartea. Ați scris la fel de repede, în continuare?

R.C. Nu. Am plecat și eu la Vad cu certitudinea că întreruperea aceea nu mai avea să dăuneze cărții… Și nici nu i-a dăunat. Când am revenit, am reluat lucrul, de data aceasta însă cu calmul și luciditatea profesionistului care, nefiind nici el scutit de îndoieli, dileme, pase negre și disperări, duce totuși treaba la bun sfârșit, odată ce a pornit-o într-un ceas fast și i-a dibuit de la început „tonul just"

M.P. Există astfel un timp providențial al rodirii pe care așteptarea nu face decât să-l ocrotească.

R.C. E ipostaza fericită, productivă, a așteptării cu sens. Iată că întâmplări din care nu lipsește o undă de stranietate, avându-și probabil rațiunea lor *rânduită,* au făcut să ne întâlnim în timp ce urcam pe aceleași „trepte din cărți", cum iarăși, cu o fericită imagine, ziceați cu alt prilej.

M.P. Așa este, într-adevăr. Acum câțiva ani, o prietenă comună, mi-a spus că sunteți în trecere prin București și că ați dori să mă cunoașteți. Eu însă n-am putut atunci să dau curs invitației, fiind între drumuri. E limpede că nu venise încă ceasul…

R.C. Da, ceasul de grație, care nu poate fi forțat. Dar apoi, când mi-ați făcut propunerea de a scrie împreună o carte-dialog pe tema *așteptării*, a ponderii

și ipostazelor sale în viețile noastre, ale ființelor raționale, am avut o clipă de ezitare circumspectă.

M.P. Între timp eu vă citisem deja frumoasele cronici despre scrierile familiei Pillat și descoperisem în ele o caldă empatie și adâncul unei înțelegeri care îmi deschidea noi orizonturi și asupra propriilor mele creații. Ca în oglinda unei ape, ori ca printr-o fereastră deschisă, întrezăreați în scrisul meu prezența celor dragi ai mei pe care i-am pierdut. M-a tulburat mai ales felul în care ați legat poemul bunicului meu, „Aci sosi pe vremuri", de castelul din povestea mea, „Invitație la vis". Pomeneam acolo despre năluca unei clădiri, fără să-mi dau seama că eram bântuită de imaginea de acum a conacului de la Miorcani. Așezarea în destrămare fusese evocată cu mult înainte și de tatăl meu în romanul *Așteptând ceasul de apoi*[4]. Castelul din povestea mea, care apărea când în ruină, când reflectat doar în lac sau în imaginația autorului, venise din nostalgia unor locuri unde ducându-mă am găsit numai dezastrul. Citindu-vă comentariile, mi-am spus atunci că dumneavoastră mă știți în mod straniu mai bine decât eu însămi. Trebuia să vă cunosc și eu. Atunci m-am gândit la o carte pe care să o scriem împreună, închipuind-o ca pe o călătorie la bordul unei nave imaginare, acum, spre capătul vieților noastre. Suntem fiecare înzestrați cu darul ascultării „celuilalt" și de aceea suntem feriți întrucâtva de ispita egocentrismului. Nu avem nici un termen de predare a acestui proiect, deci ne putem alege pasul, ritmul și popasurile. Chiar dacă nu vom avea poate răgazul

4 Dinu Pillat, *Așteptând ceasul de apoi*, prefață de Gabriel Liiceanu, ediție îngrijită de Monica Pillat, Ed. Humanitas, București, 2010.

să ducem la bun sfârșit cartea, sunt sigură că ne vom bucura de orizontul care ni s-ar deschide pe parcurs.

R.C. Mă aflu la un ceas crepuscular – nu și dumneavoastră: n-aveți motiv să folosiți pluralul, când vorbiți despre „apropierea capătului vieții" – și eram convins că nu mai are rost să cultiv alte *așteptări* în afara celei de pe urmă. Și deodată mă surprindeți prin ideea unei călătorii, în căutarea adevărului conținut în ceea ce pare a fi o abstracțiune polimorfă cu tainice rosturi – așteptarea...

M.P. Vă înțeleg temerile și ezitările mai mult decât vă imaginați. După ce v-am adresat invitația, mi s-a făcut frică. Ne știm numai din lecturi. Cum vom putea dialoga? Totuși, imboldul din prima clipă a fost să lăsăm în urmă vuietul mulțimii și să o luăm pe verticala spiritului în sus. Să facem din întrebările și răspunsurile noastre niște zmee, pe care să le înălțăm în bătaia vântului. E și un mare avantaj în faptul că nu ne cunoaștem decât din cărți. Așa vom putea mai ușor să intrăm în lumea nevăzutelor, a gândurilor, a revelațiilor, a temerilor și așteptărilor, a visului și a nădejdilor. Am privit destul la cele din afară în scrierile noastre de până azi. Hai să mergem mai departe, să iscodim locuri în care n-am mai zăbovit niciodată, să ne uităm la lucrurile necercetate lăuntric. Mă gândeam, ca să nu ne rătăcim, să ne așezăm plecarea sub semnul cugetării lui Pascal: „Nu m-ai căuta dacă nu m-ai fi găsit"

R.C. Va fi cu atât mai interesant cu cât elanul dumneavoastră spre transcendent va întâlni scepticismul meu, care temperează mereu și inoportun

dorința de a vă urma. Dar perspectiva pe care ideea aceasta mi-o deschide e amețitoare: pe cât de surprinzătoare, de *ne-așteptată*, pe atât de tentantă. După câteva ceasuri de reflecție, cu strădania de a nu-mi pierde „uzul rațiunii", mi s-au reactivat amintirile și nostalgiile tuturor celorlalte plecări în astfel de călătorii care mi-au umplut cu bucurii trecuții ani. Și în cele din urmă – bătrân bolând, s-ar putea zice – am acceptat invitația de a mă implica într-o nouă aventură. Dar – din lașitate sau din politețe? – v-am invitat pe dumneavoastră să ridicați ancora și velele și să porniți corabia.

M.P. Înainte de a pleca, să precizăm de la ce țărmuri anume se îmbarcă fiecare. Eu plec de la o masă de scris, așezată la geamul de la care se vede un tei uriaș cu ramurile răsucite în văzduh.

R.C. Biroul meu e așezat în colțul încăperii; de la fereastra dinspre stradă privirea se oprește pe clopotnița unei biserici, prin celălalt geam se vede grădina noastră din spate. În paranteză fie zis, biserica e închisă, părăsită din... lipsă de enoriași, iar clopotele au fost coborâte și redirecționate spre nu știu unde, dar, din fericire, Crucea n-a putut fi dizlocată: a rămas ca un simbol al speranței și o văd de câte ori privesc pe fereastră. Masa mea de lucru de aici, din Germania, nu e decât o improvizație într-un loc de tranzit. Biroul de acasă, de la Deva, devenit pustiu, mi-a rămas în fotografii de acum opt ani, în care apărem pe rând când eu, când Nicoleta…

M.P. V-aș invita să ne întoarcem puțin la afirmația dumneavoastră, pe care am citat-o mai sus: „Rostul vieții stă în așteptare”.

R.C. Propoziția – azi, la vreo patruzeci de ani după ce am comis-o – mi s-a părut sibilinică și prea trufaș peremptorie și am ținut acum să revăd contextul. Ea face parte dintre primele propoziții ale romanului *Vămile nopții*[5] (care, ulterior, a devenit partea a doua a *Nemuritorului albastru*) și se referă la ultimele ceasuri ale lui Petru Rareș, voievod orgolios, intrepid și tenace, a cărui viață a fost un conglomerat de așteptări, pe care singur și le provoca, cu efecte dintre cele mai diverse și contradictorii.

M.P. Vă rog să-mi limpeziți și mie sensul afirmației.

R.C. Iată, vă dau contextul lămuritor al propoziției: „Poate că toată bucuria și, la urma urmelor, însuși rostul vieții stau în așteptare. Când nu mai ai nimic de așteptat, când știi că zilele – multe, puține, câte ți-or fi rămas – nu mai pot aduce nimic nou și cutremurător, te încolțesc urâtul si dorul de ducă. Dar bine – încerca tot el să se contrazică – adu-ți aminte de vorba-ceea: nu aduce anul ce aduce ceasul; nu mai târziu decât chiar mâine se poate întâmpla acel ceva nou și cutremurător care ți-a fulgerat de atâtea ori până acum viața și care te va face iar să te simți puternic și cu un rost. Nu. Sunt zadarnice asemenea iluzii. De la o anumită vârstă știi bine că nu mai ai ce să aștepți. Nu ți se poate întâmpla decât cel mult câte un lucru care să te aplece și mai mult asupra pământului celui de obște.”

5 Radu Ciobanu, *Vămile nopții*, Ed. Albatros, București, 1980.

M.P. Și totuși imposibilul, neprevăzutul își fac adesea apariția. Cum ar fi, de exemplu, această invitație de a pleca în larg cu cineva pe care nu-l cunoașteți decât din lecturi…

R.C. Ceea ce, iată, contrazice opinia de mai sus. Cred că acum a sosit momentul să încerc un răspuns la cele două întrebări inaugurale ale călătoriei noastre: *Ce așteptăm să descoperim?* Întotdeauna ceva nou, incitant, stimulator a noi așteptări. *Încotro ne îndreptăm?* Întotdeauna spre ceea ce se află *dincolo de așteptare*. Sunt convins însă că și dumneavoastră ați constatat că așteptarea are multe întruchipări și presupune o multitudine de nuanțări.

M.P. Sigur. Una ar fi tocmai cea pe care am uitat totuși s-o fac și anume diferența dintre „a aștepta" și „a fi așteptat". Să vă explic. În anul 2000, după un control medical de rutină, am primit vestea unei boli fatale. Dacă nu mă operam imediat, făceam metastaze. Șocul pentru mine nu a fost că moartea urma să vină mai devreme decât mă așteptasem, ci că nu mă pregătisem sufletește pentru ea. Până în acea zi mă socoteam asemenea celui care crede că are buzunarele încă pline și că poate cheltui în continuare fără grijă. Crezusem că aveam mult timp înaintea mea și că îmi puteam permite risipirea. Dar iată că pământul îmi fuge de sub picioare, că viața mea e într-o vraiște, sunt prinsă cu bagajele nefăcute, năucă de repeziciunea cu care se precipită lucrurile.

R.C. Și ce e de făcut într-un asemenea ceas? Dumnea–voastră ce ați făcut?

M.P. Înainte de operație m-am dus la un preot cu care nu vorbisem niciodată și, în biserica veche, la primul ceas al dimineții, am îngenuncheat și i-am spus în ce cumpănă mă aflam. El m-a privit gânditor și a rostit: „Acum ți se ia totul ca să ți se dea totul, asemenea lui Iov. Dacă nu vei pricepe sensul acestei încercări înseamnă că degeaba ți s-a dat și ai să pierzi harul suferinței. Fii atentă la tine însăți, la cele din jurul tău și stai de veghe".

R.C. V-a liniștit sfatul lui?

M.P. Da, foarte mult. M-am dus la spital cu convingerea că oricum s-ar fi desfășurat operația, eu aveam să ajung acasă, fie înapoi în lume, fie dincolo de ea. M-am rugat însă lui Dumnezeu să mă mai aștepte un pic.

R.C. V-am întrebat pentru că am trăit și eu în urmă cu vreo treizeci de ani, o experiență asemănătoare, când am petrecut șase săptămâni, intubat, la terapie intensivă, simțindu-mă strivit de dilatarea flască a secundei. Am depășit episodul numai prin încrederea în forța răbdării și prin devotamentul Nicoletei. Acesta, realmente providențial...

M.P. După ce am revenit de la spital, profeția preotului a început să se adeverească. Mă bucuram că eram vie, ca niciodată înainte, și cea mai umilă mâncare, pe care mi-o pregătea cu grijă mama, mă făcea să plâng de fericire. Dintr-o dată viața de zi cu zi se transforma într-un miracol. După câteva luni de atunci, aflându-mă într-o vacanță la munte, cu soțul și cu mama mea, s-a întâmplat să rămân singură pe terasă, în scaunul balansoar. Se înnorase și din clipă în clipă așteptam să vină furtuna. Uitându-mă la cer,

I-am cerut lui Dumnezeu un răspuns asupra timpului pe care îl mai aveam de trăit. „Dacă e să mă fac bine, arată-mi, risipind norii, dacă nu, adu-mi furtuna". Și răspunsul a venit neașteptat de repede totuși, căci plumburiul greu al văzduhului s-a subțiat tot mai mult până când s-a dezvelit albastrul… și nu bătea vântul.

R.C. Și vă gândiți că v-a fost ascultată ruga?

M.P. Sunt sigură. Deasupra mea plutește acum o sentință deocamdată suspendată. În timp suferința deschide un drum inițiatic.

R.C. Cum anume?

M.P. Ceea ce m-a surprins mai întâi în copilărie, pe când zăceam în pat cu scarlatină, apoi cu pojar sau tuse convulsivă, era schimbarea față de mine a celor din jur. Mergeau în vârful picioarelor prin cameră, vorbeau în șoaptă, aproape la fel ca atunci când bunica plămădea cozonacii de Crăciun sau de Paște, lăsând aluatul să crească în lighean, bine învelit în cârpe calde. Iubirea cu care bunica făcuse semnul crucii în aer, binecuvântând alcătuirea în ascunsa mișcare dinăuntru, mă cuprindea mai intens și mai tainic când mă îmbolnăveam. Deveneam deodată locul predilect spre care se concentra energia luminoasă a părinților și a bunicilor mele. Când mă însănătoșeam, intensitatea blândeței și grijii lor de dinainte se diminua, revenind în firesc.

Pe la șapte ani, în timpul operației de amigdale – anestezia cu novocaină din acele vremuri provoca doar o superficială amorțire – am trecut pe neașteptate din zona acută a durerii nemaitrăite în cenușiul fără margini al unei suferințe străvechi, în care nu mai

eram pentru o clipă copilul imobilizat pe scaun de doctori, ci un duh rătăcitor, desprins din învelișul lui de carne. Sfâșierea fizică mi s-a șters din minte, dar nu pot uita acea stare în care intrasem pentru câteva secunde, simțind parcă durerea întregii lumi de dincolo de mine.

R.C. Exact aceeași experiență am avut-o și eu cu amigdalele și cred că aceea e prima amintire *horror* din copilăria mea. Aveam șase ani.

M.P. Observ că după fiecare încercare de acest fel, însănătoșirea nu mă mai aduce în locul din care am plecat îmbolnăvindu-mă, ci altundeva, mai sus, de unde se vede totul mai amplu.

R.C. Să nădăjduim că ni se va da răgazul să înfruntăm largul în această carte. Că vom fi așteptați…

Pregătiri de plecare

M.P. Cred că perspectivele noastre asupra ideii de așteptare țin de modurile în care percepem timpul, uneori ca pe un aliat, alteori ca pe un dușman. Astfel sunt așteptările „bune", cele care ne fac să visăm la ceva extraordinar cum ar fi iubirea, scrisul sau cititul unei cărți ideale, vindecarea după o boală grea a sufletului ori a trupului, revelația sensurilor ascunse ale suferințelor care ne-au ridicat mai sus pe treptele înțelegerii, întâlnirea cu Dumnezeu, la capătul vieții.

R.C. Sunt sigur că aceeași profunzime o va fi avut timpul și în așteptarea doamnei Cornelia Pillat, după arestarea tatălui dumneavoastră, scriitorul Dinu Pillat, judecând după extraordinara rezonanță a răspunsului dumneaei la încheierea procesului. Să ne amintim. Dinu Pillat, după doi ani de detenție, a fost condamnat la 25 de ani de temniță. După pronunțarea sentinței, un securist a interpelat-o insolent pe Mama dumneavoastră: „Ei doamnă Pillat, ce veți face acum, când soțul dumneavoastră a încasat 25 de ani?!" Iar dumneaei i-a dat acest răspuns demn și întru totul firesc pentru *o doamnă,* în care se presimte viitoarea profunzime a timpului atunci *când trebuie să aștepți*: „L-am așteptat doi ani, îl voi mai aștepta douăzeci și trei."

M.P. Dar mai sunt și așteptările „rele", când suntem martorii neputincioși ai urgiei ce se abate asupra cuiva drag nouă, când simțim, cu fiecare zi ce trece, că nu mai are cale de întoarcere și încercăm în van să-l însoțim cu sufletul în departele tot mai inaccesibil. Totuși, ciudat, în noaptea când am rămas cu mama la spital, în ultimele ei pâlpâiri de viață, mi se părea că aud continuu sub fereastră foșnetul valurilor și simțeam cum se apropia să mi-o ia largul acelei mări nevăzute. Dar și așteptările „rele" pot fi îmbunate pe calea visului. Am umplut caiete întregi cu vise de noapte care, de-a lungul anilor, au țesut punți între mine, cea de aici, și cei pe care i-am pierdut. De aceea nu am devenit sceptică. Legăturile nu s-au rupt decât aparent, în adânc am rămas împreună. Sunt și așteptări „în gol", care îți dau senzația că timpul stă pe loc, în stațiile de autobuz, în gări și aeroporturi, la cozi, în anticamera plicticoaselor birouri publice. Sunt și așteptări „în plin", când anticiparea a ceea ce urmează să se petreacă te face să ți se aprindă mintea gândindu-te la ce s-ar putea întâmpla.

R.C. Vă cunosc din scris și din câteva apariții în emisiuni culturale televizate ca pe o făptură luminoasă, solară, știam că ați trecut prin durerile numeroaselor pierderi ale celor dragi, vă știam înzestrată cu o mare sensibilitate și capacitate de a percepe transcendentul, „ceea ce nu se vede", cum ziceți dumneavoastră, dar nu mi-a dat nicio clipă prin gând că ați fi fragilă, fizic vulnerabilă, supusă acelorași riscuri precum ceilalți muritori. Aceeași perplexitate am trăit-o și când am aflat de boala Nicoletei. E o reacție comună în astfel

de situații, când descoperim că nici noi înșine, nici cei dragi nu suntem scutiți de nimic.

M.P. E teribil când revenirea pe spirala vieții nu mai este cu putință. La începutul bolilor lor fatale, am luptat din răsputeri să-i întorc pe părinții mei de pe cale, apoi văzând cât de departe ajunseseră, desprinzându-se încetul cu încetul de tot și de toate, nu am făcut decât să-i veghez. O bună parte din mine a plecat cu ei în nevăzut.

R.C. M-a surprins retrospectiv atitudinea Mamei dumneavoastră, Cornelia Pillat, care a fost și o hărăzită scriitoare. În ultimele sale scrieri nu a pătruns nimic din spaima și durerea pe care le va fi trăit aflând teribilul diagnostic care vi s-a pus și veghindu-vă apoi în faza postoperatorie, aceea când, fără îndoială, *aștepta* sub o indicibilă tensiune să vă vadă revenind de pe pragul celuilalt tărâm. Mi se pare această discreție o dovadă de rar stoicism, tărie și pudoare sufletească.

M.P. Mama era o vitează și socotea că dacă ai răbdare și ai putere, o suferință teribilă te face să urci o treaptă pe scara înălțării spirituale.

După ce m-am făcut bine, ea a redescoperit cu o incandescentă fervoare frumusețea vieții de care uitase. Tot ea spunea, peste ani, în 2003 – în emisiunea lui Horia-Roman Patapievici, *Idei în libertate* –, că momentele de răgaz din viață nu fac decât să ne dea acea putere pentru a întâmpina durerea care va veni.

R.C. Cred că din categoria aceluiași tip de stoicism purtat cu demnitate și discreție de Mama dumneavoastră a fost și modul în care ați știut și ați avut puterea să depășiți acea pasă neagră, începând cu clipa când

ați aflat diagnosticul. A fost vorba și atunci tot de o așteptare și anume de așteptarea „în plin", cum o numiți dumneavoastră, aceea a situațiilor limită, când în joc e însăși viața, când timpul se dilată și, parafrazând arghezian, *nemărginită, secunda își trece prin suflet, gigantică, unda...* Se confirmă astfel opinia dumneavoastră conform căreia „perspectivele noastre asupra ideii de așteptare țin de modurile în care percepem timpul."

M.P. După cum ați remarcat, timpul e cel care mă inspiră…

R.C. Timpul a fost, și văd că rămâne, o preocupare constantă în scrierile dumneavoastră. Putem zice că, după toate episoadele dramatice prin care ați trecut în absolută solidaritate cu familia, concluzia că așteptarea este în indisolubilă relație cu timpul este un produs verificat prin proprie trăire și experiență. Aș nuanța puțin, relevând amănuntul că dumneavoastră folosiți pluralul: „*modurile* în care percepem timpul." Nu știu dacă ați făcut-o intuitiv sau în urma unui raționament deliberat, dar ați făcut-o bine, întrucât nu există un mod unic și constant de a percepe timpul, ci *moduri* dependente de niște împrejurări în care e implicată întotdeauna și o anumită ipostază a așteptării. În cazuri precum cel al terifiantei, relativ recentei dumneavoastră experiențe, când se punea problema de viață sau de moarte, timpul e perceput, ca în *Blesteme*-le argheziene, ca o monstruoasă dilatare a secundei. Dar ea poate fi percepută în diverse tipuri de așteptare și nu doar în situații limită, cum a fost cea în care v-ați aflat dumneavoastră.

M.P. Nu pot să mă gândesc ce s-ar fi întâmplat cu mama mea dacă m-ar fi pierdut.

R.C. Am trecut printr-un astfel de cataclism și știu că durerile sufletești supreme, cele ale profundei intimități, nu se pot calma. De aceea detest purtarea veșmintelor de doliu. Doliul este o stare ce ține de intimitatea profundă și a-l afișa public, ostentativ, dincolo de momentul ceremonial, mi se pare indecent, ca și cum aș pretinde compasiunea unei mulțimi anonime. Ca și cum *aș aștepta* să fiu compătimit. Dorința de a fi compătimit e tot un fel de așteptare, dar una nedemnă, pe care singur mi-am provocat-o din teama de a înfrunta solitar dezastrul. Ceea ce nu înseamnă că n-aș aprecia compasiunea semenului atunci când vine de la sine, fără a fi provocată de ostentația veșmintelor mele cernite. N-am purtat nicio clipă doliu după pierderea fizică a Nicoletei. Nu doar din motivele de mai sus, ci și pentru că o simt tot timpul în prejma mea, stăm de vorbă, de câte ori merg la ea, în „parcul" Hauptfriedhof, plin de verdeață și de miresmele florilor, unde nimeni nu vandalizează și nu fură, stăm împreună în liniștea aceea mare și îi recit, în loc de rugăciune, toate poeziile pe care le iubea.

M.P. Ați putea să-mi vorbiți despre Nicoleta ca poetă? Vă mărturisesc că *Zborul lăstunului alb*, volumul ei, apărut postum, îmi e foarte aproape de suflet. Aștept ca prin dumneavoastră să o pot și eu cunoaște cumva.

R.C. A fost o făptură de o mare pudoare sufletească și de aceea o poetă discretă, numai pentru sine. În poeziile sale recunosc ecouri, reflexe ale unor momente de viață dramatice sau fericite, cum ar fi, bunăoară, din vremea

când m-a însoțit prin Bucovina, în documentarea pentru *Nemuritorul albastru*, sau din ziua, terifiantă pentru ea, când am trecut printr-o operație de mare risc, după care m-a vegheat, la Terapie Intensivă, zi și noapte. Era delicată și fragilă, dar cu o incredibilă energie și capacitate de dăruire. Iată poezia aceea, ca să vă faceți o idee de modul în care distila realitatea, tinzând spre esențe:

Tu, cel de azi

Miroase părul tău a toamnă care pleacă
și-așa culcat pari un copac rănit
pe care nu mai vor să-ntârzie
nici frunze.

Neverosimil de ușor ți-e trupul
cu oase ca de pasăre, prin care
fluieră pământul.

Doar pleoapele ți-s pietre și
nu le mai ridică nici soarele
aflat în ultima amiază...

M.P. Ce vibrantă simplitate! În câteva cuvinte ea sugerează un abis.

R.C. Poate nu vă vine să credeți, dar partea cea mai mare a poeziilor din cartea amintită a fost o enormă surpriză pe care am descoperit-o în sertarele biroului ei abia după ce am pierdut-o. Așa stând lucrurile, mă tem că s-a supărat pe mine pentru că i le-am publicat

postum. Regret că nu am făcut-o cu cele pe care i le cunoșteam, atâta timp cât a fost aici. I-am propus de câteva ori, dar nici nu voia să audă și apoi am tot așteptat să se mai adune, să se mai rotunjească virtuala plachetă, neștiind că ea se rotunjise în taină.

M.P. Sunt așteptări care ne umplu viața, altele care o golesc…

R.C. Care dintre ele v-a lăsat amintirea cea mai pregnantă și de ce?

M.P. Aș începe să vă răspund printr-o digresiune. Într-un bob de fasole secționat pe jumătate se vede embrionul care așteaptă să încolțească. Pare imaginea în miniatură a plantei de mai târziu și totuși când vine clipa care declanșează creșterea, ce diferență uluitoare între cele două ipostaze! Aceeași diferență o surprind și în procesul așteptării mentale: între momentul anterior germinării unei idei, să spunem, și momentul „înfrunzirii" ei depline. Mă gândesc la Michelangelo care își alegea blocurile de marmură în funcție de statuile pe care le vedea dormind în ele, la viziunea platoniciană asupra creației ca putere a artistului de a descoperi și de a elibera ideile eterne din amorful aparent.

R.C. E credința conform căreia spiritul dă viață materiei.

M.P. Cei care scriu pentru a călători spre cunoaștere trăiesc această revelație în singurătate și taină. Ceea ce mi-ați povestit despre geneza cărții *Nemuritorul albastru* mă face să cred în pre-existența unor adevăruri care își așteaptă ora intrării în lume. Și eu când pun pe hârtie cuvinte, simt adesea că sunt

doar instrumentul prin care încearcă să se exprime nevăzutul a-toate-veghetor. De aceea este atât de fascinant drumul de la idee la facere!

R.C. Dați-mi o asemenea mostră din experiența dumneavoastră.

M.P. Aveam nouă ani, când am scris prima mea poezie, care se termina cu strofa: „E noapte târzie, / Freamătă castanii, O ceață fumurie / Învăluie anii." Citind-o, tata m-a întrebat surprins: „Ce-ai vrut să spui?" „Nu știu", i-am răspuns, „explică-mi tu".

R.C. E straniu, într-adevăr și tulburător.

M.P. Abia acum, după atâția ani de atunci, mi s-a lămurit sensul acelor prime versuri, căci de câte ori mă uit cu nostalgie în urmă, trecutul îmi apare din ce în ce mai ireal, mai depărtat, ca „învăluit în ceață".

Și în planul evenimentelor există un decalaj amețitor între ceea ce anticipezi lăuntric că se va întâmpla și ceea ce survine în fond, luându-te pe nepregătite. Aveam unsprezece ani când tata a fost arestat și timp de cinci ani și patru luni, l-am așteptat necontenit să se întoarcă. Pentru că fusese luat de acasă noaptea, îmi imaginam că avea să revină acasă tot pe întuneric și atunci căutam să-mi amân somnul ca nu cumva să nu aud scârțâitul porții și să nu-i deslușesc pașii prin curte. Nici când am aflat în vis și apoi aievea că fusese condamnat la 25 de ani nu mi-a slăbit încordarea.

R.C. Și cum l-ați așteptat? Cum ați umplut deșertul lăsat de absența lui?

M.P. Într-un sertar al biroului său, care era gol, am strâns an de an pachetele de ciocolată pe care le

primeam în dar, gândindu-mă numai la încântarea lui, la întoarcere, căci era mare iubitor de dulciuri ca acelea. Scriam poezii ca să fiu cu el, nădăjduind că așa puteam îmblânzi așteptarea. S-a înapoiat acasă în lipsa mea iar vestea mi-a sosit printr-o carte poștală, la Vărateс, unde îmi petreceam vacanța de vară cu bunica mea. Mă așteptam mai mult ca niciodată să revină, pe rând toți prietenii lui din lot fuseseră eliberați în acel an, totuși rândurile mamei despre întoarcerea lui m-au fulgerat ca de moarte. Mi-au trebuit multe zile să mă vindec căci atunci am trăit fericirea ca pe o boală devastatoare.

R.C. Cum explicați această reacție extremă?

M.P. Embrionul așteptării crescuse în toți acei ani devenind nu o plantă, nu un copac ci o pădure uriașă de anticipări…

R.C. Așteptarea aceea a cărei împlinire ați trăit-o la Vărateс, a fost o așteptare „în plin", dintr-acelea care-ți induc o tensiune euforică. Da, am cunoscut asemenea momente, pentru că, într-o viață, ele nu sunt rare. Se întâmplă de multe ori să aștepți un timp mai mult sau mai puțin îndelungat, febricitând, rezolvarea unei situații critice. Iar încordarea e cu atât mai intensă, devenind greu de suportat, „ca o boală devastatoare", cum ziceți, cu cât situația e mai critică și rezolvarea ei mai intens și mai îndelung așteptată. Sunt însă grade de intensitate și în aceste așteptări „în plin". Cea prin care ați trecut, rezolvată fericit cu vestea întoarcerii tatălui, a fost de grad maxim. Am trecut și eu prin cel puțin o asemenea experiență de maximă intensitate, când Lizuca – avea zece ani – a dezvoltat

niște simptome ciudate. Am internat-o și pediatrul șef de secție, altfel om de treabă, care ne era și vecin, după primele investigații, ne-a anunțat cu o figură dezolată că e vorba de leucemie.

M.P. Un diagnostic cumplit!

R.C. Doctorul era foarte sigur pe el, nu lăsa loc la dubii, spulberând astfel și speranțele. Vă imaginați desigur efectul veștii asupra noastră. Cu atât mai mare cu cât ne străduiam ca, față de ea, să ne arătăm, dacă nu veseli, măcar într-o dispoziție calmă. A urmat pentru noi, părinții, o noapte îngrozitoare, în timpul căreia însă, mi-a venit ideea fericită și, de dimineață, deși știam că lucrează noaptea și se scoală târziu, l-am sunat pe Banu Rădulescu, la București. Eram prieteni, era medic și, deși nu era pediatru și nici măcar nu practica, ci scria, aveam, nu știu de ce, o mare încredere în competența sa medicală. Mi-a răspuns morocănos la ora aceea, cum mă și așteptam de altfel, dar, după ce l-am pus la curent cu tot, simptome, diagnostic, s-a înviorat brusc și m-a întrebat fără a sta o clipă pe gânduri: „Are roșu în gât?" Avea. „Atunci stai liniștit, că n-are decât mononucleoză infecțioasă. Dar pentru siguranță, adu-o la Fundeni."

M.P. Ce reconfortant este să capeți de la doctor speranța pierdută...

R.C. În tot acest timp ne aflam într-o așteptare „în plin", vegheaserăm cu sufletul la gură, până la epuizare. Am ajuns la Fundeni la șase dimineața. Un medic tânăr, din garda de noapte, i-a făcut primul examen. După care ne-a spus cu o siguranță cu efect de balsam asupra disperării noastre: „Deocamdată nimic nu

justifică un astfel de diagnostic." A fost internată în secția de hematologie a cărei șefă era doamna dr. Miriam Bercovici, fie-i amintirea binecuvântată, soția scriitorului Israil Bercovici. Pe la zece aveam deja rezultatele primelor analize care confirmau diagnosticul stabilit *telefonic* de Banu.

M.P. Extraordinar!

R.C. Vestea a avut efectul unei uriașe descărcări, ca a unui fulger care se scurge prin paratrăznet, pierzându-și urma în pământ. Doamna dr. Bercovici a mai ținut-o totuși sub observație încă zece zile în care a tratat-o cu supradoze de... portocale. În anii șaptezeci încă se mai găseau. Ne-am întors acasă într-o stare de spirit briliantă și aceea, dacă bine mă gândesc, a fost poate cea mai frumoasă călătorie a noastră, tustrei, cu trenul, într-o zi însorită, obosiți, dar savurând gustul fericirii. O văd și acum pe Lizuca, contemplând peisajul la intrarea printre munți, în timp ce ronțăia un baton de ciocolată cu alune. Și pe Nicoleta, cu ochii închiși, epuizată dar relaxată, purtând pe chip expresia unei sublime seninătăți.

M.P. Am trăit și eu atunci, după operație, o asemenea stare de extatică liniștire…

R.C. Există și situații stranii, când, mizând pe o rezolvare fericită a așteptării, simți îndemnul aparent irațional s-o întârzii. Am trăit-o și pe asta, când, studenți fiind, dar încă necăsătoriți, ne-am petrecut prima vacanță de vară despărțiți: eu la Timișoara, Nicoleta la Vad. Ne scriam, bineînțeles, iar așteptarea scrisorilor ei era un amestec de plăcere, nerăbdare, îngrijorare la cea mai mică întârziere, bucurie anticipată, – una peste

alta, tot o stare de neliniște frenetică. Dar, la sosirea plicului fericitor, se insinua un soi pervers de regret că așteptarea s-a sfârșit și găseam pretexte de a amâna deschiderea plicului pentru a prelungi acea voluptate „dureros de dulce" a așteptării unei bucurii scontate.

M.P. Am trăit și eu o experiență de o intensitate extraordinară, în vara anului 1964. Atunci, tatăl meu, abia întors acasă, îmi trimitea la Văratec (unde îmi petreceam vacanța), primele scrisori, după cinci ani și jumătate de închisoare. Cu sufletul la gură, cu degetele tremurânde, mângâiam îndelung adresa scrisă de el pe plic. Mă retrăgeam în iatacul din casa maicii Agripina ori sub coroana unui măr din livada mânăstirii, pregetând, până când ajungeam la o anume reculegere lăuntrică, asemeni celei care precede rugăciunea, și numai atunci deschideam cu grijă plicul și începeam să citesc scrisoarea, cu o fervoare de nedescris. Desigur, eu vă vorbesc despre un tip diferit de trăire a așteptării…

R.C. Întotdeauna când am nevoie de dovezi și argumente pe tărâmuri evanescente și inefabile, caut cuvântul poeților. Numai ei au harul primit din lumea nevăzutului de a întruchipa inefabilul în cuvânt. Că așa stau lucrurile pretutindeni unde sensibilitățile sunt acute și active, o pot dovedi prin experiența, fără îndoială autentică, trăită de Arghezi, care și-a convertit-o, înnobilând-o, în poezie:

Câtă vreme n-a venit
M-am uitat cu dor în zare.
Orele și-au împletit
Firul lor cu firul mare.

Și acum c-o văd venind
Pe poteca solitară,
De departe, simt un jind
Și-aș voi să mi se pară.

M.P. Celebrul jind arghezian…

R.C. Cum altfel, mai bine, mai expresiv, mai pregnant, am putea numi ciudata și neprevăzuta încercare de a prelungi așteptarea pentru a nu pierde voluptatea pe care o tăinuiește? La Péter Nádas, în romanul *Apocalipsa*, așteptarea e tot de natură erotică, iar timpul e perceput în dilatare arghezianǎ, surprinsă într-o sintagmă memorabil tradusă de regretata Anamaria Pop, prin *timp profund*: „[...] am așteptat-o" – zice Nádas – „la gard, chiar și după lăsarea serii, dar n-a venit, de atunci știu ce timp profund are așteptarea, dacă trebuie să aștepți."

M.P. Și tata apela adesea la poezie și la marea proză pentru a ne vorbi despre ceea ce nu se poate spune în chip obișnuit. Îmi aduc aminte de serile în care, la lumina lămpii de pe biroul tatălui său, ne citea mamei și mie, din cărțile lui iubite. Vocea lui caldă și melodioasă era acompaniată de gestul mâinii care dirija muzica poemelor din volumele lui Ion Barbu, Tudor Arghezi, Lucian Blaga, Ion Vinea, Ion Pillat, Vasile Voiculescu, Emil Botta, Mihai Eminescu, dar și cadența frazelor din *Craii de Curtea Veche* sau din *La Medeleni*, *În casa bunicilor*, *Noaptea de Sânziene*. Lectura cu voce tare venea dintr-o tradiție a familiei, inițiată de bunicul meu, Ion Pillat, care obișnuia să citească apropiaților nu doar propriile poeme ci și din marea poezie a românilor și a lumii. Ascultându-l pe

tata în acele seri de neuitat, aveam iluzia nemuririi, într-atât se amplificau dimensiunile secundei.

R.C. Și ce frumos era! Vă amintiți scena de pe frontispiciul revistei *Familia*, de pe vremea când o scotea Iosif Vulcan? E imaginea unei astfel de comuniuni familiale. Din păcate, obiceiul acesta minunat de a ne bucura împreună, solidari, în familie, de miracolul cărților, mă tem că a dispărut definitiv.

M.P. Da, cititorul acelei reviste putea vedea pe frontispiciu o ilustrație având la mijloc o masă la care stau așezați tatăl, cu ochii pe un ziar, alături mama, lucrând la o broderie, înconjurată de o parte de fetița cea mică, iar de cealaltă parte de băiețelul cufundat în lectura unei cărți. În stânga, cu spatele la masă, fata cea mare cântă la pian, în vreme ce, în dreapta, fratele ei pictează niște siluete pe pânza fixată pe șevalet. Întreaga atmosferă sugerează înclinația familiei spre cultură și artă, în variatele ei forme. Deși sunt împreună, fiecare se bucură de propria îndeletnicire. Aici e, cred, deosebirea dintre această scenă și cea pe care v-am evocat-o mai devreme cu tata care ne citea din scrierile iubite mie și mamei, căci noi deveneam atunci un singur suflet. Azi ne adunăm laolaltă în fața televizorului, lăsându-ne cel mai adesea bruiați de bâlciul lumii. Cărțile alese cu grijă și citite de tata cu voce tare creau oaze de refugiu, insule de spiritualitate…

R.C. Mă întorc acum pentru o clipă la credința dumneavoastră în preexistența unor adevăruri care-și *așteaptă* ieșirea în lume, iar artiștii – nu doar scriitorii, precizez eu – sunt instrumentele prin care se exprimă

nevăzutul. E o viziune frumoasă și flatantă pentru orice creator de valori spirituale. Vă mărturisesc că sunt sceptic, admirându-vă și invidiindu-vă frumos credința. Uneori însă, când îmi impun să lucrez fără să știu ce va urma, iar după un răstimp de concentrare, simt aproape fizic cum mă învăluie un fel de halou de idei, cuvinte, soluții și scrisul se pornește, așternându-se fluent, cu rezolvări fericite care, cu câteva clipe mai înainte, nici nu-mi trecuseră prin minte. În asemenea clipe, deci, percep și eu senzația, greu de acceptat rațional, că devin „instrumentul" nevăzutului care-și transmite mesajele prin mine.

M.P. Deveniți transparent…

R.C. Revenind acum la acel jind, care s-ar traduce prin doar aparent nefirescul aspirației de a prelungi așteptarea, trebuie să vă spun că el mă vizitează de obicei și cel mai des pe parcursul elaborării unei cărți. De la „big-bang", apariția primei idei genitoare, până la intrarea cărții în librării, un ciclu care poate dura ani, la alții chiar decenii, totul nu e decât un neîntrerupt șir de așteptări, de cele mai multe ori dintre cele „în plin". Dar în ultima etapă, așteptarea intră sub maximă tensiune și apare *jindul*, aspirația de a o prelungi pentru a amâna apariția vidului de care mă tem, dintre o carte încheiată și una neîncepută, incertă.

M.P. Eu am senzația, atunci când scriu, că sunt captiva unei anume închipuiri care nu-mi mai îngăduie să mă gândesc la nimic altceva. Uneori încheierea vine ca o izbăvire, redându-mi libertatea…

R.C. Cât timp lucrez la o carte sunt fericit că *am ce să aștept*. Și cel mai mult mă tem de ceea ce urmează după ce am dus treaba la capăt, răstimp care mi se deschide deodată în față ca un hău ale cărui adâncuri îmi rămân necunoscute și imprevizibile și ca durată, și ca efecte: putea-voi oare să mai încep o nouă aventură fericitoare a așteptărilor? Și astfel mă surprind într-o nouă etapă, într-un nou ciclu al așteptărilor, iar prima treaptă e așteptarea unei noi ore astrale. E frumos. La urma urmelor aici cred că stă particularitatea și noima „vieții de artist": într-o mai mare densitate și intensitate a așteptărilor „în plin" decât poate există în viața celorlalți muritori.

M.P. E ca și cum ai trăi între două lumi.

R.C. Nu mai știu cine, cred că domnul Noica, zicea că sensul vieții e acela pe care noi înșine i-l dăm. În cazul nostru, sensul ei stă poate în așteptările *orelor astrale* care să ne îngăduie angajarea într-o nouă aventură. De n-ar fi, vai, de atâtea ori, deziluziile sau dezastrele care pândesc dincolo de atâtea alte ipostaze ale așteptării. Care-și au însă și ele rostul lor, conferind vieților noastre dimensiunea tragică, de absența căreia nimeni nu cred că se poate plânge. Doar că e mai mult sau mai puțin expresivă, în funcție de modul în care fiecare percepe legătura cu nevăzutul.

Echipajul

M.P. Radu era deja pe punte și-mi făcea semn să mă grăbesc. Era o dimineață de septembrie răcoroasă, cu marea limpede și-atât de transparentă, încât puteam vedea pe fundul apei dansul iuților pești și ondularea algelor întunecate. O boare, la început abia simțită, se ridicase încreținд mătasea undelor albastre și-acum abia bătea în pânzele corabiei. Totuși întârziam pe țărm, îngândurată, deși până atunci visasem la plecare.

„Pe cine mai aștepți?" am auzit pe-aproape vocea tatei.

M-am întors nevenind să-mi cred urechilor. La doi pași de mine, era deodată el.

„Pot fi de la o vreme pretutindeni, a spus pe un ton grav, ce m-ar impiedica să fiu și-aici? Dar de ce pregeți? Vrei să te-nchin ca altădată când te duceai la un examen?"

„Da, am șoptit, și ar mai fi ceva… Cum să pornim în larg fără un echipaj?"

„De ce ți-e frică? Ce se poate întâmpla?" m-a cercetat cu ochii lui adânci.

„Primejdiile nu se arată întotdeauna din afară, am încercat să mă explic, ce se petrece înăuntru e mult mai de temut: eu am idei care aduc furtuna, închipuiri care fac valuri uriașe, emoții ce mă-mping spre naufragiu. Cine m-ar apăra de ele?"

Tata mă luă de mână și mă-ndemnă să privesc mai atentă marea:

„Vezi tu, pe-aceleași unde, cu două mii de ani în urmă și mai bine, plutea în larguri o corabie cu pescari. Era trecut de miezul nopții când se iscă un vânt năprasnic care umflă sălbatic apa, amenințând s-acopere ambarcațiunea. Însă cu ei, pe punte, Isus ședea dormind. Ei L-au trezit, strigându-I să-i ferească de la pieire. El s-a sculat, a potolit vântul și a liniștit valurile, dar se-ntristase mult de necredința lor."

„Li se păruse oare că dormind, Isus ar fi putut să nu îi mai vegheze?"

„Aș înclina să văd în somnul Lui mai întâi pacea de suflet a celui ce-și găsește chiar în urgie tihna, fiindcă se odihnește deplin în Dumnezeu. Apoi mai deslușesc în aparenta Lui absență oglinda minților uituce care se sperie cum faci tu, imaginând năpaste lipsite de-nțeles".

Pe când vorbea, un fâșâit de pași ne-a-ntors cu ochii înapoi. Un ins înalt și palid, învești mântat într-un costum închis, din alte timpuri, se îndrepta spre noi, ținând în mâini o carte.

„Să nu mai zăbovim, ne-a spus, căci toate au un rost ascuns pe lume și amânările ne-nmoaie vrerea. Deci hai, e vremea să fim gata!"

„E Hamlet!" zâmbi tata, recunoscându-i glasul vioi și totuși melancolic.

„Veniți cu mine pe corabie?" i-am întrebat cu inima în gât.

Au confirmat din cap cu o însuflețire care mi-a dat fiori, dar și curaj, așa că am pornit toți trei către

corabia ce părea deja desprinsă de malul șovăielii dinainte. Doar gândul la tovarășul de drum care nădăjduia să navigăm pe mare singuri îmi poticnea-n răstimpuri mersul.

R.C. Vă mărturisesc că sunt puțin descumpănit. Adevărul e că eu sunt un tip cam *terre-à-terre*, iar imaginația dumneavoastră mă obligă la adaptări și replieri neașteptate. Mai în glumă, mai în serios, am ajuns să mă întreb cu îngrijorare ce m-aș face dacă, ați pătrunde în vreun tablou, cum se întâmplă de atâtea ori în scrierile dumneavoastră, Monica, ceea ce eu, mult aș vrea, dar mă îndoiesc că aș izbuti. Iată, acum, într-adevăr *aștept* pe punte să continuăm călătoria de-a lungul căreia să ne putem deslușI noima așteptărilor. E de asemenea adevărat că eram și încă sunt convins că vom reuși să fim singurii membri ai echipajului, iar căpitan vom fi fiecare în timpul cartului său. Totodată însă nu m-am îndoit că vom avea nevoie de însoțitori cu experiență în explorarea teritoriilor mai puțin cercetate, poate chiar de martori care să confirme eventualele noastre descoperiri. De aceea, în personajele pe care mi le-ați prezentat acum văd mai puțin membri ai echipajului – cum să-l punem pe Dinu Pillat să ridice sau să coboare velele?! – cât mai curând oaspeți bineveniți, care ne vor fi de ajutor cu experiența și înțelepciunea lor.

M.P. Sunt de acord numai în parte cu ideea că personajele pe care le luăm cu noi trebuie tratate cu deferența unei gazde față de invitații ei. Amintirile, cărțile iubite, prezențele invocate alcătuiesc echipamentul/echipajul cu care pornim la drum. Va veni clipa când ne vom da seama că suntem în același

timp căpitan, echipaj, pasageri și corabie și chiar mare… Dar pentru ca acest lucru să se întâmple, trebuie să ne punem în acord asupra stării de plutire care e greu de atins, deoarece suntem ispitiți să aducem la bord toate cuferele, ca și cum am vrea să ne instalăm, cu ce avem acasă, pe valuri.

R.C. Aș distinge două categorii de oaspeți pe care am putea să-i găzduim la bord: unii care ne sunt intimi, foarte dragi, sunt parte din ființa noastră și, oricum, ne însoțesc pretutindeni din tărâmul paralel al Nevăzutului, și alții, precum binevenitul Hamlet, creați de imaginația unor venerabili colegi, mai iluștri decât noi, cu toții călători pe corabia noastră, pe care, desigur, îi vom trata cu dragostea și respectul cuvenite. Nu mi-am imaginat nici o clipă că mă voi putea aventura în această expediție fără un astfel de alai și chiar mă pregăteam să vă prezint un personaj care dă semne de nerăbdare cam de mult, de când v-a auzit pomenind de așteptarea „în gol", el fiind un campion al acestui tip de așteptare. Mai e apoi Mama – Mama mea – care, din nevăzutul ei, ține neapărat să-mi aducă aminte că așteptarea tensionată despre care vorbeam, poate să aibă și o alură mai puțin dramatică.

M.P. Sunt numai ochi și urechi!

R.C. Să încep cu întâmplarea Mamei. Era prin anii '50, cei mai siniștri ai epocii comuniste. În 1950, aveați abia trei ani, totuși cred că atmosfera dinspre sfârșitul acestui deceniu nenorocit v-o mai amintiți. Pe scurt, o duceam greu, multe familii, cum erau și ale noastre, aveau probleme din cauza „originii nesănătoase" și ai unor apropiați deținuți din motive politice, salariile

erau de mizerie, iar, după ce se spulberase speranța în venirea americanilor, singurul motiv de așteptare a unui fel de ameliorare a vieții aceleia fără orizont rămăsese... Loto-ul.

M.P. Cu ce se ocupa mama dumneavoastră pe atunci?

R.C. Mama lucra la fabrica Fructus din Timișoara, pe post de muncitoare necalificată, singurul care i se îngăduise, căra de colo-colo lăzi cu biscuiți care, cu mirosul lor de vanilină, îi deveniseră odioși, salariul ei nu ne ajungea și era plină de datorii. Dar, ca ultimă speranță, juca la Loto! Și nu oricum, ci mizând săptămână de săptămână pe aceleași numere, de teamă să nu iasă câștigătoare tocmai când le-ar fi părăsit. Nu mai știu care era ziua tragerii, dar cu o zi înainte intra într-o așteptare acută și trepidantă. Ani de zile n-a câștigat nimic. Până-ntr-o zi! N-a fost premiul cel mare, dar era mai mult decât nimic. Efectul a fost euforic și sărbătoresc și a durat cam o săptămână. A putut să-și plătească datoriile. În aceasta consta marea izbândă fiindcă, altfel, milionar să fi fost, nu prea aveai ce să cumperi în mizeria aceea generalizată. Și mai era senzația de izbândă morală: deci se putea, așteptarea nu fusese în zadar. Se desprindea de aici și o învățătură pe care ne-am însușit-o: nu poți ști niciodată cât de lungă va fi așteptarea, – săptămâni, luni, ani... – de aceea e bine să o însoțești întotdeauna cu răbdarea: vezi, zicea Mama, ce bine că nu mi-am pierdut răbdarea și am jucat mereu aceleași numere!

M.P. Răbdarea este cea mai grea virtute de urmat…

R.C. Răbdarea e și cel mai prețios asociat al așteptării, fiindcă te ajută s-o suporți, oricât de lungă ar fi. Mamei

dumneavoastră, doamnei Cornelia Pillat, cred că îi era cunoscut acest adevăr când i-a dat acel răspuns memorabil securistului insolent. Știa că înarmată în mod deliberat cu răbdare va răzbi, iar asta îi dădea încredere în dreptatea ei. Apoi vorbiți dumneavoastră de așteptările „în gol" care „îți dau senzația că timpul stă pe loc, în stațiile de autobuz, în gări și aeroporturi, la cozi, în anticamera plicticoaselor birouri publice." Da, acestea sunt așteptările exasperante, când răbdarea se pierde în gol, ca un opaiț care-și consumă fără rost grăsimea, reușind doar să sporească întunecimea din jur. Dar în astfel de situații în care riscăm să cădem la fiecare pas, eu nu simt încremenirea timpului, ci, dimpotrivă, cel oprit abuziv în loc mă simt eu și, prăbușit într-o stare de revoltă obscură, percep foșnetul timpului, *îl aud* cum trece ignorându-mă, fără să mă implice în vreun fel, fără să se întâmple nimic. Am sentimentul că timpul, pe care-l consider cel mai prețios dar ce ni s-a dat, îmi scapă, mi se fură. Din fericire, momentele acestea, pe cât sunt de frecvente, mai ales într-un stat guvernat haotic, printr-o birocrație tembelă, sunt de obicei scurte, chiar dacă ni se par interminabile când le trăim efectiv.

M.P. Ca să nu ne scufundăm, vă propun să eliminăm acest balast sufletesc la care faceți aluzie. Să lăsăm în urmă frustrările, depresiile, prejudecățile și chiar scepticismul privind viitorul. Să păstrăm doar ceea ce ne dă senzația ușurinței în mișcări, pentru a ne putea desprinde, ca niciodată, de uscat.

R.C. Atunci să trecem la acele așteptări în gol care dobândesc un caracter ontologic și dimensiuni abisale.

M.P. Cum capătă așteptările în gol caracter ontologic si dimensiuni abisale? Poate prin sublimarea lor în artă?

R.C. Desigur și am aici în vedere pe locotenenții Giovanni Drogo și Carl Joseph von Trotta, oaspeți, invitați acum de mine pe corabia noastră, care n-au ajuns nicicând să trăiască sfârșitul așteptării, ea fiind la început plină de glorioase elanuri, pervertindu-se treptat într-o aștepare în gol. În golul căreia ei au și sfârșit. Presupun că nu vă sunt necunoscuți. Oricum însă, însoțindu-ne, vor avea ceva de spus.

M.P. Am credința că îmbarcarea aceasta imaginară pe corabie va fi ferită de așteptarea în gol care presupune proiectarea unui scenariu anume asupra unui tip de viitor care îl contrazice nimicindu-l. Dacă i-ați chemat pe punte pe Giovanni Drogo și pe Carl Joseph von Trotta, bănuiesc că ați făcut-o pentru a polemiza cu cei doi invitați ai mei, pentru care așteptarea e spațiul revelației. Hamlet vine cu dorința de a schimba lumea, de a o curăța de rău. Își asumă un rol care pare a-l depăși, până în clipa în care începe să se lase condus de Providență, devenind instrumentul ei. Tatăl meu descoperă în închisoare libertatea apropierii de Dumnezeu. Și experiențele oaspeților mei dau așteptării dimensiuni abisale, numai că, pe verticala spiritului, ele ar desemna zenitul temei noastre, iar trăirile musafirilor dumneavoastră s-ar situa la nadir, ceea ce face cu atât mai captivant demersul.

R.C. Nu cred că ar exista vreun motiv care să transforme experiența pe care o încercăm acum într-o așteptare în gol. Și asta pentru simplul motiv că noi nu așteptăm static, ci acționăm în sensul aflării pe cale euristică

a unor răspunsuri la câteva întrebări care văd că ne bântuie deopotrivă. Or, neluând în discuție cazuri minore – precum așteptarea tramvaiului sau a rândului la ghișeu –, așteptarea în gol e eminamente pasivă, și se situează, mai ales când se prelungește, în imediata proximitate a abuliei, a prostrației, ori, dimpotrivă, cu tentative compulsive de „a omorî timpul" prin alcool, erotism, jocuri de hazard. Ați sesizat foarte bine că locotenenții mei se află la nadir, față de invitații dumneavoastră, și asta pentru că nu au un minim acces la spiritualitate. Totuși, în acest nadir, ei reprezintă două situații diferite.

M.P. Anume, care sunt cele două situații?

R.C. Fortul Bastiani, unde-și consumă așteptarea sterilă locotenentul Giovanni Drogo, se află pe un limes, dincolo de care se întinde, enigmatic, *Deșertul tătarilor*, resimțit ca o primejdie iminentă, dar care nu va depăși nici o clipă stadiul de virtualitate. Locotenentul detașat în acest loc e fericit că se va putea realiza pe tărâmul vocației sale, dar acolo nu se întâmplă nimic, deșertul rămâne deșert, iar el va eșua într-o așteptare letală. Sigur, eu simplific aici poate nepermis, dar esența capodoperei lui Dino Buzzati și a tipului de așteptare în gol cred că aceasta este și ea e ilustrată printr-un caz individual.

M.P. Iar Carl Joseph von Trotta din celălalt roman?

R.C. El are o situație mult mai stranie, fiind nepotul eroului sublocotenent care salvase viața Împăratului în dezastrul bătăliei de la Solferino. De aici și titlul nobiliar acordat de Împărat, transmisibil descendenților. Dar asta fusese demult. Acum, „De

prea multă vreme era pace", cum scrie Joseph Roth, și toată lumea aștepta să se întâmple ceva. La centenar, s-a scris mult despre Primul Război Mondial, dar nu știu să se fi insistat asupra atmosferei care a premers izbucnirea sa, magistral resuscitată în romanul *Marșul lui Radetzky,* și care era o atmosferă de așteptare. S-ar zice că oamenilor li se urâse cu binele și acum așteptau o schimbare, fără să realizeze că aceasta nu putea fi decât în rău, așa cum prevesteau și nenorocirile care se abăteau sub ochii tuturor asupra familiei Împăratului, cu inerente repercusiuni și asupra Imperiului.

M.P. Cum regăsiți tema noastră în această carte?

R.C. Ciudățenia e că Joseph Roth, ca adevărat romancier, nu numește nicăieri explicit așteptarea, ci o reanimează, o face perceptibilă aproape fizic prin acumularea *en passant* a detaliilor care conferă concretețe tramei epice. Spre deosebire de așteptarea imaginată de Dino Buzzati în romanul său, aici e vorba de o așteptare reală, instalată insidios ca stare de spirit difuză, generalizată, colectivă, din ce în ce mai tensionată, a ceva nedefinit.

M.P. Să revenim la personajul principal.

R.C. Tânărul von Trotta, fusese educat în cultul Împăratului și al onoarei, iar atunci când, precum Giovanni Drogo, a ajuns într-o garnizoană de la marginea Imperiului, a început pentru el așteptarea plină de speranță a împrejurării în care-și va putea revela ținuta demnă de un urmaș al eroului de la Solferino. Până atunci însă, se simțea împresurat de urât, fiindcă acolo nu se întâmpla nimic. „Până și generalii plecați în inspecție", scrie Josepf Roth, „se fereau să treacă pe acolo. Nu veneau niciodată,

nimeni nu venea." Iar Carl Joseph von Trotta, ca să-și alunge spleenul, „Făcea cu plăcere drumul prin noroiul plescăitor, numai pentru a vedea o gară. Era ultima dintre gările Monarhiei, dar, oricum, și gara asta avea două perechi de șine lucitoare ce se întindeau fără întrerupere până în inima Imperiului." De altfel, și ceilalți camarazi ai săi, „[...] abandonați nemărginitei dezolări a mlaștinilor, căzuseră în mrejele jocului de noroc și ale rachiului tare." Căzuseră nu altfel decât așteptând momentul îndeplinirii menirii lor marțiale. Dar „Din mediocritatea inofensivă în care îi educase școala de ofițeri și instrucția militară tradițională, alunecaseră în depravarea acestui ținut deasupra căruia plutea de pe acum răsuflarea grea a marelui imperiu dușman țarist"[6].

M.P. Privind dinspre deznodământul cărții, ce tip de așteptare vi se pare că propune?

R.C. Lunga așteptare „în gol" a locotenetului von Trotta are parte, printr-un joc al hazardului, de o nemeritată ironie a sorții. În clipa când războiul izbucnește într-adevăr, iar așteptarea tuturor se dovedește a nu fi fost până la urmă în zadar, el cade secerat de o rafală, dar nu în luptă directă, ci întâmplător, în timp ce, sfidând pericolul, căra două găleți cu apă pentru camarazi. E singurul din garnizoană pentru care așteptarea a rămas până la sfârșit una „în gol".

M.P. E totuși greu să mi-i închipui pe invitații dumneavoastră în compania oaspeților mei pe corabie.

R.C. Eu cred că se vor întâlni în armonia unei complementarități. De altfel, nu am nicidecum intenția

6 Joseph Roth, *Marșul lui Radetzky*, traducere din limba germană și note de I. Cassian-Mătăsaru, Ed. Polirom, Iași, 2013.

să polemizez cu invitații dumneavoastră, Monica, ei reprezentând un caz cu totul aparte. Ei au fost nevoiți, în tragice împrejurări, să trăiască așteptarea „în gol", experimentând desprinderea de materialitate, ceea ce i-a ajutat să răzbească, transgresând „golul" care, de fapt, era o bolgie mustind de suferință. Mă refer, desigur, la tatăl dumneavoastră, ca și la cei șapte deținuți din familia mea, ca și, în final, la sutele de mii de deținuți în temnițele și lagărele comuniste și care au supraviețuit doar prin accesul la spiritualitate, la „ceea ce nu se vede" și la puterea credinței lor. Am observat că cei mai mulți evită să evoce umilințele și torturile fizice și sufletești prin care au trecut. Nimeni nu vorbește ușor despre împrejurări în care i-a fost călcată în picioare demnitatea umană de către niște gorile. În schimb toți, absolut toți, recunosc că resursele de rezistență, de răbdare, de așteptare, de speranță și le-au tras din credința, care ajungea uneori până la trăirea unor epifanii, precum cea a lui Radu Gyr, în celula căruia a coborât Isus. Sunt sigur că nu e o figură poetică, ci o trăire reală: el a avut efectiv această „vedenie" salvatoare. De asemenea n-am auzit pe niciunul să spună că în pofida situațiilor infernale prin care a trecut, și-a pierdut credința. Dimpotrivă, unii, tocmai în acele condiții, și-au dobândit-o și s-au salvat. Ceea ce-mi amintește o strofă din poemul *Ultimul cuvânt al lui Don Quijote către Sancho Panza,* „scris" în minte, în anii '50, în lagărul-șantier al hidrocentralei de la Bicaz, de bunul meu prieten Lucian Valea, fără de care poate n-aș fi ajuns scriitor (dar asta e altă poveste):

Nu te-mbrăca în zale și-n armură,
Sfârșitul luptei nu e biruința:
Cel mai de preț din lucruri e credința,
S-o ai, când pleci în marea aventură...

M.P. L-am cunoscut bine pe Lucian Valea care, în prima noastră revenire la Miorcani, în 1970, ne-a găzduit pe tata și pe mine chiar la el acasă. Acolo i-am cunoscut frumoasa soție, cu obrazul alb ca laptele și părul lung de culoarea vulpilor, toamna. Mi-aduc aminte de profilul lui leonin, de patosul romantic cu care își recita poemele, de căldura prieteniei lui pentru părintele meu. Fusese și el arestat și revenise apoi la viață cu o fervoare nemaipomenită. Doar el știa prin ce infern trecuse, căci nu ne-a povestit nimic din experiența de detenție.

R.C. Mă bucură evocarea dumneavoastră și caracterizarea concisă pe care i-ați făcut-o mi-l resuscită întocmai, cu generozitatea și temperamentul lui vulcanic. Îi datorez mult și mi-e foarte dragă amintirea lui. Să încercăm prin bună-credință și concentrare să ne punem în situația lor, a celor trecuți prin gulagul comunist. Vom constata de îndată că senzația de timp oprit în loc, pe care o dramatizăm când așteptăm un tren întârziat într-o gară înghețată, e un moft pe lângă oprirea timpului pentru cei osândiți fără vină la ani grei de temniță. Criticul Ion Maxim a stat în închisoare 16 ani, de la 23 până la 39 de ani, osândit pentru fidelitatea față de crezul său greco-catolic. Încercând să-mi imaginez acele 5840 de zile și nopți, „să sparie gândul". Deși ne aflam în relații amiabile, n-a acceptat nici el vreodată să intre în detaliile cotidianului

concentraționar, dar mi-a mărturisit totuși odată că cel mai greu de suportat în toți acești ani a fost senzația că a căzut în afara timpului. Aceasta e, indiferent de durată, adevărata și realmente traumatizanta așteptare „în gol". Uneori sfârșește în abis, alteori în lumină, dar nu e niciodată lipsită de urmări nefaste. Sunt sigur că a trăit-o și Dinu Pillat, având șansa să răzbească la lumină grație credinței sale, dar cu tragicele urmări știute. O credință căreia așteptarea din tenebrele temniței i-a sporit puterea, precum celor mai mulți trecuți prin aceleași împrejurări.

M.P. Cu toate acestea, el n-a regretat niciodată experiența detenției.

R.C. Poate că e vorba, la urma urmelor, de o ipostază pe care timpul o dobândește în situații extreme, limită sau ireversibile. Chiar dacă nu au cunoscut-o pe viu, precum cei pomeniți mai înainte, poeții, prin misterioase și subtile distilări ale gândurilor, sentimentelor și presentimentelor, trăirilor și stărilor, ne prilejuiesc în cele din urmă întâlnirea cu lamura lucrurilor... Și cred că cea mai tulburătoare și grandioasă imagine ne-a lăsat-o Topîrceanu în două strofe din „Balada morții":

Numai colo-ntr-un frunzar
Galben în lumină,
Stă pe-o creangă de arțar
Pasăre străină.
Stă și-așteaptă fără glas
Parcă să măsoare
Cum se mută, ceas cu ceas,
Umbra după soare…

M.P. Deslușiți-mi și mie simbolul păsării străine.

R.C. Ce să fie „pasărea străină"? Timpul? Așteptarea? Răbdarea? Veșnicia? Oare Topîrceanu știa? Nu cred. Dar cu siguranță, închipuind-o, a trăit una dintre acele intuiții care nu se ivesc decât din grația unei clipe astrale...

M.P. Iată-ne ajunși, după un lung ocol, în apropierea „așteptărilor în plin".

R.C. Dacă ești conștient că timpul e cel mai prețios dar ce ni s-a dat și, ca atare, întotdeauna l-ai prețuit, ferindu-te să-ți bați joc de el, e bine să-ți creezi singur așteptări „în plin", dedicându-te unei lucrări laborioase și prezumtiv utile. Unei *lucrări*, am zis, și nu unei *munci*, fiindcă mi-a plăcut foarte mult și nu pot uita distincția pe care a făcut-o Constantin Noica între *muncă*, însemnând la originile slave, *trudă, chin, tortură* („La grele munci l-au supus", scrie cronicarul...), și *lucru, lucrare*, din latinescul *lucrum*, cu sensul de câștig, nu neapărat pecuniar, material, ci și spiritual, de pe urma unei preocupări. Vidul de așteptare s-ar umple și ar face suportabilă supraviețuirea. Am fi feriți atunci de „înglodarea minții în mărunt", ca să folosesc chiar expresia dumneavoastră, care m-a bucurat prin frumusețea ei, din *Drumul spre Emaus*[7].

M.P. Uneori, chiar când nu fac nimic, simt o plinătate în străfundurile ființei mele, o liniște încărcată de sensuri care îmi scapă și cred că atunci captez iradierea sâmburelui divin dinăuntru. În acele clipe de așteptare lăuntrică ceva din adânc iese la lumină. Nu-mi pot închipui viața fără așteptări…

7 Monica Pillat, *Drumul spre Emaus,* Ed. Vremea, București, 2002.

R.C. Dacă am face acest exercițiu de imaginație, am constata că existența noastră ar fi vidă și dezolantă. Între așteptările supreme precum venirea pe lume a unui copil și sfârșitul unei agonii, ipostazele și nuanțele așteptării sunt imposibil de inventariat.

M.P. Sunt și atâtea așteptări derizorii…

R.C. Iată ilustrarea unei asemenea stări: atunci când aștept venirea cuiva la o anumită oră stabilită de comun acord, intru cu mult timp înainte într-un fel de trepidație care nu-mi mai îngăduie să mă concentrez asupra lucrului, dar care, în felul ei, îmi umple și ea viața. Iar când ora trece fără ca persoana așteptată să apară, zădărnicia așteptării îmi devastează tot ce a mai rămas din zi, însoțindu-mă și în noapte. Mi-am regăsit reacțiile într-o însemnare de tinerețe a lui Andrei Pleșu: *„Marți, 3 iunie 1969.* Azi, toată ziua s-a scurs în așteptarea a două domnișoare: una dimineață, cealaltă după-amiază. Ca de obicei, cînd aștept pe cineva, nu sînt în stare să fac nimic altceva. Aștept pur și simplu, mutîndu-mă de pe un scaun pe altul, privind ceasul, bombănind, melancolic sau nervos, încercînd, fără succes, să mimez răbdarea. Femeile reușesc adesea cu gesturi prin care bărbații pierd. Cu cîtă grație, cu cît talent se face așteptată o femeie! Ea întîrzie atît cît să-ți dea senzația că apariția ei e fenomenală, sărbătorească; că n-ai mai fi putut aștepta nici o clipă mai mult. Așteptarea unei femei care întîrzie (și, uneori, nu vine niciodată) e ocupația «destinală» a masculinității. Exemplarele cuminți, previzibile, punctuale n-au succes. Preferăm hărțuiala,

exasperarea, neliniștea, jocul. Mersul pe sîrmă între viclenii, farmece și șolduri”[8].

M.P. Savuros text!

R.C. Da, „hărțuiala, exasperarea, neliniștea, jocul”, ne umplu și ele viața, fără să ne dăm seama că sunt de cele mai multe ori efecte colaterale ale așteptării în variile ei stări „de agregare”, ca să zic așa. „Înainte” existau atâtea tipuri de așteptări epuizante, încât oamenii au simțit nevoia să le claseze în funcție de durată. Așa am aflat de existența „puiului” de așteptare.

M.P. Ce minunată denumire: „pui de așteptare”! Ce poate fi așa ceva?

R.C. Era într-o dimineață, în zori, abia începea să se lumineze, iar coada pentru lapte, lungă, posacă, tăcută, era deja formată. Bărbatul de lângă mine se așează cu un aer mulțumit, ca pentru lungă ședere, pe bordura vitrinei în care nu se afla nimic, își aprinse o țigară și constată suflând voluptuos primul fum: „Iac-așa ne mai alegem cu un pui de așteptare...” Avea dreptate, căci așteptarea laptelui, care, de bine, de rău, sosea cu o anumită ritmicitate previzibilă, era o nimica toată pe lângă cea de la cozile apocaliptice care se formau când se lățea în târg vestea că undeva „se bagă” hârtie igienică sau vată, parizer sau pui vineți, ziși (de ce oare?) „frații Petreuș”...

M.P. Îmi place atât de mult ideea „puiului de așteptare” încât aș mai vrea câteva ilustrări ale ei.

R.C. Prin câte un pui de așteptare trecea și Václav Havel, în închisoarea lui cehească, de vreo trei stele,

8 Vezi *Dilema Veche*, nr. 319/26.03.2010.

după cum se poate deduce din ce-i scria Olgăi: „E o dimineață posomorâtă și întunecată de duminică, nu văd să citesc (și nici nu am vreo carte bună), dar aștept cu nerăbdare două lucruri: să mă ospătez după-amiază cu ocazia onomasticii colegului meu de cameră, din ceea ce mi-ai adus, și dușul de mâine”[9].

M.P. Nu cunoșteam acest text.

R.C. Ce deosebire între așteptarea aparent frivolă a lui Havel și cea tragică a unui Dinu Pillat care, în beznă și singurătate, nu mai aștepta decât izbăvirea implorată prin rugăciune! Și unuia, și altuia însă, așteptarea le umplea viața și le dimensiona timpul. Pentru unul, chiar dacă nu sesiza avantajul, timpul devenea scurt, întrucât fragmentat între o lectură și un duș, pentru celălalt secunda „își dilata, gigantică, unda”, fără orizont, fără perspectivă, fără a ști ce se află dincolo de singuratica sa așteptare. Singurul lucru comun celor doi și care le întreținea cât de cât tonusul spiritual, era conștiința că *erau așteptați* de cei dragi, de afară.

M.P. Aveți și pilda unui „pui de așteptare” mai reconfortant?

R.C. Cunosc un moț bătrân care a rămas singurul locuitor al unui cătun din munte, părăsit acum, cu toate casele în paragină. În afară de a lui, bătrânească, dar îngrijită și curată. A vedea de ea e singura lui treabă. Trăiește acolo singur cuc – dar o mai fi trăind? – doar cu câinele și câteva orătănii. Nu prea are somn și, treaz de pe la trei, patru, fiecare nouă

9 Václav Havel, *Scrisori către Olga*, Selecție de Jean Grosu, traducere și note de Mădălina Țurcanu și Laura Cruceru, Ed. Art [Biblioteca ideală], București, 2009.

zi o începe *așteptând* să se lumineze. Și, odată cu lumina, ziua i se umple treptat cu alte și alte așteptări, aceleași, rânduite frumos, pe ceasuri, cărora numai el le cunoaște rosturile. Răstimpul dintre ele și-l petrece tot într-un fel de așteptare, șezând la gura sobei, la umbră ori la soare, după cum e vremea, privind jocul flăcărilor, ori norii, gâzele din ierburi, freamătul frunzișului, nemișcat ca un totem sau ca pasărea aceea străină care „așteaptă fără glas, parcă să măsoare, cum se mută ceas cu ceas, umbra după soare." Iar zilele și le încheie în singurătatea casei bătrâne cu miros de lemn vechi, de busuioc și fum de vreascuri, *așteptând* în întuneric să-i vină somnul. Sunt ceasurile lui cele mai grele. La ce s-o fi gândind?

M.P. În vecinătatea naturii, așteptarea capătă alte înțelesuri decât cele pe care le avem noi, rătăciții prin cetăți…

R.C. Peste zi, după anumite semne, *se așteaptă* să vină ploaia, să ningă ori să se stârnească vânt. La rânduite ceasuri știe că *e așteptat* de orătăniile cărora le împrăștie cuvenitele grăunțe. Dar, ca toți cei ce trăiesc în comuniune cu stihiile, e foarte probabil că *se știe așteptat* Dincolo și de cea care îi stătuse alături de-a lungul anilor. Și, oricât s-ar simți uneori de singur, credința aceasta că *e așteptat* îl ajută să răzbată mai ușor prin timpul care, de la o vreme, își dilată, tot mai nemăsurată, secunda. Și să nu se teamă de moarte, care a devenit și ea un motiv de așteptare cuminte și fără de cutremur. Așteptările lui nu mai sunt astfel nici bune, nici rele. Ele sunt pur și simplu o unică realitate, formând acel ceva, alcătuit din ingrediente diverse, imposibil de separat, pe care-l numim viață.

Moțul meu solitar cred că e exemplul extrem al vieții modelate întotdeauna de așteptări care îi devin substanță și rost.

M.P. Oare câți oameni au conștiința acestui sens existențial aducător de împlinire?

R.C. Foarte puțini își dau seama de asta. Furați de rumoarea cotidianului, le scapă adevărul că tot ceea ce fac și li se întâmplă e efect sau premiză a unor succesive așteptări. Dar cititorii profesioniști, cum suntem noi, atrag tot felul de întâlniri neașteptate și memorabile, care pot fi mirabile sau odioase. Una dintre cele mirabile am avut-o grație doamnei Nora Iuga[10], prin intermediul căreia am cunoscut-o, atât cât s-a putut din câteva versuri, pe poeta uruguaiană Idea Vilariño. Doar câteva versuri mi-au prilejuit revelația imaginii stării de așteptare absolută, precum cea a moțului meu:

sunt aici
pe pământ
într-un loc aici pe pământ
aștept
și aștept
vino
sau nu veni
sunt aici
și aștept.

10 Nora Iuga, *Berlinul meu e un monolog*, Ed. Cartea Românească [Jurnale & Memorii], București, 2010.

Ținta călătoriei

R.C. Suntem în toiul nopții Echinoxului de toamnă și am sentimentul că navigăm deja în larg. Clopotul corabiei noastre vestește ceasul intrării dumneavoastră în cart. E senin, vânt prielnic, nu se anunță nicio tempestă...

M.P. Ascultându-vă, acum, sub cerul greu de stele, pe când foșnetul valurilor ne acompaniază gândurile, mi-am amintit versurile lui Baudelaire. Ce ne îndeamnă să plecăm în călătorie? Dorul de libertate și de schimbare, spune poetul. Dar ce înseamnă libertatea? Pentru Rimbaud ea este descătușarea din convențional, naufragiul, beția simțurilor, triumful imaginației abisale. Dar schimbarea? Baudelaire sugerează că cel care vrea să uite o iubire devastatoare, ori cel blazat, căruia viața pare să nu îi mai suscite nici un interes, trebuie să iasă în larg. Călătorind, adaug eu, navigatorul se schimbă el însuși, astfel că cel care s-a îmbarcat nu mai e același cu cel care se înapoiază. Între cele două ipostaze se așează timpul vindecător. Poetul francez, adept al celor care se aventurează pe mare de dragul călătoriei în sine, închipuie însă la o expediție fără întoarcere, culminând cu marea trecere în moartea, dătătoare de „ceva nou".

„Nu vrei să cugeți mai bine la ținta înaltă a drumului?" a răsărit atunci din penumbre glasul tatei.

Cum eu tăceam, cu ochii adânciți în apele întunecate, el continuă pe un ton grav:

„Când eram mic mă visam șef de gară ca să pot urmări sosirile și plecările trenurilor, perindarea pasagerilor, clocotul mulțimilor de pe peron însoțind îndepărtarea ori așteptând revenirea celor duși, mâinile fluturând în semn de rămas bun sau de recunoaștere. Mai târziu, în adolescență, îmi plăcea să călătoresc pe desenul hărților, imaginându-mi poposirea pe o insulă virgină, unde, asemeni lui Robinson Crusoe, mi-aș fi făcut o lume doar a mea. Dar după ce am fost închis mai multă vreme și spațiul mi s-a îngustat la o celulă, am început să navighez în larg prin rugăciune, până când, în străfundul beznei, l-am deslușit alături pe Isus, întins pe cruce."

„Și eu am nostalgia acelui drum, i-am spus. De aceea, l-am îndemnat pe Radu să luăm pe mare cugetarea lui Pascal: *Nu m-ai căuta dacă nu m-ai fi găsit*".

Atunci se îndreptă spre noi tăcutul Hamlet, ținând în mâini cartea deschisă. M-am apropiat să văd ce mai citea, dar pagina era cu totul albă.

„Scopul meu tainic", rosti el, „e să pot șterge cu privirea ce stă scris ca să redau întregii foi imaculatarea."

„Dar ce fel de volum era mai înainte?" am vrut să știu.

„Era o carte de călătorie…"

„Nu e păcat să o distrugi așa? E ca și cum ai vrea să-ți ștergi memoria! Eu n-aș putea trăi fără lecturi. Parafrazându-l pe Tennyson mărturisesc și eu c-am devenit o parte din tot ce am citit. Dar recunosc că sunt primejdii…"

„La ele mă refer", replică Hamlet. „La felurile-n care, de plidă, biblioteca te-aruncă în derivă, făcându-te să nu mai poți distinge realul de închipuire."

Desigur Don Quijote îmi răsări în gânduri, pe când Hamlet vorbea cu-nfrigurare, și întorcându-mă spre Radu, care se cufundase în tăcere, i-am cercetat părerea cu-o-ntrebare:

„Este un loc comun să spui că vina bătrânului hidalgo stă în faptul că a plecat în largul vieții cu așteptări induse de lecturi. Dar ce minune să transfigurezi banalul astfel! Depinde doar de noi, după modelul lui Quijote, să facem din realitate o tavernă sau un castel, cum ar spune Steinhardt. Totuși, păcatul cavalerului nu e la urmă, când își arde biblioteca? Un gest parcă asemenea cu cel de dinainte, cu care vrei să ștergi tot ce s-a scris."

R.C. Văd că oaspeții noștri s-au înmulțit și vin cu idei noi, ceea ce e interesant, dar prea vorbesc toți deodată. Inițial mă temeam ca, în această animație, să nu pierdem firul pe care am pornit să-l urmărim, dar curând mi-am dat seama că toate considerațiile pe care le-am ascultat acum tăinuiesc, la urma urmelor, ca pe un râu subteran, aceeași realitate omniprezentă a așteptării în variile ei ipostaze. Începând chiar cu prima dumneavoastră întrebare: „ce ne îndeamnă să plecăm în călătorie?" Cred că așteptarea ne îndeamnă.

M.P. La ce vă gândiți când spuneți acest lucru?

R.C. Vorbesc, desigur, despre călătoria fără determinări concrete, care e cea mai frumoasă în indeterminarea și tragismul ei. Poate vi se pare ciudat să amintesc despre tragism, când, de obicei, astfel de călătorii sunt numite

„de plăcere". Incorect. Plăcerea e doar aparentă. Reale sunt doar bucuria și speranța. De aceea aș zice că îndemnul să plecăm în călătorie vine din așteptarea care zace latentă în subconștientul fiecăruia, pândind clipa prielnică pentru a se reactiva: așteptarea unei schimbări, așteptarea a *altceva*. Expresia supremă a acestui tip de așteptare o deține călătorul extrem. Cel pentru care bucuria și speranța de a se elibera din rutina și meschinăria cotidianului, aspirând spre acel altceva, face din călătorie un fapt mai prețios chiar decât viața. L-am descoperit pe acest călător, care mi-a devenit nespus de drag, sub identitatea reală a lui Chris McCandless, un tânăr a cărui aspirație vitală, devenită letală, a fost retragerea în singurătatea absolută și măreția Alaskăi.

M.P. Numai când ești foarte tânăr te poți încumeta să faci așa ceva.

R.C. Chris s-a stins după 112 zile trăite în sălbăticia visată și în tot acest timp n-a întâlnit niciun om. După cum reiese din ultima sa însemnare, a fost lucid probabil până la sfârșit: „Am avut o viață liniștită și îi mulțumesc lui Dumnezeu pentru asta. Adio și Dumnezeu să vă binecuvânteze pe toți". A considera o viață ca a sa ca fiind *liniștită* e încă unul din modurile specifice în care călătorii extremi percep realitatea. Iar Chris a făcut parte fără îndoială din elita acestora[11]. Nuclee ale unor astfel de aspirații apar, cum ați remarcat, la hotarul dintre adolescență și tinerețe.

11 Jon Krakauer, *În sălbăticie*, traducere din engleză și note Iulia Blaga, Ed. Humanitas [Raftul Denisei], București, 2012.

M.P. Nevoia de absolut se pierde adesea cu înaintarea noastră în timp.

R.C. Dorința din copilărie a lui Dinu Pillat, de a se face șef de gară ascunde tocmai această nostalgie fără nume, asemenea celei, mai mature, a locotentetului von Trotta, care străbătea drumul prin noroi până la ultima gară a Imperiului, doar pentru a-și acutiza masochist nostalgiile prin simpla contemplare a șinelor. Mai târziu, obscurul „dor de ducă" al tatălui dumneavoastră și-a găsit o supapă prin călătoriile imaginare cu degetul pe hărți. („O hartă" zicea Mihai Ralea – „e un motiv de nostalgie, ca o femeie frumoasă și inaccesibilă"...)

M.P. După lirismul comentariului dumneavoastră, presupun că ați trecut prin faza, cum ati numit-o odată, a „imaginarelor robinsonade din insule pustii".

R.C. Mă recunosc în toate aceste momente, le-am trăit și eu din plin, inclusiv pasul următor, în *Insula misterioasă* a lui Jules Verne, carte pe care, dintre toate, poate o iubesc și acum cel mai mult, nu atât prin epicul ei, cât grație amintirii încă vii a stărilor de avânt și exaltare pe care le-am trăit *in illo tempore*, în universul ei. Îi compătimesc și îi consider ușor infirmi pe cei care nu au febricitat în copilărie la lectura acestei cărți.

M.P. Călătorim cu pasul, călătorim prin cărți, iar uneori prin rugăciune…

R.C. Tatăl dumneavoastră ne îndeamnă să medităm la „ținta înaltă a drumului", iar aici cred că stă esența tuturor acestor îndemnuri și nostalgii evanescente, determinate de așteptări criptate în subconștient. Căci,

în cele din urmă, călătoria determinată de așteptare este o căutare a acelui altceva care e întotdeauna superior unei realități banale, terne sau terifiante. Aspirația înspre o finalitate înaltă a călătoriei impune însă și o ținută pe măsură. A călători turistic, cu scopul de a auzi fără a asculta și a vedea fără a înțelege sau doar în așteptarea și căutarea divertismentului trivial și cât mai exotic, nu poate aspira niciodată spre o „țintă înaltă" drumului. Dimpotrivă, drumul parcurs cu conștiința că la capătul lui se va afla răsplata așteptării, răbdării și speranței, adică acele realități, stări și trăiri superioare tuturor celor trăite anterior, capabile să împrospăteze și să îmbogățească existența făpturii muritoare, este drumul cu ținută, devenit *cale*. *Drumul* poate duce oriunde, *o cale* duce numai spre o țintă înaltă și impune ținută.

M.P. Nu doar lectura ci și scrisul propriu te poate duce spre o anume izbăvire. Tata le-a încercat pe amândouă, iar soarta i-a adus-o și pe-a treia.

R.C. Calea lui Dinu Pillat, bunăoară, a început să se contureze din copilărie și tinerețe, prin acele difuze aspirații spre un altceva, sugerat de trenuri sau hărți. Asta, dar fără îndoială și educația primită l-au ajutat ca la maturitate, când a ajuns captiv și schingiuit într-o celulă sordidă, să cunoască soluția evadării prin călătorie imaginară pe *calea* așteptării, răbdării, speranței și rugăciunii în asemenea măsură, încât a avut șansa, care nu tuturor le e dată, de a trăi revelația unei epifanii salvatoare, grație căreia a supraviețuit detenției. După cât am putut deduce din scrierile sale, în primul rând din cele epistolare, a fost dintotdeauna un credincios. Dar chiar de n-ar fi avut „credință tare",

ci ar fi fost doar un aspirant la credință, tot ar fi fost salvat, căci aserțiunea lui Pascal, de care aminteați mai înainte, nu e o figură retorică și de stil, ci un adevăr stenic și reconfortant pentru toți cei neîmpăcați cu scepticismul lor, precum personajul evanghelic în rugăciunea lui: „Cred, Doamne, ajută necredinței mele." Căruia Pascal i-a răspuns la fel de paradoxal, întru încurajarea unora ca acela (și ca mine): „Nu m-ai căuta de nu m-ai fi și găsit."

M.P. Ce bine le-ați pus împreună!

R.C. Revin la reflecția dumneavoastră stârnită de sugestiile despre mobilurile călătoriilor din poezia lui Baudelaire: „Călătorind, adaug eu, navigatorul se schimbă el însuși, astfel că cel care s-a îmbarcat nu mai e același cu cel care se înapoiază. Între cele două ipostaze se așează timpul vindecător." Aici ar fi câte ceva de nuanțat, pornind de la credința, devenită loc comun, că „timpul vindecă" sau că „te ajută să uiți". Vindecă, într-adevăr, și reușești să uiți, când e vorba de răni superficiale, de vreo operație dificilă, de vreo întâmplare penibilă, dar când ai suferit o despărțire devastatoare de o ființă împreună cu care ai constituit o monadă, cum zicea Blaga, și *nu vrei să o uiți* și nici să uiți anii cât ați trăit *starea de a fi împreună*, atunci, Monica, o știți și dumneavoastră foarte bine, timpul nu mai are nici o putere vindecătoare și trăiești sentimentul că nu mai ai nimic de așteptat, ceea ce e foarte trist, și grav, și ireversibil.

M.P. Aș vrea să mai medităm un pic la *starea de a fi împreună*, despre care ați vorbit și la faptul că în cazul pierderii celui sau celei iubite nu ați dori ca

timpul să vindece prin uitare legătura dintre *aici* și *dincolo*. Timpul însă ne poate tămădui prin adâncire și iluminare. După ce trece durerea viscerală a despărțirii de ființa dusă, după ce se surpă zidul de singurătate ridicat de senzația că suntem părăsiți și că nu mai ne găsim nicăieri punctul de sprijin în lume, din străfundurile minții sfâșiate de norii tristeții încep să pulseze semnale luminoase care refac treptat punțile rupte. Ceea ce ne părea pierdut pe totdeauna se întoarce să ne vegheze, redându-ne nouă înșine, căci pierduții eram noi, nu cel plecat. Certitudinea acestei iubiri care unește prezența cu absența o am în stare de veghe, când trec prin momente de mare cumpănă, când scriu sau când mă rog lui Dumnezeu, dar și în somnul care îmi aduce vise din inefabil.

R.C. Fără a ajunge vreodată la intensitatea trăirilor dumneavoastră ezoterice, îmi este cât se poate de familiar acest sentiment al singurătății „în ceea ce simțim" și vă împărtășesc credința, mărturisită și în *Drumul spre Emaus*, conform căreia „Cel care moare cu trupul trece cu sufletul în sufletul celui rămas – el dăinuie astfel în toți cei care îl iubesc. Nu este teorie." Nu, sunt convins și eu că nu este teorie, simt și eu tot timpul în sufletul meu, sufletul celei pierdute și am, totuși, paradoxal, sentimentul că eu sunt, de fapt, cel pierdut, asupra căruia timpul nu mai are nicio putere consolatoare. Pe de altă parte însă, cred, vai, că destinul nostru pământesc e la discreția hazardului și că (poate) abia *dincolo* ne vom regăsi sub veghea unei Entități pe care fiecare religie și-o imaginează în felul ei, dar care continuă să rămână deocamdată,

aici, incomprehensibilă, autosupusă unei „cenzuri transcendente", așa cum a perceput-o Lucian Blaga.

M.P. Am să vă explic de unde îmi vine certitudinea acestei continuități inefabile. Am trăit două momente revelatorii pe care vreau să vi le împărtășesc. Eram singură în noaptea de Înviere, în camera căminului de studenți, la Corvallis, pe coasta de vest a Americii, în 1993. Soțul meu era plecat să viziteze o stațiune agricolă din Texas, iar eu ședeam citind o carte recent apărută atunci a profesorului Marcus Borg despre Isus ca personaj istoric. La un moment dat, am simțit că drumul pe care mergeam prin lectură trebuia continuat altfel și lăsând volumul de o parte, m-am ridicat din pat, am aprins lumânarea cu miros de măr de pe masa de lângă fereastră și am stins lumina electrică. Am rămas nemișcată, privind flăcăruia care mă lua cu ea în sus și dintr-o dată m-am trezit în miezul unei plinătăți care ștergea diferențele dintre apropiere și depărtare, dintre „acum" și „altădată", dintre viii și morții mei, iar *starea de a fi împreună* era atât de desăvârșită încât nu-mi mai puteam dori nimic. Aveam, fiind cuprinsă în Tot, întregul.

R.C. O experiență rarisimă...

M.P. După acea clipă absolută, durerea fizică, de care suferisem, a început să se diminueze încetul cu încetul, astfel că atunci când am revenit la spitalul din Corvallis pentru un alt consult, premergător intervenției chirurgicale, doctorul m-a întrebat nedumerit:

„Dar ce-ați făcut? Pe radiografia nouă nu se mai vede nimic!"

Eu am zâmbit în tăcere. Cum aș fi putut să-i explic taina din noaptea Învierii? Mă tem că nici acum cuvintele nu m-au ajutat să aproximez măcar un pic senzația extraordinară din noaptea Învierii.

R.C. Nici dacă ați fi reușit să vă comunicați revelația, nu ați fi fost probabil înțeleasă…

M.P. Alaltăieri noapte am visat că eram undeva între cer și pământ cu tata și cu mama care mă țineau de mână, de o parte și de alta, iar certitudinea că noi trei formam o singură ființă mă umplea de o fericire copleșitoare. M-am trezit din somn aurită de acea stare care îmi risipise îndoiala și dorul. Era o trăire-răspuns la întrebarea din *Drumul spre Emaus:* „Cum poate cineva care a plecat de mult s-ajungă înapoi acasă?"

R.C. Dumneavoastră, Monica, dețineți rarul privilegiu de a avea acces la trăiri aflate la liziera „celuilalt tărâm", a paranormalului, a transcendentului, a „nevăzutului", cum vă place să-l numiți și cum reiese și din cele două exemple de asemenea trăiri pe care mi le-ați dezvăluit mai înainte. Apreciez cu atât mai mult încrederea dumneavoastră cu cât știu că acestea sunt trăiri incomunicabile, pe care nimeni, oricât de apropiat și elevat sufletește, nu le va credita, dacă n-a trecut el însuși printr-o experiență măcar asemănătoare – și poate nici atunci. V-ați convins de asta și ați trăit o deziluzie abruptă, când ați încercat să i le destăinuiți nimănui altuia decât lui Nicu Steinhardt, apropiatul familiei, despre care nu se poate spune că nu cunoscuse suferința. Și totuși, iată, vă reamintesc ce-i scriați acelei minunate ființe mătușa

dumneavoastră Pia Pillat[12]: „Dar, Pia, după reacția lui, mi-am dat seama că experiența și trăirile mele erau unice și incomunicabile. De aceea nici n-am să mai pomenesc despre ele nimănui. Suntem atât de singuri în ceea ce simțim și atât de aparte sunt căile pe care le ia fiecare, în gândul lui."

M.P. Așa se întâmplă de cele mai multe ori dacă ascultătorul nu a avut niciodată experiența prin care a trecut povestitorul și prin urmare nu se poate recunoaște în ea.

R.C. Cât despre întrebarea „Cum poate cineva care a plecat de mult s-ajungă înapoi acasă?", ea se întâlnește oarecum de la sine cu convingerea pe care ați exprimat-o mai înainte și anume că navigatorul se schimbă în timpul călătoriei, astfel încât cel care s-a îmbarcat nu mai e același cu cel care se înapoiază. Așa e, presupunând însă că navigatorul se mai înapoiază. Dar, oricum, călătoria, cu împlinirile sau neîmplinirile așteptărilor, cu noile ei perspective, cu trăirile, stările și descoperirile pe care i le prilejuiește, îl schimbă, întotdeauna îmbogățindu-l, chiar dacă el nu-și percepe de îndată schimbarea, iar aceasta e tot o lucrare a timpului. Și dacă, plecat de mult, cum țineți să precizați, se întoarce totuși acasă, fiindcă a așteptat acest ceas, îi va găsi și pe cei rămași altfel decât îi lăsase. Sau nu-i va mai găsi, locul arătându-i-se ca în *Duhovniceasca* lui Arghezi, unde „...nu mai stă nimeni de douăzeci de ani" și:

12 Monica Pillat, Lily Teodoreanu, *Minunea timpului trăit. Din corespondența Monicăi Pillat și a lui Lily Teodoreanu cu Pia Pillat*, prefață de Horia-Roman Patapievici, Ed. Humanitas [Convorbiri. Corespondență. Portrete], București, 2010.

Au murit și numărul din poartă,
Și clopotul, și lacătul, și cheia.

M.P. Trebuie să vă spun că tata ne citea adesea aceste versuri de Arghezi care se numărau printre poemele cele mai iubite, alături de cele ale lui Rilke.

R.C. Spre deosebire de iremediabilul acelui *prea târziu* al întoarcerii, din poezia lui Arghezi, dar și din finalul basmului *Tinerețe fără bătrânețe și viață fără de moarte,* în *Odiseea,* Ulise va găsi o altă lume în locul știut, a cărui regăsire a așteptat-o. Navigatorul va trebui atunci să-și asume noua realitate și... scenariul rămâne deschis oricărei perspective. Oricare ar fi aceasta însă, nu va putea face abstracție de timp și așteptare.

M.P. Mă bucur că pregătiți deschiderea spre un nou capitol având în centru *Odiseea.*

R.C. Înainte de a merge mai departe, vă mărturisesc că dintre oaspeții noștri, invitați pe punte, m-a contrariat tragicul și distinsul Hamlet, cu dorul – altfel cum să-i zic? – de a șterge cu privirea tot ce s-a scris, pentru a-i reda foii imaculatea. A reda foii imaculatea înseamnă însă a șterge trecutul. Or, odată cu trecutul, ne pierdem și identitatea. Să nu știe asta și Prințul? Cât despre teama de o virtuală influență malefică a bibliotecii, care ne-ar putea duce la donquijotesca sminteală a confunziei dintre imaginar și real, cred că e nefondată. Ce ne-am face dacă, citind o carte, cu aspirația de a evada în imaginarul cu noima sa ascunsă, ne-am găsi, la capătul ei, cu așteptarea neîmplinită, adică tot în realul tern? Ceea ce, din păcate, se și întâmplă de

atâtea ori, suscitând cititorului frustrat remușcarea de a fi prăpădit timpul.

M.P. Am să încerc să vă risipesc nedumerirea privitoare la ipoteticul dor al lui Hamlet după albul imaculat al foii nescrise. După cultivarea minții sale în spiritul Renașterii la Universitatea din Wittenberg, unde studiase și Faust, Hamlet vine la Elsinore cu așteptări induse de lecturile care îl situau pe om în centrul universului, stăpân pe sine și potențial călăuzitor al celorlalți. Dar ce îl întâmpină acasă? Un spectru, sub chipul tatălui pierdut, îi dezvăluie o lume a valorilor răsturnate, unde modelul de probitate și noblețe este înlocuit cu impostura. Ce va face Prințul? Ca un umanist ce a devenit prin educație, el așează între rugămintea fantomei și actul răzbunării, cultura. Apelează la actori și la textul unei drame italiene, pe care o adaptează momentului, pentru a trezi conștiința uzurpatorului. Pe de altă parte, dublul limbaj de la Curte îl provoacă pe Prinț să intre în rolul clovnului care, simulând nebunia „înțeleaptă", ar putea scoate de la rege și de la supușii săi adevărul ascuns. Însă cei vizați resping ipoteza sincerității care exclude compromisul. Regele nu ține la mântuirea sufletului ci la bunurile pământești dobândite prin viclesug. Lui Hamlet nu-i rămâne decât să treacă de la avertismentul moralizator la faptă. Dar maleficul e difuz și nu poate fi circumscris la o singură persoană. În jocul complicităților, Hamlet îl omoară din greșală pe Polonius, contaminându-se de răul din jur. Tulburarea reperelor morale induce în Prinț un alt tip de așteptare, rezultat din descoperirea că omul nu este stăpânul universului ci jucăria hazardului. Nimic din

ceea ce a citit nu l-a pregătit în vreun chip pentru ce îi este dat să trăiască. Din această perspectivă, m-am gândit că pe Hamlet l-ar putea mâna dorul, pentru o clipă, după albul imprevizibil al foii de hârtie…

R.C. Da, e un punct de vedere la care nu m-am gândit. Hamlet e unul dintre cei ce se întorc după mult timp acasă și găsesc aici o nouă realitate, care contrazice tot ce a învățat și a citit despre ierarhia valorilor. În tot timpul cât a lipsit, starea de fundal a fost așteptarea de a se vedea iar acasă. Dramaturgul nu spune nimic despre asta, dar o deducem noi prin raționament logic și psihologic. Iar la capătul așteptării, trăiește revelația unei realități *ne-așteptate*, care-l duce la concluzia că omul este, cum bine ziceți, o jucărie a hazardului. În paranteză fie zis, dumneavoastră luați în considerare această ipoteză fără s-o creditați, eu însă, din păcate, cred în ea și *aștept* să fiu contrazis în sens invers decât a fost contrazis Prințul, adică să trăiesc revelația unui fel de feedback transcendent, care ne apără de hazard și haos.

M.P. Ar fi interesantă o comparație între Hamlet și Ulise din perspectiva întoarcerii acasă.

R.C. Felul de a reacționa al celui întors după multă vreme și aflat în fața altor realități decât cele la care se aștepta este imprevizibil și deschis oricărei perspective. Una e reacția lui Hamlet, alta cea a lui Ulise. Altele, desigur, sunt și vremurile, moravurile, mentalitățile. Primul are o reacție culturală și investigatorie, chiar dacă sfârșește hemoragic, cum știm, celălalt e de la început radical și reacționează umoral, totuși nu lipsit de o anume tactică și de atenție pentru ecoul în posteritate a celor

petrecute. Căci numai astfel putem interpreta aparenta sa generozitate de care au beneficiat aedul Phemios și heraldul Medon, singurii dintre peținitorii intempestivi și insolenți ai Penelopei, lăsați în viață pentru *a povesti* cele întâmplate. Cred că se poate distinge în această prevedere a lui Ulise preocuparea ancestrală a umanității pentru ne-uitare, ca măsură preventivă la iminența morții absolute, și speranța, aspirația, așteptarea în cele din urmă, de a dăinui în conștiința posterității. Pentru mine, alături de atașamentul lui Ulise pentru „acasă" și de fidelitatea Penelopei, gestul grațierii celor doi virtuali povestitori rămâne una dintre cele mai frumoase, în plus și surprinzătoare, idei ale *Odiseei*. Întotdeauna trebuie să rămână cineva care să știe și să povestească.

M.P. Într-adevăr, cât de important e rolul martorului! Ca să încheiem discuția noastră despre Prinț, să ne reamintim că Hamlet, în pragul sfârșitului, îl roagă pe Horațio (sugestiv pentru „oratia" funebră pe care o poartă chiar numele său) să nu-l urmeze în lumea umbrelor, ci să rămână în viață pentru a-i spune povestea. Cât de trunchiată va suna istorisirea lui Horațio, ținând seama de atâtea trăiri și meditații solitare avute de erou pe parcursul celor întâmplate? Dar poate că prezența martorului și rolul povestirii sale nu au menirea să reia întregul la care am fost și noi de față, ci să asigure variante ale dăinuirii de care vorbeați mai înainte, fără de care am asista doar la triumful morții și al uitării.

R.C. Uitasem că și Hamlet i-a încredințat lui Horatio misiunea de povestitor, după cum și unul dintre motivele celei de a doua plecări a lui Ulise a fost tot

irezistibila nevoie de a povesti. Aveți dreptate când spuneți că „prezența martorului și rolul povestirii sale nu au menirea să reia întregul la care am fost și noi de față, ci să asigure variante ale dăinuirii". Așa este: martorul povestitor nu transmite *tale-quale*, ci, îndeobște, reține acele episoade care l-au impresionat cu precădere. Acestea nu reprezintă însă întotdeauna esențialul, care are obiceiul să stea pitit între detalii aparent nesemnificative, și atunci se arată interpretul, comentatorul.

M.P. Oare să fie și martorul un călător, întruchipând ipostaza celui care, asistând la evoluția eroului său, îl secondează din umbră?

R.C. Întâmplător, chiar în zilele astea, am găsit un răspuns interesant și rezonabil acolo unde nu mă așteptam: în însemnările de călătorie ale lui Richard Kunisch, apărute recent într-o splendidă ediție, în traducerea și îngrijirea doamnei Viorica Nișcov. Tot românul trecut prin liceu își mai amintește probabil de numele lui Kunisch, călătorul german care, în drum spre Stambul, la 1857, s-a oprit și în „Valahia", unde a auzit două basme pe care le repovestește. Unul dintre ele va deveni mai târziu sursa de inspirație a lui Eminescu pentru poemul *Luceafărul*. Aproape nimeni nu mai știe însă că Richard Kunisch era pe atunci un tânăr cultivat, curios și iscoditor, cu vocația călătoriei, dar și cu vocația reflecției asupra călătoriei. În capitolul liminar al însemnărilor sale, intitulat „De ce călătorim?", își amintește cum, în adolescență, pe când ceilalți copii se jucau fără griji, el rămânea retras, cu gândul dus și ochii pierduți în zare, încercând să-și imagineze depărtările și ce se afla dincolo de ele. E

un caz clar de „dor de ducă", analog în esență cu aspirația altor adolescenți de a deveni șefi de gară sau de a ajunge într-o insulă misterioasă. El recunoaște totodată că nu are un răspuns satisfăcător la întrebarea titulară, dar ajunge totuși la unul cât se poate de explicit: „Cei fericiți nu călătoresc. Multe nume are pricina care îi împiedică pe oameni să zăbovească acasă, care îi mână să străbată depărtările; plictis se numește la cei săraci cu duhul, *spleen* la ipohondri, dor la poeți. Indiferent dacă plictisul, *spleen*-ul sau dorul îi pun în mână toiagul de călătorie, țelul este de fiecare dată același. Ceea ce nu ai în țara ta, urmează să găsești în depărtare"[13].

13 Richard Kunisch, *București și Stambul. Schițe din Ungaria, România și Turcia*, traducere din limba germană, prefață și note de Viorica Nișcov; Ediția a doua revăzută, Ed. Humanitas [Memorii. Jurnale – Vintage], București, 2004.

În jurul lui Ulise

M.P. Acum, intrând în *Odiseea,* observ că pe drumul întoarcerii în Ithaca, peripețiile care-i amână lui Ulise ajungerea la liman sunt proiecții ale Calului troian, ca *forma mentis.* Multe dintre încercări au un debut ademenitor, promițând îndestularea, bogăția, frumusețea, tihna: ținutul lui Polifem, tărâmul Lotofagilor, insula nimfei Calypso și cea a vrăjitoarei Circe, cântecul Sirenelor. Dar toate sunt fațade în spatele cărora pândesc moartea și ștergerea memoriei. Anton Dumitriu, în superbul său studiu *Ulise sau cercul destinului*[14], descoperă că atuul protagonistului asupra ispitelor și iluziilor, pe care zeii i le țes în cale, constă în puterea memoriei de a găsi prin păienjenișul ocolurilor drumul înapoi spre propria identitate. Curios din fire, Ulise le încearcă pe toate, rămânând însă întotdeauna el însuși, iar așteptarea, mereu zădărnicită, a întoarcerii acasă este o continuă luptă a minții cu forțele dizolvante ale mării.

R.C. Să nu uităm ce se întâmplă în acest timp cu Penelopa.

M.P. În așteptarea lui Ulise, ea țese ziua un lințoliu pentru Laertes, tatăl eroului, care trăiește încă, iar noaptea îl deșiră, pentru a amâna atât moartea

14 Anton Dumitriu, *Eseuri*, Ed. Eminescu, București, 1986.

bătrânului cât și hotărârea ei de a se căsători cu unul dintre pețitori. Anton Dumitriu vede în urzirea și destrămarea pânzei nu doar o strategie de autoapărare ci și o tactică a reginei de a-l aduce înapoi pe Ulise, țesându-i în lumină drumul spre casă și desfăcându-i în întuneric legăturile care îl țin departe de ea.

R.C. Nu cunosc eseul lui Anton Dumitriu, dar observația sa că atuul lui Ulise „constă în puterea memoriei de a găsi prin păienjenișul ocolurilor drumul înapoi spre propria identitate" este esențială. Fără puterea memoriei n-ar fi existat așteptarea de a se vedea ajuns *acasă* și nici tăria de a depăși ispite și bariere. Dar în puterea memoriei rezidă și aspirația dăinuirii, care tot formă a așteptării este (= *mă aștept* să nu fiu uitat, să fiu pomenit...) O așteptare pe care nimeni nu apucă să vadă cum și dacă se va împlini și tocmai de aceea puterea memoriei e resimțită încă din *illo tempore* ca un tezaur care, pentru a nu se pierde, trebuie transmis prin poveste. Părerea lui Anton Dumitriu care vede în tactica Penelopei de a-și urzi și destrăma pânza nu doar un mod de a se apăra de pretendenții invazivi, ci și o procedură cu implicații magice, mi se pare însă un exces interpretativ.

M.P. De ce?

R.C. Motivul Penelopei este iubirea, dorul, și de aceea, adică pentru a da șanse așteptării să se împlinească, adoptă pur și simplu tactica „tragerii de timp", știind că Ulise oricum se va întoarce. E o tactică șireată, dar nu magică. Ea mizează pe loialitatea amândurora. Încrederea și loialitatea salvează întotdeauna marile iubiri.

M.P. Pe de altă parte, mulțimea pețitorilor care benchetuiesc la nesfârșit, risipind bogățiile regatului poate fi și o imagine a timpului erodant. Prin întoarcerea acasă, Ulise vrea să dea anii înapoi și pentru aceasta curăță regatul de prădători, prinzându-i în capcana morții, ca altădată pe troieni. Bătrânul erou îi ucide pe toți tinerii prezenți în palat, cu excepția celor doi povestitori, în dorința de a elimina astfel aluviunile vremii. Reinstaurează așadar propriul său timp, timpul de dinaintea plecării sale din Ithaca la război. Deși fiul lor, Telemac are vârsta lui Ulise, când a părăsit regatul, puterea neuitării i-a făcut pe cei doi soți să redevină în spirit așa cum au fost la începutul iubirii lor. Pare că cei trei au deodată aceeași vârstă și că trecerea orelor a fost suspendată.

R.C. Îl numiți „batrânul erou". Bătrân însă el e resimțit doar de cei ce-i țintesc uzurparea și, eventual, de noi, cititorii de peste milenii. Ei, Ulise și Penelopa, nu se simt însă nicidecum bătrâni și, la revenirea lui, se regăsesc în propriul lor timp.

M.P. Dar iluzia nu ține decât o clipă.

R.C. Totuși Homer a intuit aici o lege imuabilă, pe care aș numi-o „Legea iubirilor definitive": în cazul acestui gen de iubiri, timpul rămâne suspendat. Nu timpul fiziologic, desigur, care e implacabil, ci timpul relației spirituale, singurul cu adevărat important. Cunosc un bătrân domn care și-a pierdut soția pe când ea avea 68 de ani. El, cu șase ani mai în vârstă. Niciodată însă, nici după ce a pierdut-o, nu a perceput-o altfel decât ca pe ființa tânără și luminoasă cu care a intrat cândva în relația osmotică a iubirii definitive. Sigur, uzura

fiziologică și-a urmat insidios cursul hărăzit. Pentru ei însă, timpul spiritual a rămas același, sufletește n-au recunoscut insinuarea senectuții, iar semnele timpului fiziologic nu au făcut decât să le sporească mutual iubirea, respectul și solidaritatea, până la a se percepe ca o monadă, cum numea Lucian Blaga *starea de a fi împreună* cu Cornelia Brediceanu.

M.P. Revenind la soarta lui Ulise, vedem că după uciderea pețitorilor, pribeagul se va îndepărta de palat, ascunzându-se de teama părinților care vor să-și răzbune fiii. Nici după ce zeii intervin pentru stingerea zbuciumului și a luptei, nu-și va găsi liniștea. El îi dezvăluie Penelopei că va pleca din nou, mânat de destin, pentru a povesti pătimirile sale celor ce nu au văzut niciodată marea. Abia după ce va întâlni omul care îi va confunda vâsla cu o lopată, va putea reveni acasă, dar nu pentru a rămâne, ci pentru a muri.

R.C. Cea de a doua plecare a lui Ulise e într-adevăr capabilă să contrarieze. Cum adică să-ți iei iar lumea-n cap, după ce douăzeci de ani n-ai aspirat și așteptat decât să te vezi acasă?! Dar Ulise e un neliniștit, un iscoditor, un jinduitor al iubirii tandre și domestice dublat de un explorator inapt de sedentarism, fie el si regal. Ce poate fi acest *altceva*, dincolo de dorul de ducă și de irezistibila dorință de a povesti și altora?

M.P. Dacă i se urâse totuși înapoi la vatră?

R.C. Nu cred că Ulise, inteligent și iscoditor, cunoștea starea de plictis. De dor, aflându-se el din nou lângă Penelopa, de asemenea nu cred că ar putea fi vorba. Rămâne ca ipoteză a celei de a doua plecări *spleen*-ul. Ulise nu era fericit și suferea de *spleen*. Călător atâția

ani pe mare, nu-i pria uscatul, simțea acea chemare a depărtărilor pe care marea o agravează, ceea ce și explică de ce simțea nevoia să plece pentru a povesti ce considera că trebuia povestit tocmai celor ce nu văzuseră marea și confundau vâsla cu o lopată.

M.P. În Cântul XXVI din *Infern*, Dante imaginează scena întâlnirii cu Ulise care îi apare arzând în mijlocul unei vâlvătăi, metaforă a dorului etern de aventură. Potrivit poetului renascentist, eroul care a străbătut cele mai spectaculoase zone ale cunoașterii nu se mai poate întoarce acasă, deoarece înapoierea peregrinului în punctul de pornire ar fi un regres. Goana nestinsă după peripeții spirituale din ce în ce mai riscante nu poate fi potolită nici în ținutul umbrelor, de aceea febra acestei neliniști e un păcat „de admirat" pentru Dante. De la viziunea autorului italian pleacă Tennyson și Baudelaire în poemele deja amintite, *Ulysse* și respectiv *Călătoria*, adăugând motivației eroului *spleen*-ul de care vorbeați.

R.C. Ar fi interesant de urmărit cum s-a modificat în timp ținta traiectoriei lui Ulise.

M.P. În *Odiseea,* mișcarea în cerc, ce asigură coincidența finală a locului de plecare cu cel de sosire, se înscrie într-o concepție fatalistă asupra destinului, după care nu te poți sustrage în nici un chip sorții hărăzite de zei; episodul din *Infernul* lui Dante ca și poemul lui Baudelaire, cu accentul pe imprevizibilul dictat de liberul arbitru, propun izbucnirea liniară a săgeții spre o țintă de neatins, în vreme ce Tennyson optează pentru deplasarea în spirală. Ulise, în versiunea acestuia, întors acasă, suferă experiența limitării

impuse de inerțiile uscatului. În larg, visase țărmul, ajuns la mal, tânjea doar după mare. Bunicul meu a surprins cândva această oscilație în versul „Mi-e dor de ce-nflorește sub semnul despărțirii".

R.C. Către care versiune ați înclina?

M.P. Eu, una, m-aș situa de partea lui Homer, deoarece viziunea lui îmi este intim mai aproape. Și mie îmi e drag să cred că ceea ce ni se întâmplă are un rost înalt care, pe moment, ne scapă dar mai târziu își luminează sensul, unind fragmentele în aparență disparate ale vieții într-un ansamblu coerent. Și eu aș vrea să știu precum Ulise, în clipele de cumpănă, ce mă așteaptă mai departe și mai ales să stau la sfat cu cei ai mei, plecați din astă lume…

R.C. Cred că e mai bine să nu cunoști dinainte ce-ți pregătește soarta.

M.P. Am recitit anume episodul în care, îndemnat de zâna Circe, protagonistul descinde în împărăția umbrelor pentru a-l întreba pe proorocul Tiresias ce îi rezervă viitorul. Incitând parcă misterul, duhul acestuia îi dezvăluie încercările care îi sunt sortite până la sfârșit.

R.C. Deci neastâmpărul eroului lui Homer nu ar ține de temperament ori de voință ci ar fi stârnit de zeii care i-au scris destinul dinainte?

M.P. Într-adevăr, el ascultă, fără să se descurajeze, pentru că din răspunsurile proorocului, dar și ale mamei sale, află că este așteptat, iar *a fi așteptat* înseamnă aici nu doar a fi supus fatalmente primejdiilor preconizate, ci și *a fi iubit*. Întărit de certitudinea că este așteptat

cu credință de familia și de poporul său, Ulise capătă puterea de a face față imposibilului. Ce splendoare să descoperi că lumea umbrelor, descâlcind firele timpului, îți aduce revelația iubirii care te ajută să înfrunți orice pericol! Pare că doar cel așteptat se va putea întoarce la ai săi.

R.C. Ceea ce mi se pare important în sensul dialogului nostru este că readuceți acum în discuție distincția pe care o făceați chiar la începutul lui, și anume aceea dintre *a aștepta* și *a fi așteptat*. Confirmați astfel implicit caracterul ontologic al așteptării, omniprezența ei în toate fazele existenței noastre, altfel zis darul de a ne umple viața și de a-i da un sens în toate cele trei ipostaze ale sale. Fiindcă, în afara celor două pe care le-am numit deja, mai disting și o a treia înfățișare a așteptării și anume aceea de *a te aștepta*.

M.P. Meandrele, pe care le-am făcut prin *Odiseea,* mă poartă înapoi spre propria-mi căutare. Sunt ani și ani de zile de când mă bântuie o casă, casa copilăriei mele care a fost făcută una cu pământul. Mă cheamă nopțile să mă întorc în ea atât de tare, încât când mă trezesc din somn, parcă mă rup dintr-o cochilie și-mi sângerează mintea, rămasă fără cuib. Mi-am notat pe un caiet câteva din aceste vise obsedante.

R.C. Mă faceți curios.

M.P. Iată două-trei mostre onirice:

Intru în curtea veche, vegheată de castani. Pe jos se întind vraiște crengi și frunze, acoperindu-mi calea înainte. Iau mătura și-ncerc să le tot strâng, dar de cum fac curat în partea stângă, în cealaltă încep să cadă parcă mai multe

uscături și când m-apuc să le adun, locul golit de dinainte se umple iar de resturi și gunoaie. Nu voi putea nicicând în somn să izbutesc, precum Ulise în poveste, să-nving absența, eroziunea, și să mă bucur doar o clipă că am oprit din curgere prăpădul.

Apoi sunt nopți în care merg prin casă, odăile sunt neschimbate, iar la ferestre, de afară, se deslușesc aceleași nalbe, doar că în preajmă totul tace. Îi văd pe-ai mei cum dorm în paturile albe și nu mă-ndur să le curm somnul, deși ar fi atâtea de-ntrebat… Alteori dinăuntru se-aud glasuri și râs, totuși din curte încăperile îmi par pustii.

Sunt gata de culcare, mama mă ține de mână, însă aerul e plin de neliniște. Mă înfricoșez la gândul că stau să adorm într-o casă fantomă. Pe noptieră arde încă lampa cu abajurul galben, iar eu aștept să vină tata să stingă lumina, dar nu mai știu: sunt eu sau e bunica?

Ce credeți: e casa cea care mă așteaptă sau eu sunt cea care o rog să mă cuprindă?

R.C. Pentru dumneavoastră, Monica, pasajele prin tărâmul oniricului sunt experiențe familiare, care continuă să vă uimească și să vă transpună într-o stare de așteptare a semnificației și a eventualei lor urmări. Cum, însă, cred că v-am mai prevenit, eu sunt o creatură mai *terre-à-terre*, iar tărâmul amintit nu-mi este câtuși de puțin familiar. Dimpotrivă, sunt refractar, bunăoară, în fața oricăror pretenții de a deține competența interpretării viselor, indiferent că vin de la „clarvăzătoare" de cartier sau de la cutare savant vienez. De visat visez și eu câte toate, dar nu mi s-a întâmplat niciodată ca vreunul dintre vise să fi avut vreo semnificație sau urmare. Și de cele mai multe

ori le găsesc o explicație prozaică și logică în cele petrecute, văzute, vorbite, trăite în zilele anterioare. Toate astea pot să explice de ce nu mă încumet să răspund întrebării dumneavoastră altfel decât prin *nu știu.*

M.P. Poate că răspunsul la întrebarea mea de dinainte e pe aici, foarte aproape, poate îmi dă acum târcoale.

R.C. Aștept să-mi spuneți când îl prindeți!

M.P. Oare dorul acesta după locuința dispărută, care mă tulbură în somn ca și în orele de veghe, nu e chiar semnul cert al dăinuirii? Nu port cu mine așezarea de demult ca pe un giuvaer, oriunde-aș fi?

R.C. În acest răspuns e cuprins și mobilul acelei eterne reîntoarceri la valorile pe care s-au întemeiat spiritul și nobilul orgoliu al demnității umane, de atâtea ori batjocorite de contemporani hominizi, dar niciodată nimicite.

Misterul compoziției

M.P. Trebuie să vă mărturisesc că, în vreme ce stăteam de cart, m-a furat ca niciodată somnul, dar visul pe care l-am avut în acel răstimp și pe care mă grăbesc să vi-l povestesc ca să nu-l uit, pare să sufle o nouă boare în pânzele corabiei noastre.

R.C. Mă puneți iar la încercare…

M.P. Se făcea că eram în bancă, într-o sală de curs, unde ni se preda arta compunerii de ficțiuni. Pe când ascultam prelegerea unui profesor cu o înfățișare nedefinită, ușa s-a deschis și ați intrat dumneavoastră, o clipă numai, pentru a-mi face semn să ies afară. V-am urmat îndemnul, și am părăsit încăperea.

„Sunteți atât de tânăr…" am murmurat uimită, pe culoar, privindu-vă, cum stăteați în așteptare, cu o carte.

„Am vârsta la care am scris acest roman", mi-ați răspuns, arătându-mi volumul pe care îl țineați în mână.

Pe când vorbeați, frazele începeau să se desprindă de pe pagini și să plutească deasupra capetelor noastre, umplând aerul cu parfumul și cadența unei muzici din alt veac. Cum căutam să prind sensul cuvintelor care zburau în jur, m-a tras de braț o fată înaltă și subțire, cu părul negru, înfoiat de vânt, în straie vineți-cenușii.

„Vino cu mine!", a strigat, „sunt eroina din roman".

Curând se arătase și ceata de însoțitori. Unii păreau să fie personaje, alții, ca mine, cititori în așteptare, căci cartea era doar la prima filă, iar dumneavoastră se-ntâmpla să fiți deodată de negăsit pe coridor.

R.C. În clipa când v-am dăruit cartea aceea, eu am dispărut, pentru că în jurul dumneavoastră a început să se reverse realitatea pe care o imaginasem în paginile ei. O lume din alt veac. E normal: atunci când citești o carte, pe măsură ce pătrunzi în realitatea ei, autorul se face nevăzut, îl uiți, și rămâi doar în mijlocul lumii imaginate de el, devenită acum la fel de reală ca și cea din afara cărții.

M.P. Mă fascina fata care mă luase cu ea pe străzile întortocheate ale orașului necunoscut, care voia anume să mă poarte prin interioare diferite, neștiind nici ea ce-avea să îi aducă soarta în paginile viitoare. Era în eroina dumneavoastră acea incandescență primordială care ne atrăgea deopotrivă pe noi cei de pe margini, spectatori, și pe acei închipuiți, să-i fie-n preajmă. Ca fluturii de noapte, ne roteam tot mai aproape de flacăra prezenței ei.

R.C. Mă năuciți. Cum aici n-am nici un comentariu la îndemână, mă simt ispitit să alunec în divagații, ceea ce, mărturisesc, îmi place deoarece descopăr lucruri neașteptate în primul rând despre mine însumi și, în general, o mulțime de lucruri interesante la care nu mă gândisem.

M.P. Ceea ce mă descumpănea treptat în felul eroinei de a fi era dezordinea pe care o stârnea oriunde intra, fie și pentru o secundă. Cum mă aflam întotdeauna

cu un pas în urma ei, mă pomeneam strângând obiectele căzute, sau resturile de mâncare, până în clipa când mi-am dat deodată seama cât de absurd era tot ce făceam, și am lăsat de-atunci încolo neatinse însemnele trecerii ei prin lume. Vedeam apoi cum lua cu sine lucruri, pe care le căra din ce în ce mai anevoie, astfel încât doar cu un deget mai izbutea să țină și romanul dumneavoastră.

„Nu vrei să te ajut?" am întrebat-o, gata să-i iau o parte din poveri sau măcar cartea.

„Nu îmi purta de grijă", a rostit cu vioiciune. „Volumul îl duc chiar acum la biblioteca de unde l-am împrumutat".

Am petrecut-o cu privirea până a dispărut în noapte și m-am trezit din somn neliniștită că am pierdut-o pentru totdeauna. Chiar dacă aș vrea, nici nu aș ști unde s-o caut, pentru că nu cunosc nici titlul cărții pe care ați scris-o poate în visul meu ori poate-n realitate… Nu am nici numele pe care i l-ați dat vreodată aevea sau nicicând fetei cu părul negru, în straie vinețiii, cu patruzeci de ani înapoi… Cum mă puteți călăuzi să aflu unde stă ascunsă?

R.C. Am impresia că vreți să mă lecuiți de prozaism provocându-mă cu câte o întrebare din asta, insolită, care mă proiectează în imaginar, fără s-o pot eluda pentru că, totuși, mă ispitește căutarea unui răspuns. Păi să cujetăm puțin, ardelenește: romanul acela, care va fi fost el, scris în urmă cu patruzeci de ani, imagina o lume din alt veac. Asta știm. Mai știm că fata cu părul negru și veșmânt vinețiu care vi s-a arătat venind din lumea aceea, s-a dus să ducă la bibliotecă

romanul din care ieșise. Dar fetele din vremea aceea îndepărtată nu știau de biblioteci. Deduc că ea era/este, de fapt, o urmașă, descendentă a lumii din acel roman. O contemporană de-a noastră, deci, mai mult sau mai puțin himerică, după împrejurări. Ea, cred, e întruchiparea binelui, frumosului, a mixturii osmotice dintre etic și estetic, într-un cuvânt a ceea ce *așteptăm* ori de câte ori intrăm pe tărâmul artei, fie ea poezie, roman, simfonie sau Capelă Sixtină. E, din fericire, printre noi, doar că nu iese la drumul mare, e discretă, iar atunci când o descoperi nu e suficient s-o privești, trebuie s-o și vezi, deslușindu-i mesajul, care întotdeauna e stenic, chiar și când ea e tristă sau deznădăjduită, pentru că, în lumea de azi, e agresată la tot pasul. Adrian Marino scria undeva – citez din memorie – că „o victorie estetică e întotdeauna și o victorie etică". Fata aceea care a trecut din cartea mea în visul dumneavoastră e întruchiparea acestor două victorii.

M.P. Nădăjduiam să vă prind într-un experiment romanesc în care să începeți a schița imaginar evoluția ulterioară a acelui personaj feminin abia conturat, dar văd că nu vă arde de joacă.

R.C. Deocamdată m-ați proiectat în rolul cititorului de vise și din această postură încerc să fac un succint comentariu la obiect. Așadar, vă aflați în bancă, la un curs în care se preda „arta compunerii de ficțiuni". Atunci am deschis eu ușa și v-am făcut semn să ieșiți. De ce? Știu exact de ce. Pentru că îmi era insuportabil gândul ca dumneavoastră, care sunteți o scriitoare născută, nu făcută, să vă pierdeți vremea urmărind niște himerice *creative writing lessons*. Cursurile astea

au apărut în lumea anglo-saxonă din prestigiul pe care îl are acolo, mai mare, poate, doar la ruși, arta literară. De aici și aspirația a o mulțime de nechemați de a deveni *writers*. S-au găsit de îndată și înțelepții care să-i învețe pe căi academice, cum devine cazul cu scrisul de cărți, chiar dacă ei n-au scris niciodată vreo carte. Dacă nu mă înșel, iluzia că arta literară se poate învăța școlărește s-a născut în „State", acolo unde, din acel aiuritor melanj etnic, se ivesc de obicei atât descoperirile geniale cât și neroziile contagioase. Din a doua categorie fac parte și aceste cursuri la care poți cel mult să-ți îmbogățești zestrea culturală, ceea ce nu e rău deloc, nicidecum însă cum să scrii un roman, cu atât mai puțin o poezie. Credința mea este că harul artistic este *hărăzit* prin programare genetică și se revelează mai curând sau mai târziu, întotdeauna însă printr-un declic care îl activează, smulgând din latență, irezistibil și definitiv, apetitul creator.

M.P. Interpretarea pe care o dați textului meu oniric mă incită să fac o precizare. Aveți dreptate: ideea cursurilor de *creative writing* aparține americanilor care au găsit în celebrul eseu al lui Edgar Allan Poe, *Filozofia compoziției*, o seamă de sugestii captivante. De câte ori îl recitesc, am senzația că scriitorul mă trage pe sfoară, în timp ce îmi ține o adevărată lecție de disciplinare a fanteziei într-o structură perfect coerentă. După cum vă amintiți, în acest eseu, Poe arată cum a creat marele său poem de succes, *Corbul*. Ca un scamator ce și-a fascinat publicul, antrenându-l într-un spectacol al imposibilului, el trece la devoalarea procedeelor cu care, la rândul nostru, dacă-i urmăm cu strictețe regulile, am putea

perpetua vraja asupra altora. Schema e neliniștitor de simplă și se aseamănă cumva cu o rețetă de preparat un anumit fel de bucate. Dar nu trebuie să ne lăsăm păcăliți. *Corbul* nu a fost scris după rețetă, ci rețeta a fost dedusă după compunerea poemului. Simțim aici tot farmecul nisipurilor mișcătoare al creației lui Poe care, sub dublul semn al imaginativului și analiticului, ispitește pentru a respinge, clădește pentru a demonta, se extaziază liric pentru a se autoironiza.

R.C. Nu m-am gândit că ideea școlilor de creație literară ar putea veni din eseul lui Poe. Dar e perfect plauzibil, iar concordanța dintre caracterul de *bluff* al eseului, cu sterilitatea acestor școli, poate fi o dovadă. *Filozofia compoziției*, care încearcă să demonstreze pe textul poemului *Corbul*, că imaginația poate fi subordonată rațiunii și redusă la un anumit tip de „tehnică", nu se poate susține prin vreo creație viabilă, cu atât mai puțin prin vreo capodoperă. Orice analiză onestă a unei astfel de opere sfârșește prin a descoperi, sub varii înfățișări, stratul freatic al inefabilului. Fac această afirmație ca un bătrân raționalist care e convins că rațiunea ne-a fost dată (când ne-a fost dată) pentru a ne folosi de ea, dar recunoaște și existența unor limite ale ei.

M.P. Când eram în America, la Corvallis, am asistat si eu la câteva cursuri de compoziție pentru poezie și pentru proză și vă pot spune că am reținut unele exerciții interesante. De pildă, studiind strategiile de creare a unei anume ambianțe, profesorul le cerea studenților să descrie obiectele dintr-o cameră, văzute mai întâi de cineva întors de la o petrecere și apoi de cineva care vine de la o înmormântare. Un

alt tip de exercițiu de stimulare a imaginației era să scriem un poem având ca subiect „copacul", dar ni se pretindea să nu ne situăm în poziția de spectatori, ci să ne închipuim că pentru câteva minute am deveni copaci. Un tânăr japonez l-a întrebat pe profesor cum se poate realiza așa ceva. I s-a recomandat să se plimbe prin campus, să-și aleagă, la fața locului, un arbore și să stea cel puțin un ceas să mediteze, ca să intre „în pielea copacului". La următoarea întâlnire, japonezul i-a mărturisit profesorului că petrecuse două ore în dreptul copacului fără să-i izbutească „schimbul". Nici mie nu mi-a reușit experiența arboricolă, iar poeziile compuse după listele de cuvinte date, mi-au fost respinse ca prea abstracte și am fost sfătuită să renunț la generalități în favoarea concretului.

R.C. V-au necăjit obiecțiile profesorului american?

M.P. Nu m-au descurajat deloc, dimpotrivă, mi-au arătat un alt fel de a fi și de a gândi decât cel cu care mă obișnuisem.

R.C. Într-adevăr, cursurile acestea de *creative writing* pot oferi exerciții interesante, unele, precum descrierea unor obiecte din varii perspective sau dispoziții sufletești ori a te imagina „în pielea" copacului, fiind realmente captivante *ca exerciții*; altele însă, ca a scrie poezie după o listă de cuvinte, proces eminamente mecanic, ratat de dumneavoastră, mi se par – *sorry*! – stupide. Oricum, oricare ar fi ele, nu știu ca aceste exerciții, să fi produs vreun scriitor. Rămân la convingerea că întruparea operei în cuvânt scris rămâne în esența ei un mister. Iar misterul se manifestă, lucrează altfel asupra fiecăruia dintre

noi, neputând fi nici definit, nici încarcerat în vreun reţetar. În cazul dumneavoastră, misterul lucrează cel mai eficient prin ceea ce numiţi „modalitatea nocturnă de a compune": deoarece sunteţi funciarmente poetă, poezia e prin excelenţă tărâmul predilect al inefabilului, iar inefabilului îi este mai prielnic regimul nocturn.

M.P. În ultimii ani, am descoperit şi eu o modalitate nocturnă de a compune. Poate pentru că noaptea e linişte şi întunericul îndeamnă la concentrare lăuntrică. Este şi un exerciţiu de memorie. Încep să-mi imaginez o poveste, de exemplu, de la început până la sfârşit. Cum recomandă Edgar Allan Poe: cel mai bine e să porneşti la drum cu finalul în minte. Povestea se înfăţişează iniţial ca un peisaj văzut de departe. Pentru a-l străbate, îl împart în secţiuni şi apoi, încetul cu încetul, îl locuiesc, umplând scenă cu scenă, intrând pe rând în toate personajele care animă ambianţa. Uneori „scrisul în gând" durează săptămâni, alteori luni, chiar ani. Nu mă grăbesc, pentru că trăirea e aparent cu mult mai bogată decât punerea în cuvinte, dar în tot acest răstimp sunt „posedată" de subiect, nu-mi mai aparţin şi în cele din urmă nevoia de eliberare mă face să aduc la lumină povestea.

R.C. Spuneţi că porniţi, după recomandarea lui Poe, cu finalul în minte, vă imaginaţi scenariul, apoi urmează „scrisul în gând", care vă ia în stăpânire şi poate avea o durată imprevizibilă, chiar de ordinul anilor. Ne deosebim doar în două puncte. Am scris şi eu noaptea, dar rar şi din motive conjuncturale. Regimul meu este diurn şi decurge cu orar de beamtăr conştiincios, care mi-a intrat în reflex.

M.P. Eu mai am de trecut un obstacol. Mă izbesc de dificultatea potrivirii frazelor pe un anume ritm, pe o anume muzică. Nu pot spune oricum. Poate că moștenesc cadența aceasta de taină de la bunicul meu, și atunci când scriu, am în minte un portativ pe care cuvintele trebuie așezate ca niște note muzicale, indiferent dacă e vorba de poezie ori de proză. După aceea, vine surpriza neprevăzutului. Deși am în minte toată povestea și nu aștept decât s-o depăn, apar detalii noi la care nici nu mă gândisem, dar care dau parfum și miez înlănțuirii de imagini și idei. Iar când ajung la capăt și-apuc să mă desprind, am sentimentul straniu c-am fost doar interpreta unei partituri pre-existente.

R.C. Și eu simt asupră-mi, când scriu, lucrarea misterului, a inefabilului, a Nevăzutului. De nenumărate ori stau și mă întreb, ca și când n-ar fi vorba despre mine, cum de mi-a venit în gând cutare cuvânt, sau formulare, sau rezolvare a unui episod. Fiindcă – și aici survine a doua deosebire – niciodată, chiar dacă aș fi voit și m-am străduit, niciodată n-am pornit la drum având în minte finalul. N-am știut niciodată ce (sau cum) se va întâmpla. Acesta e un lucru care mi s-a revelat întotdeauna pe parcurs, uneori chiar pe ultimele două, trei pagini.

M.P. Aici scrisul se aseamănă cu experiența onirică, așa că vă îndemn să revenim la interpretarea visului pe care vi l-am dat în lucru.

R.C. Vai, mie, constat că n-am scăpare! Dar hai să mai încerc, o iau de la-nceput: deci, intrigată de chemarea mea, ați ieșit de la acel curs – și bine ați făcut – dar, cum mă știți doar din scris, v-ați mirat cât sunt de

tânăr. Înseamnă că cel care vă stătea în față cu o carte eram eu, cel din ipostaza „timpului oprit". De altfel, v-am și confirmat-o, spunându-vă că am vârsta din vremea când scrisesem cartea pe care o aveam în mână, adică aceea a timpului spiritual, singurul care ne poate face favoarea de a nu mai curge, fără, totuși a stagna, sfidând astfel inexorabilul timp fiziologic. Ba poate chiar mai reală, cum i s-a întâmplat unui cititor pe nume Don Quijote, al cărui autor nu frecventase, vai, nici o oră vreun curs de *creative writing*.

M.P. Pe mine mă interesa mai mult răspunsul dumneavoastră referitor la o posibilă identitate sau evoluție ulterioară a eroinei năzărite-n miez de noapte.

R.C. Ați reușit performanța de mă atrage în postura îndoielnică a tălmăcitorului de vise. Pentru mine speculațiile de acest gen sunt o premieră absolută.

M.P. Nu pot să cred totuși că nu v-a tentat niciodată explorarea spațiului oniric. Uneori, pe calea visului, alteori pe calea creației găsim răspunsuri la întrebările care ne dau de furcă. Pe mine scrisul întotdeauna mă scoate la lumină.

R.C. Visul nu mi-a oferit niciodată vreo soluție. El se poate constitui uneori în sursă de temporară bunăstare sufletească sau – coșmar fiind ori doar straniu – în sursă de neliniște obscură, capabilă să mă urmărească zile la rând. Un astfel de vis, sursă de neliniște remanentă un timp, este, bunăoară, acela în care mă trezesc noaptea cu senzația terifiantă că în casă mai e cineva, ca în *Duhovnicească*:

S-ar putea să fie Cine-știe-Cine...
Care n-a mai fost și care vine
Și se uită prin întuneric la mine
Și-mi vede cugetele toate.

M.P. Iar ați citat dintr-una din poeziile mele preferate!

R.C. Mă năpustesc atunci asupra întrerupătorului, să fac lumină, cât mai curând lumină, apăs panicat butonul, dar lumină nu se face, alerg la alt buton, de la unul la altul, prin toate încăperile, dar zadarnic, lumină tot nu se face. Cam în faza asta mă trezesc.

M.P. Aici e vorba nu de vis, ci de coșmar.

R.C. Sau altă variantă neliniștitoare, care revine aproape periodic, este aceea în care mă aflu, cu multe bagaje mari și grele, într-un tren supraaglomerat din care trebuie să cobor într-o gară unde nu stă decât un minut, iar eu mă lupt fără nicio șansă să răzbat prin înghesuiala culoarului la ieșire. Mai e și varianta inversă: mă aflu într-o haltă obscură, fără peron, cu terasament înalt, pietros, cu același morman de bagaje și fără nicio șansă de a reuși să mă urc în timpul unicului minut de staționare. Ce semnificație ați putea să găsiți unor astfel de vise repetitive, de-a lungul a zeci de ani? Eu nu le găsesc nici una și nici vreo urmare n-au avut vreodată, deși – am și eu superstițiile mele – câteva zile după, *mă aștept* să se întâmple ceva rău. Nu s-a întâmplat niciodată.

M.P. Poate că aceste imagini recurente reflectă teama de necunoscut, de rătăcire.

R.C. Explicație rațională există, desigur, la nivelul subconștientului, psihicului și, în cele din urmă, chiar

a fiziologicului. Explicație, – nu însă semnificație. Mă aflu astfel oarecum în situația Monicăi Lovinescu, care, având același gen de scepticism privind visele, făcea această mărturisire tragică: „Nu-mi mai rămâne, deci, nimic din transparența spirituală a cărții Monicăi Pillat (*Drumul spre Emaus*), prin care a învins boala și moartea. Nu știu, cu îndărătnicie să „traduc" limbajul religios și perspectiva regăsirii celor dragi. Deși e singura consolare, îmi rămâne iremediabil străină"[15].

M.P. Oare suntem atât de diferiți?

R.C. Scepticismul meu nu e iremediabil, întrucât, fără a acorda vreun credit viselor, e în permanență subminat de speranța, ca singură consolare, în „perspectiva regăsirii celor dragi". De când am pierdut-o pe Nicoleta, mi se întâmplă s-o visez, nu des, dar oarecum periodic. Și întotdeauna e senină și tandră, iar când mă trezesc îmi pare rău că m-am trezit, deși, în același timp, mă surprind într-o stare de spirit împrospătată de o discretă și foarte intimă, tainică, numai a mea, euforie. Nu m-aș hazarda în a-mi interpreta visul altfel decât prin persistența iubirii chiar și după dematerializarea monadei pe care ea a creat-o și care acum își continuă existența în nevăzut.

M.P. Ne rămâne și alinarea prin scris.

R.C. Scrisul e panaceul în care îmi aflu salvarea de-o viață: scriind mi se conturează răspunsuri de mult căutate, scrisul diluează treptat depresiile insidioase, se constituie în resursă de noi idei și proiecte, așadar de

15 Monica Lovinescu, *Jurnal inedit 2001-2002*, Ediție îngrijită și cuvânt înainte de Astrid Cambose, Ed. Humanitas [Memorii. Jurnale], București, 2014, p. 271.

supraviețuire. Da, scriind, adică pe măsură ce scriem, chiar în timpul actului de a scrie, se întâmplă să ni se reveleze răspunsul. Îl găsim pentru că, precum tot dumneavoastră ați spus-o, scriitorii – artiștii născuți, nu făcuți – au fost hărăziți din start cu harul de a exprima ceea ce Nevăzutul le transmite. Or, eu cred că Nevăzutul se exprimă cu predilecție prin muzică și poezie. Acestea sunt, de altfel, și singurele modalități de a da expresie sublimului.

M.P. Spuneți-mi, dumneavoastră cum compuneți?

R.C. Mai în glumă, mai în serios, primul răspuns care mă ispitește să vi-l dau e acela că eu nu compun, ci... sunt compus. La începutul dialogului nostru, când vorbeam despre așteptarea „ceasului de grație", v-am povestit cu ce fervoare am pornit *Nemuritorul albastru*, cum s-a configurat planul romanului pe un veritabil cearșaf de foi A4, până la ultimul detaliu. Singurul loc alb era finalul, care până la urmă, în textul real, definitiv, a rămas deschis. Mai mult: foarte puțin din acel scenariu descris pas cu pas, a rămas ca atare, modificările, devierile surveneau pe parcursul lucrului efectiv și erau întotdeauna neprevăzute.

M.P. După aceea, intervine surpriza creatoare.

R.C. Acest neprevăzut e cheia autenticității, inefabilul care întotdeauna ameliorează „planul" inițial, rațional, conferind creației fluidul vital, căldura și tensiunea vieții, secret la care nici un curs de *creative writing* nu are acces pentru a-l putea transmite celor nehărăziți, dar dornici de a deveni *writers*. Și mai ciudat e când un roman, la care nici o clipă nu te-ai gândit până atunci, se naște dintr-o imagine văzută întâmplător.

Se naște și crește „scris în gând", apoi pe hârtie, fără plan, fără idee de final, „fără drum, fără povață", cum ar zice cronicarul.

M.P. E fascinant!

R.C. Așa ceva mi s-a întâmplat cu romanul *Călărețul de fum*[16]. Eram în tren, în drum spre București, într-un final de februarie, spre sfârșitul anilor '70, cred. La ceas de prânz ajunsesem pe la Feldioara. Peisajul era acoperit de o zăpadă imaculată care scăpăra în seninătatea zilei. Pe atunci încă circula minunatul *Wiener Walzer*, elegant, curat, punctual. Eram singur în compartiment, cald, plăcut, atmosferă ușor soporifică, prielnică visării. Și deodată, pe creasta unui deal, am văzut alergând un călăreț învăluit într-o ușoară ceață sidefie. Pe acel fond, în *contre-jour*, călărețul negru, zăpada albă, priveliștea era extraordinară, veritabil crochiu delicat, în tuș. Și atunci, instantaneu, mi-a venit în minte titlul, *Călărețul de fum*, – ia uite, mi-am zis, ce titlu frumos de roman – dar totodată s-a produs și asociația între Răscoala lui Horia, despre a cărei comemorare la nu știu câți ani tocmai citisem în revistele luate cu mine, și călărețul enigmatic despre care se spune că îl însoțea peste tot, dar de departe, ca un duh veghetor, ca un *genius loci*, pe Horia. Nu pot începe nimic, nici carte, nici chiar articol, fără a-i da întâi un nume.

M.P. Ceea ce m-a delectat, citindu-vă cartea, a fost ritmul de maree al compoziției: alternanța între fluxul mulțimii răzvrătite și refluxul introspectiv,

16 Radu Ciobanu, *Călărețul de fum*, Ed. Militară, București, 1984; ediția a II-a, Ed. Eminescu, București, 1984.

ilustrat în scenele de singurătate ale personajelor care reflectează asupra acțiunilor trecute și viitoare. M-a vrăjit atmosfera dată de tonul primelor rânduri care induc întregii lecturi intensitatea muzical-poetică a întomnării, de la melancolia prevestitoare a sfârșitului până la tragica desfrunzire, asociată filonului epic.

R.C. Pentru mine, care am ca simț precumpănitor văzul, titlul și imaginea aceea au fost asemenea seminței din care încolțește vrejul, iar „desfășurătorul" real, n-a avut decât rolul aracului pe care se înfășoară, urcând, vrejul. Aracul e însă lemn uscat și sec, important e vrejul, verde, viu, plin de promisiuni și deținător al misterului oricărei creații. De unde, cum, din sămânța unei imagini îngemănată cu un titlu, s-a configurat treptat, într-un timp destul de îndelungat, lumea vie și dramatică a vrejului-roman?

M.P. Având avantajul suportului istoric, nu vă puteați rătăci.

R.C. În afară de respectarea cronologiei reale a Răscoalei, n-am știut dinainte nici cum va decurge „scriitura", nici cum am s-o închei. Cartea s-a configurat din mers, oarecum de la sine, fluent, proces favorizat, desigur, și de pasiunea autorului pentru lucrul său, cum și de plăcerea de a-și vedea lucrul rodind pagină cu pagină. Ca să răspund, așadar, întrebării dumneavoastră, referitoare la modul meu de a lucra, eu nu compun, ci așternpe hârtie, iar de la o vreme în ordinator (termenul acesta e mai potrivit aici), așternpeci, ordonez, ceea ce „mi se arată". Mi se arată de unde, de către cine? Și lucrurile se petrec astfel nu doar cu scrierile de cale lungă, ci și în cazul simplelor

articole: știu desigur ce voi spune, dar cum o voi face și cum voi încheia, toate astea se configurează pe parcursul elaborării efective, văzând și făcând...

M.P. Din câte mi-ați mărturisit până acum, observ că acest roman ca și *Nemuritorul albastru* evocă destine petrecute și evenimente istorice pentru care v-ați documentat temeinic. Bănuiesc că totuși aveați în minte întreaga poveste, în clipa în care ați început să o așterneți pe hârtie. Acțiunea era, presupun, deja cunoscută, vă rămânea să aduceți trecutul în prezent și să-l interpretați într-un mod propriu, subieciv. Scrisul, văzut astfel, poate fi comparat cu plecarea într-o călătorie care urmează un traseu prestabilit. Totuși dumneavoastră spuneți că „niciodată n-am pornit la drum având în minte finalul. N-am știut niciodată ce (sau cum) se va întâmpla". Acesta e un lucru care mi s-a revelat întotdeauna pe parcurs, uneori chiar pe ultimele două, trei pagini." Aș vrea, dacă se poate, să-mi explicați acest paradox.

R.C. Nu e un paradox, ci un lucru care, în cursul procesului de creație, diferit de la carte la carte, ține de domeniul firescului. *Nemuritorul albastru* s-a născut tot din contemplarea unei imagini. Era prin 1969, când, împreună cu Nicoleta, am petrecut o bună parte din vară străbătând Bucovina, din mănăstire în mănăstire, mergând pe jos sau, uneori, cu autobuze hodorogite, pline de o lume prietenoasă și sfătoasă. La Mănăstirea Humor, după ce am admirat picturile murale din interior, unde m-au reținut mai mult portretele ctitorilor și cel al Doamnei Elena, superbe prin expresivitate și care, în lumina aceea, mai curând o tainică penumbră, mi s-au părut a sugera multe despre personalitatea

pictorului-zugrav, am rămas contemplând îndelung, afară, pe zidul de sud, în plină lumină de data asta, portretul zugravului însuși, în ținută militară, de cavaler, însoțit de semnătura lui: Toma. Toma, zugrav din Suceava, așa a rămas cunoscut, deși era departe de a fi doar ceea ce se înțelege azi prin cuvântul *zugrav*. Și m-a fulgerat atunci întrebarea: care va fi fost pe atunci modul de viață și de lucru al unui asemenea personaj? Întrebarea a devenit obsesie și, de cum am ajuns acasă, am căutat să dau de el.

M.P. Și unde l-ați găsit?

R.C. Întâi în Iorga. De unde am aflat că făcea parte probabil dintr-o veche familie boierească, Cehan, că era un apropiat al lui Vodă Rareș, care l-a și trimis într-o solie pentru tratative cu sașii din Bistrița. Cam puțin, dar suficient să-mi stimuleze imaginația. Înseamnă, mi-am zis, că dacă a fost un apropiat, poate chiar „sfătuitor de taină", consilier, cum zicem azi, al domnitorului, iar acesta îl trimitea în misiuni diplomatice, Toma Zugravul nu era un oarecine. Dar cine să fi fost? Și mi-am continuat căutarea, începându-mi astfel documentarea, întâi doar din curiozitate, dar pe parcurs conturându-se tot mai clar ideea și tentația de a scrie un roman al vieții lui Toma.

M.P. De aici începea aventura!

R.C. O carte mă trimitea de fiecare dată la alta și așa, din carte în carte, documentarea a durat patru ani și ar mai fi durat cine știe cât, dacă, fiind deja intrat sub stăpânirea subiectului, n-aș fi decis să încep. Sigur, între timp, am mai făcut trei escapade estivale prin Bucovina, tot *per pedes*, și acelea, mă

tem că mă repet, au rămas cele mai frumoase veri din viața noastră, în ciuda călătoriilor prin lumea largă pe care am avut ocazia să le facem după 1990. După cum documentării bibliografice îi păstrez o minunată amintire: descopeream pas cu pas o nouă lume, extraordinară, dură și pasională, aflată între superstiție și credință, vie, colorată, plină de întâmplări și personaje fabuloase. Am aflat aproape totul despre o epocă efervescentă și bogată în artă, ca și despre meseria de „zugrav", despre viața de Curte și cea monahală, dar despre Toma nimic în plus față de cele aflate inițial de la Iorga.

M.P. Și cum ați construit personajul?

R.C. N-aveam altă soluție decât să-l recreez eu, plasându-l în vremea care-mi era de acum binecunoscută și conectându-l la evenimentele istorice reale, contemporane lui. Da, cum ziceți, „Scrisul, văzut astfel, poate fi comparat cu plecarea într-o călătorie care urmează un traseu prestabilit". Mi se impune mereu comparația cu Columb, care a pornit într-o călătorie cu țel bine știut, dar, *condus de neprevăzut*, a ajuns într-o cu totul altă lume. Traseul prestabilit a fost aici planul desfășurat pe acel cearșaf din foi A4. Din care, în final, a rămas foarte puțin, deoarece, pe parcurs, aproape la fiecare pas, se ivea *neprevăzutul* – de unde se ivea? – care impunea adevăratul curs al tramei epice, mai ales la nivelul detaliilor concrete și al trăirilor intime ale personajelor. În asemenea măsură, încât treptat se conturau alte și alte detalii, până la dimensiunile unei noi cărți. Care a și devenit apoi romanul *Vămile nopții,* iar, la o a doua ediție, am și încorporat-o în *Nemuritorul albastru*, ca a doua parte a sa.

M.P. Compuneați din mers!

R.C. Planul inițial rămânea doar ca un fel balustradă de care te folosești când și când. Cât despre final, neștiind ce s-a întâmplat în realitate cu Toma, nu știam nici eu cum să închei povestea și nici n-am aflat decât în ultimele pagini, când finalul era încă nedecis, deschis, și parcă o voce tainică mi-ar fi șoptit „gata, aici te oprești."

M.P. Care ar fi deosebirea componistică între cele două romane?

R.C. Deosebirea dintre *Nemuritorul...* și *Călărețul...*, amândouă născute dintr-o imagine, stă în faptul că despre realul Toma nu se știe mai nimic, pe când despre Horia se știe, cât se poate ști, aproape totul. În *Nemuritorul...* l-am inventat de fapt pe Toma, cu grija de a rămâne veridic în ordine artistică, în timp ce în *Călărețul...* a trebuit doar să umplu cu viață interstițiile dintre fapte reale. În ambele situații însă, neprevăzutul a fost cel care a decis configurarea cărților. Cu precizarea că, în timp ce scriam *Călărețul...*, știam cum a sfârșit personajul principal. Dar, cum nu-mi plac scenele *hard*, întrucât, îmi zic, există destulă violență și barbarie în realitate, n-are sens s-o mai exhibăm și în artă, nu voiam să închei cu oribilul episod al tragerii pe roată. *Știam, deci, de la început că nu așa voi încheia. Dar atunci cum?* Și n-am cunoscut finalul decât tot așa, lăsându-mă în nădejdea inspirației din ultimele pagini. Iar ceea ce a ieșit mi se pare mult mai pregnant, mai expresiv emoțional și mai bogat în sugestii decât relatarea unei execuții bestiale.

M.P. Dorul lui Horia după fluier dă scenei ultime un dramatism profund, dedus poate din nostalgia lui după armonia pierdută a ființei, în pragul cumplitului sfârșit. Cum v-a venit în minte această încheiere?

R.C. *Fluierul* – care nu putea, n-avea voie să fie unul oarecare, ci unul purtător, cum zice Blaga, de „sarcină mitică", mi s-a revelat, în ceasul al doisprezecelea, când începusem să aștern ultimul alineat. Scriam ușor panicat fiindcă nu știam cum să închei fraza, fiind și încheiere de carte, și deodată mi-am amintit că lui Horia îi plăcea să cânte din fluier, iar cuvântul s-a ivit sub stilou oarecum de la sine, ca așternut din înalt: „... și atunci îi păru deodată rău că nu-i ceruse contelui să-i înapoieze fluierul." Punct. Dincolo de care, aceeași voce, care poate fi și a lui Alter Ego, mi-a șoptit că nu mai urmează nimic: s-a spus tot ce trebuia spus.

M.P. Intervenția Providenței se arată în primele și ultimele rânduri ale unei creații.

R.C. Câteodată ceea ce scrii poate influența realitatea. De pildă, o bună prietenă a mea, care este o subtilă prozatoare, lucrează la un roman cu epicul și atmosfera plasate în mediul spitalicesc. Un mediu familiar ei, deoarece, înainte de studiile universitare umaniste, filologice, absolvise un liceu sanitar. Din nefericire, i-a devenit și mai famliar odată cu grava îmbolnăvire a două ființe dragi și apropiate, pe care le veghează în ambianța *horror* a spitalelor românești. În aceste împrejurări, străduindu-se să lucreze totuși și la roman, trăiește o experiență stranie și neliniștitoare: în timpul, de ordinul zilelor, când scrie, starea celor două ființe dragi se agravează, iar când, din diverse motive

își întrerupe lucrul la romanul „de spital", starea lor se ameliorează semnificativ. Se teme și se întreabă ce ar trebui să facă.

M.P. Există oare o explicație pentru așa ceva?

R.C. Surprins în mijlocul unor astfel de situații stranii nu poți să zici nimic, ci doar să constați. După o celebră zicere atribuită lui Einstein, „Coincidența este felul lui Dumnezeu de a rămâne anonim". Cam tot pe acolo se situează și concluzia doamnei Ioana Pârvulescu, după experiența unei astfel de întâmplări stranii: „Întâmplarea e Dumnezeu călătorind incognito. De aceea nu pronunț decât cu grijă cuvântul întâmplare"[17].

17 Vezi *România literară*, 42/2006.

Scrisul ca plutire

M.P. Scrisul e ca un ghioc în care îmi ascult uneori, viitorul. Să vă dau un exemplu. În partea a doua a *Corabiei timpului*[18], mi-am imaginat că personajele mele ajung pe malul oceanului. După mulți ani de la încheierea cărții, s-a întâmplat să pot călători spre noul continent, iar într-o zi, am izbutit cu adevărat să mă aflu în fața Pacificului. Era o dimineață cu cerul sfâșiat de nori și apele vuiau asurzitor dintr-o imensitate răscolitoare cum nu mai văzusem vreodată. Am avut atunci două revelații copleșitoare: că frământările și cutremurele, cataclismele mele sufletești își găseau în sfârșit echivalentul ideal în imaginea oceanului și că personajele romanului de odinioară fuseseră înaintea mea acolo, anticipându-mi sosirea. Nu vi se pare ciudat?

R.C. Ba da. Ciudat, dar nu surprinzător. Pentru că într-un destin artistic, hărăzit artei, vreau să zic, întâmplările stranii nu sunt neobișnuite. Am o întreagă colecție de asemenea întâmplări de pe urma cărora am rămas, printre altele, cu convingerea că, în anumite împrejurări, care rămân enigmatice, cuvintele pot atrage realitatea. E o convingere care aduce a superstiție, dar nu e, și de aceea mă feresc, mai ales în însemnările de jurnal, să scriu despre anumite realități

18 Monica Pillat, *Corabia timpului*, Ed. Ion Creangă, București, 1976.

posibile pentru a nu le provoca. Cu vreo zece ani în urmă, notam în jurnal – ce mi-o fi venit?! – că nu mă tem decât de trei lucruri: de spital, de tribunal și de pierderea cuiva drag. La foarte scurt timp după aceea, le-am trăit ca pe o viitură, pe toate trei. Un exemplu în acest sens pot fi chiar și personajele pe care le-ați creat în romanul de odinioară și care v-au anticipat sosirea – la care, desigur, nu vă așteptați atunci – pe țărmul Pacificului. Am de aceea față de cuvinte aceeași atitudine pe care o are dresorul față de făpturile de sub stăpânirea sa, dar care oricând se pot răzvrăti împotrivă-i. Altfel zis, le iubesc, le admir, le cultiv, le pun să-și devoaleze toată expresivitatea lor tăinuită, dar mă și tem de ele, printre altele și în primul rând, pentru puterea lor stranie de a provoca realitatea.

M.P. Vă împărtășesc întru totul neliniștea în fața cuvintelor care pot da uneori vieții de zi cu zi, alteori cărților, pe care le compunem fiecare, întorsături neașteptate, fie în bine, fie în rău. Cred că de abia acum întrezăresc înțelesul unor trăiri mai de demult care m-au înfricoșat în asemenea măsură încât, pentru o vreme, am pregetat să îmi mai pun fanteziile pe hârtie.

R.C. Cum s-a întâmplat?

M.P. Am avut cândva necugetarea să mă joc cu neprevăzutul și mi-am primit pedeapsa meritată. Nu am fost vreodată admiratoarea suprarealiștilor francezi, dar am luat de la ei, fără să-mi dau poate seama, imboldul de a observa ce mi se întâmplă atunci când scriu fără să vreau să ajung undeva anume. Să intru în transa creației fără țel, lăsându-mă purtată de ceea ce îmi vine involuntar în minte. M-am

pomenit treptat locuită de niște duhuri rătăcitoare, cu desăvârșire străine mie, care îmi purtau creionul pe pagini cu o haotică deznădejde. Eu am, așa cum m-ați și definit, o fire solară, dar în acele clipe a ieșit din adâncuri o nebuloasă sumbră, necunoscută, aș spune terifiantă. Ce mi-a rămas din experimentul de atunci a fost muzica frazelor, vraja incantatorie a cuvintelor-sirene care mă împingeau în neant.

R.C. Până la urmă, mai lemnos spus, dialogul nostru se conturează ca „un schimb de experiență" între o poetă și un prozator, având amândoi în urma lor nu doar un trecut literar, ci și unul ontic, ambele cu semnificațiile lor demne de a fi cunoscute reciproc.

M.P. Acum, din perspectiva anilor, dar și a lecturilor mele din N. Berdiaev[19], mă gândesc că scrisul, dacă nu are o țintă înaltă, care să-l salveze din efemer, nu poate înregistra decât trecerea, lunecarea și dispariția, asemănându-se cumva cu închegarea și sfâșierea norilor în văzduh, cu înmugurirea, creșterea, scuturarea florilor și căderea frunzelor. Cum suntem sortiți schimbării și prefacerii în țărână, poate că și scrisul care se uită spre pământ, nu spre cer, e pândit de aceeași primejdie.

R.C. Suprarealismul nu e „genul" dumneavoastră, dar juvenila experiență pe care ați încercat-o pe acest tărâm v-a fost utilă de vreme ce v-a revelat niște adevăruri, cum ar fi acela al „țelului". Vă

19 N. Berdiaev, *Cunoașterea de sine*, traducere de Inna Cristea, București, Ed. Humanitas, 1998; *Despre sclavia și libertatea omului*, traducere de Maria Ivănescu, Ed. Antaios, București, 2000.

împărtășesc întru totul credința în necesitatea unei perspective sau țel al actului creator. El, actul creator, presupune într-adevăr o transă care, însă, trebuie nepărat precizat, n-are nimic de-a face cu transa mediumurilor spiritiste sau așa-zis clarvăzătoare. E o transă de cele mai multe ori apărută subliminal, ca o aplecare în maximă concentrare asupra adâncurilor propriului sine. Transa creației fără țel, pe care ați experimentat-o dumneavoastră, Monica, și care v-a revelat „o nebuloasă sumbră, terifiantă", îmi confirmă convingerea pe care am dobândit-o în timp, că ceea ce fac trebuie să aibă un rost cu efecte oricât de minimale asupra ființei și existenței mele sau ale altora.

M.P. Totuși, mătușa mea, Pia, citind într-o vacanță acele pagini, s-a regăsit în ele, aducându-și aminte de propriile ei însemnări de tinerețe, cuprinse în *Fata cocorilor.* Când mi-a adus mai târziu manuscrisul, am avut la lectură senzația unei tulburătoare dedublări.

R.C. Nu cunosc nici *Fata cocorilor*, nici ce ați scris dumneavoastră pe vremea aceea. Mă gândesc însă, dacă am înțeles eu bine, că înrudirea expresiilor literare s-ar putea explica și prin ceea ce numiți „muzica frazelor". E ceva ce, după părerea mea, contează enorm în orice fel de scriere ce aspiră să aparțină artei, indiferent de la ce curent s-ar revendica.

M.P. Mai bine vă dau o mostră dintr-un text al Piei[20]:

Atunci s-a ridicat vântul. Întâi pe nesimțite, apoi din ce în ce mai tare până a devenit pustiitor. Corabia fără nume, cu pânzele întinse gata să plesnească, spinteca valurile scurte

20 Pia Pillat Edwards, „Corabia mântuirii" în *Zbor spre libertate. Fata cocorilor,* Ed Vremea, București, 2006, p. 313.

care se scobeau mereu mai adânc, se ridicau mereu mai sus, se izbeau mai vijelios spumegând. Cerul întunecat devenise una cu marea și cu vântul. Vuiau toți trei cu corabia cenușie între ei aruncată ca o jucărie veche… Toată ziua a crescut furtuna. Se năpustea din toate părțile în vârtejuri tot mai mari, mai amenințătoare, munți și văgăuni de ape negre, gata să înghită tot ce găseau în cale. Când a căzut noaptea mai timpuriu din cauza norilor, furtuna bătea din plin. Iva nu se mișcase de pe punte. Udă din cap până în picioare, se lupta cu fiecare val ce bântuia puntea măturând totul în calea lui. Istovită, degerată, îngrozită, se legase de piciorul unui catarg cu o frânghie groasă ca să se poată împotrivi asalturilor înfuriate ale apei. Lipită de lemnul ud, tremura ca varga, dar nu și-ar fi dat locul pentru nici o împărăție.

R.C. Cu fragmentul din scrierea de tinerețe a Piei Pillat ați deschis alte perspective demne de explorat. El exprimă, poate, în elaborarea autoarei, metafora unui tragic tumult sufletesc. E un loc comun al literaturii, aproape abandonat azi, acela de a realiza un acord între natură – starea vremii, peisaj – și dispozițiile sufletești ale personajelor.

M.P. În *Călărețul de fum*, singurul roman pe care l-am citit din creația dumneavoastră, tocmai modul în care eroii intră în rezonanță cu ambianța dă o semnificație profundă întregii narațiuni. Aș cita un fragment ilustrativ în acest sens:

Cunoștea bătaia câinilor: *când bat la străin, când la un om al locului. Urechea i se deprinsese a desluși și în somn semnele celor din vale care-i vesteau apropierea unui dușman știut ori numai bănuit. Și apoi fugile dinapoia casei, cu așteptări scurte în dosul clăilor de fân, până în pădure. De atâtea ori*

la vreme de ploaie ori de zloată. Râpa întunecoasă troienită de mușchi umed și de frunze căzute și putrezite ani la rând și gaura scobită sub o rădăcină bătrână de gorun. Mireasma veștedă de bureți și putregai. Adăstarea tăcută, în singurătate și nemișcare, până la trecerea primejdiei…

R.C. Un critic, comentându-mi romanul de tinerețe *Zilele*[21], îmi reproșa că – încă! – pun natura să participe la tribulațiile personajelor. Romanul acela are alte slăbiciuni, dar nu pe asta. Știam și eu că trebuie să mă feresc de asemenea naivități, dar în paginile la care se referea criticul nu era vorba de „a pune natura să participe...", ci de fenomenul curent al influenței de netăgăduit pe care natura – vreme, peisaj, lumină, ceas al zilei, anotimp etc. – o are asupra stărilor sufletești individuale și, uneri, chiar colective.

M.P. Nu-mi pot imagina separarea sufletului de peisaj.

R.C. Pentru mine cea mai frumoasă și tulburătoare pagină din proza românească – ilustrativă și pentru această dependență a omului de natură – se află în capitolul XIV din *Baltagul*. E vorba acolo de momentul când, după descoperirea într-o râpă a osemintelor lui Nechifor Lipan, Vitoria pleacă să rânduiască cele de trebuință, iar Gheorghiță rămâne să-și privegheze tatăl, singur în sălbăticia peste care se lasă noaptea. Relatarea modului în care natura – întuneric, sunete misterioase, foșnetul vegetației, păsări de noapte... – îl copleșește treptat și tot mai terifiant, este excepțional și unic. Dar pentru a scrie asemenea pagini trebuie nu doar să fii înzestrat cu un profund sentiment al

21 Radu Ciobanu, *Zilele*, roman, Ed. Albatros, București, 1972.

naturii, ci să-i și înțelegi potențialul artistic și să te pricepi a-l exploata la momentul oportun în context.

M.P. Am și eu o proză din perioada când scriam în transa de care v-am pomenit înainte, unde abordam legătura dintre om și natură, dintr-o altă perspectivă. Iată un fragment:

Pe plajă, în ziuă devreme, se adunaseră pictori din toate colțurile lumii și așezați în fața șevaletelor care acoperiseră dunele, începuseră să captureze pe pânze marea… Pictau de câtva timp și mâinile lor se ridicau și coborau, înfășurând, desfășurând culoarea, vâslind-o prin anonimul încă deschis al tabloului. Unii își mișcau pensulele cu febră și spaimă, de parcă se temeau să nu-i ajungă din urmă hoarda apocalipticului ceas, alții – cu liniștea imperială a celor răsfățați de iluzia nemuririi; numeroși erau cei care pictau cu gesturi acrobatice, învârtind pensulele în grațioase piruete, ei mai curând se mimau pictând decât pictau, tabloul le putea ieși oricând ca o scamatorie de geniu. Dar am zărit și mâini de o calmă frumusețe în care pensula se mișca arar, însă atunci când atingeau pânza, se chirceau de durere ca niște cactuși, după cum am văzut degete schimonosite și greoaie în care pensula plutea imponderabil, luminând.

R.C. Sunt convins că toți artiștii, inclusiv scriitori, indiferent de esența lor psiho-somatică și temperamentală, de cultura și *Weltanschauung*-ul lor, în timpul efectiv al „facerii”, sunt absorbiți de lucrul lor ca de o „gaură”, nu neagră, ci albastră, pe fluxul închipuirii lor, ca în versul lui Blaga, „pierind supt de un astru, / văzut, nevăzut în albastru”. Stare pe care numai ei, adevărații artiști, o știu, dar le e foarte greu

s-o comunice într-un mod plauzibil altora, „laicilor", și atunci cei mai mulți preferă s-o păstreze ca pe o taină a lor, ca pe un secret profesional. Cel puțin asta mi se impune mie, ca sens, din fragmentul poematic pe care l-ați citat acum...

M.P. După cum ați constatat deja, eu asociez scrisul cu o ieșire în larg, având ca țintă neprevăzutul. De la primele mele volume de proză și poezie, m-am așezat sub semnul plutirii. Nu e de mirare că și cartea pe care o compunem împreună a luat conturul unei ambarcațiuni imaginare navigând „melodic" de la un subiect la altul. Spun „melodic" deoarece, după cum v-am mărturisit deja, la mine scrisul se asociază cu o stare muzicală de spirit. Deși vă declarați mai prozaic decât mine, pot observa cu bucurie cum, pe măsură ce înaintați în această expediție, vă lăsați purtat de briza lirică a inspirației. Ne deosebim însă prin modurile în care ne alcătuim cărțile.

R.C. Mă interesează felul în care vedeți dumneavoastră diferența.

M.P. Bunica mea paternă, Maria Pillat-Brateș, care era o minunată pictoriță, a tot încercat să mă învețe să desenez după natură, dându-mi lecții de perspectivă și vorbindu-mi despre valoarea umbrei în redarea volumelor. Nu m-a atras însă niciodată să lucrez după modele, deoarece mă pasiona să desenez din imaginație. „Ce rost are", îi replicam bunicii, „să mă ocup de ceva care există deja, când aș putea aduce pe hârtie personaje ori peisaje născocite?" Ea clătina din cap tăcută și se-ntrista că nu-mi putea împărtăși talentul ei de a înconjura cele văzute cu nimbul sufletului ei.

R.C. Dumneaei găsea o rațiune superioară în a picta realitatea; dumneavoastră nu vedeați rostul reproducerii unor lucruri deja existente și vă exprimați predilecția pentru imaginar, adică pentru crearea unei noi realități. Totuși amândouă aveați dreptate. Revenind la felul în care eu văd compunerea unui roman istoric, acesta n-ar avea nici un rost dacă s-ar mulțumi doar să povestească *tale-quale* ceea ce se știe deja despre trecut. El își justifică rațiunea de a fi doar dacă cel care îl scrie interpretează, inventează în acord cu logica artistică și resuscită realitatea aceea revolută cu suflul propriei sale personalități. Sau, cum ziceți despre felul de a picta al bunicii dumneavoastră, cu „talentul de a înconjura cele văzute cu nimbul sufletului ei." Da, între acest fel de a picta, cu investiție de suflet și imaginație, și un anumit fel de scrie (nu doar al meu), există desigur similitudini.

M.P. Pentru bunica mea și pentru cei care apoi îi contemplau acuarelele, un chip anume, un copac răsărit în singurătatea unei coline, lalelele dansând într-o glastră deveneau subiecte de meditație și visare. Scrisul dumneavoastră din *Călărețul de fum* se aseamănă cu modul în care ea făcea un tablou după natură.

R.C. Copacul acela solitar, pe colină, în viziunea artistei poate genera meditații și stări de spirit pe care modelul le tăinuiește, revelându-le doar celor hărăziți să le intuiască.

M.P. Copacul pictat de demult, înconjurat de colinele unduitoare, e și un autoportret al bunicii mele care trăia pe atunci în izolarea impusă de domiciliul ei forțat, prin anii '50, în regiunea Harghitei, frumusețea

peisajului de acolo compensând vicisitudinile la care era de altminteri supusă.

R.C. Dar copacul acela mi-e cunoscut, iată alt lucru straniu, chiar dacă nu se află pe o colină. Îmi amintesc că în timpul vacanțelor petrecute la Vad, în Țara Făgărașului, obișnuiam să mergem uneori, pe jos, la Perșani, sat cu reputație... balneară. Mergeam doar de dragul drumului, al mersului pe jos în aer și lumină, și al contemplării lumii modeste și pitorești care se relaxa acolo, „băile" propriu-zise, într-o stare igienică precară, fiind nefrecventabile. Drumul trecea peste o vastă porțiune plată, în paragină, acoperită de ierburi și flori sălbatice, în mijlocul căreia, în depărtare, își contura silueta majestuoasă un singur copac bătrân, după toate aparențele, stejar. După cum era și lumina, după cum era și vremea, revederea acelui copac îmi suscita stări de spirit și gânduri neașteptate, inclusiv bucuria de a-l regăsi neclintit, la locul lui, ca și când aș fi regăsit un vechi prieten. Și mă gândeam de fiecare dată în ce manieră și cu ce culori l-aș picta, de-aș fi pictor, pentru a transmite tot ceea ce el se pricepea să-mi transmită mie.

M.P. Cândva am încercat să-mi definesc și eu maniera de a crea, într-o poezie, pe care am intitulat-o „Imaginația ecoului". Iată un fragment:

Eu scriu: deschid o ușă interzisă,
Deodată văd ce nu există,
Și mă înconjur de cuvinte,
Ca suveranul – de supuși.
Foaia sporește visteria
Împărăției de fantome.

R.C. Ați deschis „ușa interzisă" și ați pătruns în universul propriu. Al cuvintelor asupra cărora sunteți suverană, al personajelor, imaginilor, himerelor, fantasmelor, amintirilor, pe care nimeni altcineva nu le știe, nu le cunoaște și printre care singurătatea e de cu totul alt fel, nu doar suportabilă, ci și prielnică, protectoare, rodnică, spre deosebire de cea din mijlocul rumorii cotidianului celui de obște. E singurătatea corăbierului liber să apuce înspre oricare dintre zările vaste și enigmatice ce i se deschid. De cu totul alt fel e această singurătate și pentru că în ambianța ei se întâmplă mereu lucruri stranii, cum ar fi senzația care ar confirma certitudinea că Cineva veghează cu suflarea sa asupra lucrării noastre.

M.P. Am încercat aici să lămuresc acest paradox pe care îl trăiesc întotdeauna atunci când scriu. Pe de o parte, am senzația că dacă nu le-aș pune pe hârtie, lumile nevăzute care mi se dezvăluie lăuntric nu ar putea lua ființă altfel; pe de altă parte, după ce ele încep să existe independent de mine, descopăr că „noutatea" lor e străveche și într-un fel nici nu-mi aparține. Eu am captat numai ecoul unui sunet care m-a precedat. Pe de altă parte, talentul/talantul care ni s-a dat este tot o formă a Chemării. Căci ce este, în fond, Vocația? Iar puterea creatoare nu este necurmată sfâșiere? Înfăptuirea nu este ofrandă?

R.C. Un om care își cunoaște locul și rostul de a-și spori talantul în lumea lui Dumnezeu, simțind prin toată făptura sa splendoarea acestei lumi și străduindu-se cu puterile sale, multe, puține, câte i s-au dat, s-o apere și s-o păstreze așa cum i s-a dat, un astfel de om nu poate niciodată, cred eu, să eșueze în deznădejdea

de a rămâne în afara orizontului divin. Iar că această înțelegere a rostului de „a spori talantul" este tot o formă a „chemării", o formă de acces spre orizontul divin și o ipostază, la urma urmei, a vocației, cum afirmați dumneavoastră, este o părere la care subscriu cu toată convingerea. Altfel cum s-ar explica acea „transă" euforică și totodată profund neliniștitoare pe care o trăim de fiecare dată, în toiul creației, cum și înalta și pura bucurie care ne retonifică în clipa în care am reușit? Iar acest lucru reușit este desigur, prin el însuși, prin neliniștea și bucuria care i-au însoțit facerea, o ofrandă.

M.P. Slujitorii artei sunt niște mari neliniștiți, porniți în căutarea desăvârșirii.

R.C. Milan Kundera a formulat o defniție a romanului aparent simplistă, dar care conține esența problemei: „Roman. Marea formă a prozei prin care autorul, prin intermediul unor euri experimentale (personaje), examinează până la capăt câteva teme ale existenței". În această accepție, romancierul nu poate fi „nici istoric, nici profet: el este un explorator al existenței"[22]. Or, un explorator știe când pleacă și unde vrea să ajungă, dar nu știe când, unde și dacă va ajunge. Cu atât mai puțin atunci când lumea pe care aspiră s-o exploreze este *existența,* cu nimic mai puțin densă, complexă, primejdioasă și imprevizibilă decât o junglă. „Existența – scrie Kundera – nu este ceea ce s-a întâmplat, existența este câmpul posibilităților omenești, tot ceea ce poate deveni omul, tot ceea ce

22 Milan Kundera, *Arta romanului*, eseu, traducere din franceză de Simona Cioculescu, Ed. Humanitas, București, 2008.

este el capabil să facă." Deci „explorator al existenței" este oricare scriitor, romancierului, ca și dramaturgului de altfel, fiindu-i specifice diversele modalități de a lucra „prin intermediul unor euri experimentale (personaje)". În „câmpul posibilităților omenești" există însă și teritorii ce țin de intimitatea auctorială sau de imprevizibile zone inefabile la care n-are acces decât poezia, pe căi neașteptate, imprevizibile și ele.

M.P. Ceea ce spune Kundera despre roman ca modalitate de explorare a tuturor posibilităților umane este profund adevărat, căci, prin scris ne cercetăm adâncurile și în străfundurile sufletului. Dar alteori, uimiți de ceea ce descoperim prin scris, putem cădea în ispita vanității.

R.C. Îngăduiți-mi să fac aici o nuanțare care decurge din necesara distincție dintre smerenie, vanitate și orgoliu. Smerenia înseamnă a-ți percepe corect locul pe care îl ai față de Dumnezeu, pe de o parte, și față de grandoarea Creației Sale, pe de alta. Sunt sigur că Lui nu-i place să-și vadă creaturile târându-se în genunchi, într-o devoțiune exclusivă și oarbă, fiindcă eu nu pot crede că pentru asta le-a creat. Desigur atitudinea noastră poate fi într-adevăr maculată de vanitate, această urâtă maladie ce bântuie, se pare, cu precădere lumea artistică. Și pe care n-aș confunda-o cu orgoliul. Orgoliul înseamnă conștiința propriei valori și unicități artistice și are menirea igienică de a feri smerenia să eșueze în umilință. Iar pe de altă parte, în timp ce vanitatea e soră bună cu aroganța, orgoliul se păstrează în limitele cordialității și nu devine ofensator nici când refuză familiaritățile intempestive.

M.P. Mulți fac caz de geniul lor, fără să vadă că ei sunt doar ferestrele prin care trece lumina duhului atoateveghetor. Din această eroare, ei se condamnă la nefericire, se victimizează, se izolează într-o trufașă singurătate.

R.C. În vizunea mea, pentru un artist există două feluri de singurătăți. Una este comună cu cea a semenilor săi, singurătatea din mijlocul mulțimilor, împotriva căreia artistul luptă cum poate, prin creație. Cum a spus-o, bunăoară, Michel Butor: romanul „este un mijloc minunat de a sta în picioare, de a continua să trăiești în mod inteligent într-o lume plină de furie care-ți dă asalt din toate părțile"[23]. Fiind singur, se înțelege, față cu asaltul acestei lumi pline de furie. Refugiul artistului e în singurătatea creației. Dar aici singurătatea e aparentă, un lucru mi se pare neîndoielnic: suntem singuri și neajutorați în mijlocul lumii dezlănțuite; întotdeauna, însă, apărați în singurătatea universului nostru de dincolo de „ușa interzisă".

M.P. Aici coincidem armonic în viziune.

R.C. Am cunoscut orgolioase bucurii de fiecare dată când mi s-a întâmplat să trăiesc ceea ce îmi place să numesc „întâlniri de gând", adică similitudini sau coincidențe de gândire și opinie proprii cu altele, rostite de personalități celebre în alte timpuri sau contemporane, dar de pe alte meridiane.

M.P. Ca de pildă?

23 Michel Butor, *Renunțarea,* traducere și prefață de Georgeta Horodincă. Editura Pentru Literatură Universală [Meridiane], București, 1967.

R.C. M-a tulburat fermitatea radicală la care ajunsese Leonardo da Vinci, din care citez: „Artistule, forța ta e în singurătate. Când ești singur, îți aparții numai ție. Dacă ai un singur tovarăș, nu-ți mai aparții decât pe jumătate sau chiar mai puțin, proporțional cu lipsa de modestie a acestuia. Având câțiva prieteni, cazi și mai greu în nenorocire […] Ține minte, artistule, puterea-ți stă în singurătate." În cuvintele lui Leonardo despre singurătatea artistului mi-am văzut confirmată propria credință și experiență.

M.P. În ce împrejurări ați făcut acest salt înapoi peste vremuri?

R.C. Odată cu conturarea ideii romanului *Nemuritorul albastru* și a interesului pentru artiștii Renașterii, a început să mă preocupe subiectul singurătății omului modern. Dar în timpul documentării pentru carte descopeream că singurătatea omului istoric, *id est* al Renașterii, nu era cu nimic mai puțin pregnantă, dimpotrivă, obscurantismul, purtător al cumplitelor spaime ancestrale, o făceau și mai expresivă.

M.P. Meditând asupra singurătății, ați descoperit un cuțit cu două tăișuri: izolarea de tip monahal, de care pomenea Leonardo, prielnică reculegerii de dinaintea și din timpul creației ori rugăciunii, și starea dramatică de neaflare a locului tău pe lume, de inadecvare la realitatea din jur, atât de aproximativ tradusă prin cuvântul „stingher". Dacă nu duce în final la mizantropie sau sinucidere, această a doua ipostază poate stimula orientări religioase care, fie pledează pentru retragerea din cotidianul frustrant în contemplarea întregului prin ștergerea de sine,

fie induc ideea că suntem pelerini pe pământ și că provizoratul nostru aici stă sub semnul încercărilor trimise de Domnul pentru a ne deschide ochii sufletului spre orizontul inefabil.

R.C. Eu cred că Dumnezeu a înzestrat omul cu trei daruri – Splendoarea lumii, Rațiunea și Timpul pentru a făptui – nici unul spre suferință, ci toate trei spre bucuria de a le folosi. Că omul nu le știe prețui nu e vina Domnului, ci a omului, care vandalizează Splendorile lumii, sfidează Rațiunea și își bate joc de Timp, folosindu-l nu pentru a făptui, ci pentru a născoci noi mișelii întru năpăstuirea semenului. Singurătatea, sentimentul de a fi singur, „stingher", când nu te mai simți în largul tău, om între ceilalți oameni în lumea lui Dumnezeu, ca și aspirația de a afla un refugiu în misticism, în artă, în sihăstrie, în călătorie, de aici vin.

M.P. Ați scris vreodată despre aceste lucruri?

R.C. Am scris cândva un *Mic dicționar de cultură religioasă*[24], cu destinație școlară. Asta s-a întâmplat pe la începutul anilor '90 și a fost unul dintre felurile de a mă implica civic în ceea ce speram că va fi marele proces pașnic, unanim și entuziast de schimbare a mentalităților și intrare în normalitate, după aproape o jumătate de veac de dictatură. Mi-am zis că e imperios necesar ca, mai ales tinerelor generații, să li se deschidă perspectiva îndelung obturată asupra culturii religioase. Porneam, de fapt, la un proces de alfabetizare și de repunere în drepturi a culturii

24 Radu Ciobanu, *Mic dicționar de cultură religioasă*, Ed. Helicon, Timișoara,1994; ediția a II-a revăzută, Ed. Emia, Deva, 2003.

religioase, văzute ca dimensiune esențială, fără de care cultura generală a unui om e neîmplinită și însuși accesul înspre sensurile profunde sau subtile ale unei covârșitoare părți din literatura, arta și filozofia lumii, plină de referiri și aluzii la universul religiei, rămâne dificil și parțial, dacă nu de-a dreptul imposibil.

M.P. Cred că fost și un exercițiu de spiritualizare pentru dumneavoastră.

R.C. Bineînțeles. Vă mărturisesc că unul dintre motivele care m-au decis să pornesc în această aventură pe mări necunoscute a fost în primul rînd propria mea inițiere la care am și ajuns în procesul prealabil de documentare. Ca și în cazul *Nemuritorului albastru*, a fost un răstimp extrem de plăcut, de captivant, în care descopeream teritorii noi și se întâmpla mereu ca o sursă să mă trimită la alta, încât cred că n-aș fi încheiat niciodată documentarea dacă nu hotăram la un moment dat să pun punct și să pornesc corabia cu ce agonisisem până atunci. De-a lungul acestui proces prealabil scrisului efectiv, străbătând *Biblia* din doască-n doască și de câteva ori *Noul Testament*, am dat peste pasaje care m-au contrariat, continuând și azi să-mi rămână obscure.

M.P. Ce pasaje anume?

R.C. Unul dintre aceste locuri de poticneală este tocmai cel al teribilelor cuvinte ale lui Isus: „Nu socotiți că am venit să aduc pace pe pământ; n-am venit să aduc pace ci sabie; căci am venit să despart pe fiu de tatăl său, pe fiică de mama sa...” Înțeleg, desigur, că e vorba de o exprimare metaforică, cum de atâtea ori întâlnim în rostirea lui Isus, dar nu pot eluda impresia și în cele din urmă convingerea

că aceasta nu-i aparține, fiind o atribuire ulterioară. Pare a se adresa mai curând candidaților la viața monahală. Tonul ei frizând brutalitatea e în totală discordanță cu ansamblul învățăturii lui Isus, care e o chemare la pace, seninătate, iubire, bucurie, curaj, toleranță, demnitate, onoare, sintetizate toate în superba *Predică de pe Munte* (Matei 5-7), care nu conține încruntate imperative, ci o suită de principii și recomandări ce lasă fiecăruia dreptul de a alege și de a le urma în deplină libertate.

M.P. Kierkegaard[25] pleacă tocmai de la aceste înfricoșate cuvinte ale lui Isus, pe care le-ați pomenit mai înainte și de la altele precum: „Cel ce iubește pe tată ori pe mamă mai mult decât pe Mine nu este vrednic de Mine. Și cel ce nu-și ia crucea și nu-Mi urmează Mie nu este vrednic de Mine. Cine ține la viața lui o va pierde, iar cine-și pierde viața lui pentru Mine o va găsi" (Matei, 10:37-39). Sabia lui Isus ne sfâșie ființa, făcând-o să nu se poată așeza de-a binelea în lume, deoarece rămâne deschisă chemării dumnezeiești. În viziunea filozofului, cei care nu simt tăișul sabiei, sunt infirmi sufletește căci ei nu văd decât imediatul și nu pun preț decât pe concretețea materială a tot ceea ce îi înconjoară. De aceea ei vor fi cei mai loviți de timpul care le ia treptat tot ce posedă în efemer. Ochii lor vor da la urmă de neantul disperării, fiindcă nu vor putea întrezări orizontul divin. Decalajul, contratimpul, sentimentul acut al nepotrivirii noastre cu ceilalți, singurătatea ca formă de exil sunt, pentru Kierkegaard, suferințe salutare pe drumul spiritualizării. Așa se explică motivul pentru care cei bolnavi de dorul celest

25 Sören Kierkegaard, *Şcoala creştinismului*, traducere de Mircea Ivănescu, Ed. Adonai, Bucureşti, 1995.

sunt adevărații oameni sănătoși, iar cei care se simt în largul lor pe lume sunt cei bolnavi, pentru că sunt închiși, opaci și surzi la chemarea Înaltului.

R.C. Nefiind un spirit speculativ, ci un „practician", cum ar veni, adică întemeiat tot numai pe experiența proprie, simt nevoia să mă distanțez sau să nuanțez opiniile altora. Cum ar fi acum teoria intimidantă a lui Kierkegaard – după care, în formularea dumneavoastră, „cei care se simt în largul lor pe lume sunt cei bolnavi, pentru că sunt închiși, opaci și surzi la chemarea Înaltului". Doar că rațiunea nu le îngăduie să accepte Înaltul ca pe o entitate rigidă, captivă între dogme și canoane, ci ca pe o realitate transcendentă inefabilă, prietenoasă și omniprezentă, care le va rămâne etern enigmatică și în același timp înscrisă în ordinea firească a lucrurilor.

M.P. Văd că vă este mai la îndemână perspectiva panteistă asupra relației omului cu divinitatea.

R.C. Cred cu obstinație că – zisa lui Slavici – „e bine să fii om în lumea lui Dumnezeu" și că vorbele lui Isus, „Bucurați-vă!" și „Nu vă temeți!" sunt îndemnuri adresate omului de a se simți în largul său în lumea lui Dumnezeu. Aceasta era și convingerea lui N. Steinhardt, în ciuda tuturor suferințelor prin care a trecut. Și, cum deduc din scrisorile lui Dinu Pillat, cel de după ieșirea din detenție, cam aceasta a fost și viziunea sa asupra creștinismului. Nu cred că cei ce încă se simt în largul lor în lumea pe care o percep ca pe un dar divin ar fi „închiși, opaci și surzi la chemarea Înaltului".

Despre naufragiu

R.C. Literatura lumii e bogată în naufragii reale sau imaginate cu două posibile urmări, amândouă cu efecte asupra unor așteptări. Prima, când nu rămân supraviețuitori și așteptarea atingerii unui țărm e ireversibil frântă. Tot greul se transferă pe seama celor rămași, celor dragi, celor apropiați, care devin adevărații perdanți și urmează să-și caute consolarea de cele mai multe ori în așteptarea și speranța revederii celor pierduți într-un Transcendent, într-un Dincolo, într-un Nevăzut, cum ziceți dumneavoastră, la care pot avea acces doar prin credință și rugăciune. Fericiți cei ce cred. Pentru agnostici, sceptici, dilematici, chiar pentru cei ce ar vrea să creadă dar se îndoiesc, consecințele acestui prim tip de naufragiu sunt mult mai greu de suportat decât pentru cei fermi în credință, capabili să-și păstreze seninătatea tristeții. A doua urmare, ilustrată de ipoteza în care rămân supraviețuitori, așteptarea va fi reorientată înspre noi și neprevăzute orizonturi. Interesant aici e întotdeauna ce se întâmplă *dincolo de așteptare*.

M.P. E captivantă această luare de la început a existenței.

R.C. Toți naufragiații, dacă nu sunt rapid recuperați de salvatori providențiali, ori pier, ori, siliți de împrejurări, devin niște luptători decișI să întemeieze un insolit *modus*

vivendi cu noile realități înconjurătoare. În cărțile de aventuri pe mare, de pildă, mă impresionează modul în care așteptarea-speranță inițială, spulberată în naufragiu, lasă loc unui nou început, unei noi așteptări-speranță, care va parcurge două trepte: prima, imediată, urgentă, *asigurarea supraviețuirii* și a doua, de perspectivă, *întemeierea*, pornind de la zero, a unui nou habitat prielnic viețuirii. Ceea ce încântă aici sunt curajul, ingeniozitatea, tenacitatea, neprevăzutul, necunoscutul, suspansul, totul desfășurându-se pe fundalul unei *așteptări* subliminale a ivirii cândva a unor salvatori. Că salvatorii vor veni sau nu, n-are în cele din urmă importanță. Importantă e propensiunea naufragiaților înspre o nouă întemeiere, bazată pe resursele și capacitatea lor de a-și găsi o nouă rațiune de a fi, de a continua, de a descoperi noi argumente pentru a spera – a spera ce? – și de *a aștepta* împlinirea noii speranțe.

M.P. Vorbiți-mi mai mult despre natura acestei întemeieri.

R.C. Ea e determinată de împrejurări, are la început alura provizoratului, dar pe măsură ce trece timpul devine tot mai asumată și sfârșește prin a fi percepută ca definitivă. Toate acestea sunt, la urma urmelor, cărți ale întemeierii, care propun o tipologie stenică, a întemeietorului. Aceleiași categorii îi aparține și epopeea Far West-ului povestită și repovestită în nenumărate cărți care sunt tot cărți ale întemeierii. Căci eroii și eroinele lor, de fapt niște nerealizați care nu-și află locul și rostul în Lumea Veche, deci tot niște naufragiați, speră și *așteaptă* să-și afle salvarea pe țărmul Lumii Noi. Lungul și aventurosul drum al grelelor căruțe cu coviltir înspre Vestul Îndepărtat și

Sălbatic e simbolul aspirațiilor tenace și imposibil de reprimat înspre o nouă întemeiere.

M.P. Se întredeschide astfel posibilitatea unei renașteri existențiale.

R.C. Perspectivele sunt aici atât de vaste, soluțiile atât de numeroase, încât am simțit nevoia să caut o confirmare a acestei intuiții și atunci, din toate lecturile mele din ultimul timp, am ales acele cărți ai căror autori au trecut prin acest fel de naufragii și au găsit resurse pentru a-și păstra verticalitatea și vocația unor noi întemeieri și rânduieli ale supraviețuirii. Așa mi s-a născut cartea *Între dezastre și miracole*[26], în care, prin comentariul acelor cărți-experiențe de viață, am încercat să-mi verific convingerea că dintr-un dezastru trebuie să se afle întotdeauna o cale înspre miracolul unui nou rost și a unei noi întemeieri.

M.P. Mă bucur că v-ați referit la cartea în care ați meditat asupra dezastrelor ce, în chip tainic, prin experiențele-limită ale sufletului greu încercat, conduc spre miracole. Cum, din punctul meu de vedere, nu am adâncit discuția din finalul capitolului anterior, vă propun, în acest sens, să ne gândim împreună la *naufragiul lui Isus ca om.*

R.C. Văd că dați temei noastre o turnură care mă ia prin surprindere. Ați inclus destinul pământesc al lui Isus în categoria naufragiilor existențiale. Mi-ar fi fost greu să găsesc un răspuns rezonabil, dacă n-ați fi precizat că vă gândiți la *naufragiul lui Isus ca om*. Precizare absolut necesară, căci la altitudinea transcendentului,

26 Radu Ciobanu, *Între dezastre și miracole*. *Lecturi empatice*, Ed. Excelsior Art, Timișoara, 2014.

a Nevăzutului, conceptul de naufragiu nu mai are sens. Numai oamenii naufragiază, „aci, sub Tine, dedesubt, sub cer" (tot Arghezi), iar Isus a naufragiat într-adevăr ca om, „sub cer".

M.P. Sosirea pe lume ca și ieșirea Mântuitorului din strâmtul existenței sale pământești se petrec sub semnul teribilului. Maica Domnului bate în zadar la porți, căutând o găzduire omenească, un adăpost în care să nască. Nu e primită de nimeni nicăieri, iar apoi, la puțină vreme după venirea pruncului, Iosif primește pe calea visului sfat de la înger să plece cu ai săi în Egipt, pentru a-și scăpa Fiul de masacrul pus la cale de Irod. Alegerea ucenicilor se face sub semnul irevocabilului: „Urmează-mi Mie!", ceea ce înseamnă pentru fiecare dintre cei doisprezece părăsirea familiilor și intrarea pe un drum care din punct de vedere lumesc îi va duce la pierzanie. Sfaturile lui Isus sunt devastatoare: „Iubește-ți dușmanul", „Vinde tot ce ai, împarte la săraci", „Nu am venit să aduc pacea ci sabia", „Cui te lovește peste obrazul drept, întoarce-i și pe celălalt", „Iubește-ți aproapele ca pe tine însuți".

R.C. Unele par de domeniul imposibilului.

M.P. Kierkegaard numește învățăturile lui Isus un „scandal al rațiunii". Într-adevăr, ceea ce spune și ceea ce înfăptuiește El prin pilde și minuni sunt de domeniul imaginației care slujește cel mai tare noua credință propovăduită. În virtutea acesteia, Isus atacă discursul fariseic, îi alungă cu biciul din templu pe negustori, vindecă infirmitățile, vorbește furtunii, liniștește marea, învie morții, înmulțește vinul și bucatele, ia apărarea ființelor de la periferia lumii.

R.C. Paradoxal, propovăduind iubirea, El își atrage ura mai marilor vremii.

M.P. Ultimile sfaturi și profeții ale lui Isus aruncă asupra viitorului celor doisprezece o viziune abisal-sumbră: „Dacă M-au prigonit pe Mine, și pe voi vă vor prigoni" (Ioan 15, 20), „Vă vor scoate din sinagogi; dar vine ceasul când tot cel ce vă va ucide să creadă că aduce închinare lui Dumnezeu. Și acestea le vor face pentru că n-au cunoscut nici pe Tatăl, nici pe Mine" (Ioan 16, 2-3), „Dacă ați fi din lume, lumea ar iubi ce este al său; dar pentru că nu sunteți din lume, ci Eu v-am ales pe voi din lume, de aceea lumea vă urăște" (Ioan 15, 19). Sunt cuvintele care îmi lămuresc metafora sabiei din spusele lui Isus, ca și cea a rănii deschise de care pomenea Kierkegaard.

R.C. Dar El este și Păstorul cel bun.

M.P. Imaginea Păstorului cel bun e doar una dintre fațetele personalității profund neliniștitoare a Fiului, care e puntea între pământ și cer, între Totul și neant. Când cineva, din mulțimea venită să-L asculte, îi dă de veste că Maria și frații Săi „stau afară, căutând să-Ți vorbească", Isus vine cu un răspuns cumplit pentru ei: „Cine este mama Mea și cine sunt frații Mei? Și întinzând mâna către ucenicii Săi a zis: Iată mama Mea și frații Mei. Că oricine va face voia Tatălui Meu Celui din Ceruri, acela îmi este frate și soră și mamă" (Matei 12, 47-50). Abia la urmă, când e pe cruce, când îi vede pe mama Sa și pe ucenicul pe care îl iubea stând alături și spune mamei Sale: „Femeie, iată fiul tău", iar ucenicului: „Iată mama ta" (Ioan 19, 26-27), ni se arată sensul deopotrivă de tulburător al replicii devastatoare de dinainte.

R.C. Cum să-mi comunic scepticismul în fața acestei epici greu plauzibile, fără să comit o blasfemie, fără să-i jignesc pe drept-credincioși și dogmele clericale? Cum s-o fac când eu însumi nu sunt un necredincios, ci un convins în existența unei Entități Supreme, pe care însă o simt ființând în lumina absolută, în afara Timpului și a oricărei epici obscurizante? Cum aș putea s-o fac mai puțin traumatizant pentru credincioșii fermi, când eu însumi mă simt „mântuit", împăcat cu mine și cu lumea, în oricare dintre Biserici, indiferent de rit, aș intra să mă reculeg?

M.P. La început a fost o singură Biserică.

R.C. Convingerea mea e că dificultățile vin din însăși religia creștină a cărei învățătură e una complicată, punând la grea încercare omul obișnuit și de bună-credință, cum și eu mă consider, care nu poate renunța ușor la rațiune în favoarea creditării a ceea ce pare mai curând un mit, conținând toate ingredientele epicului fantast, perfect subsumabil sintagmei lui Kierkegaard, „scandal al rațiunii" – o singură Entitate Supremă în trei ipostaze, Tată, Fiu și Sfânt Duh, „una și nedespărțită", care totuși se desparte, delegând Fiul să coboare la condiția umană, în realitatea istorică, să sufere oribilul supliciu rezervat doar scelerașilor, să fie îngropat și să învie a treia zi, toate astea cu scopul mântuirii noastre, a celor care suntem, la urma urmelor, creația Tatălui.

M.P. Treimea cea de o ființă mie îmi revelă calea prin care Fiul, ca mesager al Tatălui inaccesibil muritorilor, se coboară în lume, îmblânzește inefabilul, prin pilde și miracole, iar pe urmă, după asumarea pe cruce a păcatelor noastre din toate vremurile, se întoarce în

nevăzut, devenind unul cu Părintele Său. Dacă nu ar reveni prin Înviere, la noi, am fi pierduți, dar El rămâne cu noi până la capăt în Duhul Sfânt.

R.C. Eu frecventez Biserica din respect pentru credința celorlalți și pentru tradiție, care sunt intrinseci identității și ascendenței mele genealogice. În tradiții nu trebuie să crezi, ci să le respecți. André Maurois spunea, și bine spunea, că ceremoniile, *y compris* tradițiile, sunt armătura civilizațiilor. Și mă consolez, în ceea ce ar putea fi socotit erezia mea, constatând că scepticismul s-a manifestat dintotdeauna, chiar și subliminal, de cele mai multe ori cu teama de a-l mărturisi, altfel de unde schismele, mișcările reformatoare, neoprotestantismul, inițiativele periodice de *aggiornamento*, care încearcă de fapt să stabilească un acord între rațiune și afecțiune, între îndoială și dorința de a crede?

M.P. Credința e adesea pândită de dubii.

R.C. Îmi sare în ajutor aici un argument dintr-o capodoperă a culturii spaniole și anume din poemul lui Miguel de Unamuno, *Cristul lui Velázquez*[27], a cărui traducere elaborată în câțiva ani de Sorin Mărculescu, nu este doar o premieră românească, ci a întregului spațiu ortodox. Iată ce mi-a spus spaniolul la prima noastră întâlnire, de cum i-am deschis cartea: „În ordine religioasă abia dacă există câte ceva care să fie, din punctul meu de vedere, soluționat rațional și, cum nu există, nu-l pot comunica logic, pentru că logic și transmisibil e numai ceea ce e

27 Miguel de Unamuno, *Cristul lui Velázquez*, traducere din spaniolă, introducere, note, comentarii, cronologie și bibliografie de Sorin Mărculescu, Humanitas, București, 2015.

rațional. Da, am cu afectul, cu inima, cu sentimentul, o puternică înclinație spre creștinism, fără să mă conformez unor dogme speciale ale uneia sau alteia dintre confesiunile creștine. Consider creștin pe oricine invocă cu respect și dragoste numele lui Hristos și-mi repugnă drept-credincioșii, fie ei catolici sau protestanți – aceștia din urmă pot fi tot atât de intransigenți ca și cei dintâi [...]. Nimeni nu a reușit să mă convingă rațional de existența lui Dumnezeu, dar nici de inexistența lui; raționamentele ateilor mi se par de o superficialitate și o ușurătate mai mari chiar și decât cele ale celor ce-i contrazic. Și dacă cred în Dumnezeu sau, cel puțin, cred că cred în El este mai întâi pentru că vreau ca Dumnezeu să existe, iar apoi fiindcă mi se revelează pe cale cordială, în Evanghelie, și prin Hristos, și prin Istorie. E o chestiune de inimă".

M.P. Până la urmă, păgubiții am putea fi chiar noi, atunci când ne rătăcim în speculațiile rațiunii orgolioase, numai că ne scoate din impas inima care ne dă cele mai bune contra-argumente. Revenind la naufragiul Mântuitorului, ca mesager al speranței și credinței în imposibil, observăm că acesta începe cu trădarea lui Iuda, continuă cu somnul ucenicilor pe Muntele Măslinilor, se amplifică progresiv cu lepădarea lui Petru, cu lașitatea lui Pilat, cu batjocorirea, calvarul și răstignirea, culminând în strigătul deznădăjduitului suprem: „Dumnezeul Meu, Dumnezeul Meu, de ce M-ai părăsit?" (Matei 27, 46). Prin ce cale credeți că acest cumplit naufragiu a putut ajunge providențial?

R.C. A fost un naufragiu cu supraviețuitori. El, Isus, a fost timonierul corabiei și, *ca om*, a pierit, dar au supraviețuit cei doisprezece care Îl urmau, deși

fuseseră preveniți că vor fi prigoniți asemenea Lui. Dintre aceștia, doar unul și-a trăit propriul naufragiu, urmând altă cale decât ceilalți unsprezece. Aceștia însă, pomenindu-se singuri pe un țărm nou, fără alte cunoștințe decât cele deprinse de la Timonierul lor, și-au asumat misiunea de a-i duce mai departe învățătura, devenind astfel *întemeietorii providențiali* ai unei noi credințe, care a schimbat destinul omenirii. Aceasta cred că este calea prin care un naufragiu existențial, individual și pământesc a dobândit dimensiuni providențiale.

M.P. Mă impresionează modul în care răspundeți nedumeririlor mele, pentru că intră în armonie cu comentariile noastre de mai înainte asupra *Odiseei* și asupra lui *Hamlet*, comentarii referitoare la dăinuirea eroului prin martorii care rămân să-i spună povestea.

R.C. Printre jaloanele care au marcat drumul naufragiului lui Isus ca om, ați numit și „lașitatea" lui Pilat din Pont. Cred că vinovăția lui Pilat în procesul lui Isus *ca om* e supralicitată. E adevărat, toate izvoarele sunt de acord că procuratorul roman era lipsit de scrupule și corupt, dar facem greșeala ca, în cazul Isus, să-l judecăm după criteriile morale ale noastre, de azi, întemeiate în bună măsură pe învățătura creștină, ulterioară momentului respectiv. Pentru oficialul roman, Isus nu era decât unul dintre mulții profeți vaganți, vraci, magi, posedați, care bântuiau pe vremea lui acea parte de lume. Absolut nimic în desfășurarea evenimentelor nu-l avertiza că se afla în fața unui profet autentic, cu atât mai puțin a unuia divin. Nici visul premonitoriu pe care i-l mărturisise Claudia, rugându-l să nu-i facă niciun rău acelui Om. Pilat era însă un soldățoi impulsiv și „cu picioarele pe pământ",

nu era să țină seama de visul unei muieri. Totuși nu era lipsit de un anume *fair play* la limită, soldățesc. Sesizase că Omul pe care i-l aduseseră avea o harismă a lui și o retorică mai persuasivă decât a profeților de rând, ceea ce îl determinase să stăruie un pic mai mult asupra Lui înainte de a lua una dintre obișnuitele sale decizii expeditive. Ar fi fost chiar dispus la un dialog cu El, îl întrebase la un moment dat ce e adevărul, dar Acela tăcuse.

M.P. Tăcuse pentru că Adevărul se afla chiar în fața lui Pilat, dar acesta nu-l vedea.

R.C. În plus, tăcerea nu era o dovadă a vinovăției. „Nicio vină nu găsesc acestuia", rostise în auzul tuturor. Dar mulțimea urlătoare, gregară, incitată, o ținea pe-a ei, voia răstignirea Omului. Iar Pilat n-avea nevoie în provincie de o nouă tulburare care să-i atragă repercusiuni imperiale. Și atunci a făcut gestul, incriminat în posteritate, al spălării mâinilor, declinându-și responsabilitatea osândirii Omului și transferarea ei asupra mulțimii. *Care și-a asumat-o*, prin aceasta absolvindu-l implicit pe el. Și astfel iată că asistăm la încă un naufragiu istoric, dar steril, fără supraviețuiori întemeietori: cel al lui Pilat din Pont. De data asta, un naufragiu fără naufragiați: Pilat a fost detașat de Caligula în Galia, unde singur și bântuit de cine știe ce fantasme, și-ar fi pus capăt zilelor la opt ani după spălarea mâinilor. Cum la fel, fără supraviețuitori, a sfârșit și naufragiul, tot solitar, tot existențial, al lui Iuda.

M.P. Felul în care i-ați luat apărarea lui Pilat mă îndeamnă să vă întreb dacă în această interpretare nu

v-ați lăsați influențat de lectura romanului *Maestrul și Margareta* al subversivului de geniu, Mihail Bulgakov.

R.C. Nu. Ceea ce se știe despre Pilat, cum și episodul scurtei și decisivei sale conjuncții cu Isus, sunt atât de clare și de elocvente prin ele însele, încât n-am simțit nevoia niciunei asocieri livrești.

M.P. Eu mă gândisem la o altă abordare a modului în care naufragiul lui Isus, ca om, devine providențial.

R.C. Sunt gata să vă ascult!

M.P. Naufragiul cristic mie îmi apare a se desfășura în trei timpi: timpul speranței, cuprinzând faza învățăturilor și minunilor; timpul deznădejdei și al însingurării supreme prin trădarea, prinderea și răstignirea Mântuitorului; timpul iluminării sensului jertfei. Fiecare etapă conține premisa unei catastrofe: mai întâi viziunea lui Isus, prin radicala ei noutate, condamnă la naufragiu confortul mental și material al arhiereilor și al fariseilor. Simțindu-se profund primejduiți, acuzații se transformă în acuzatori, căutând să suprime prezența lui Isus din lume; triumful lor provizoriu e urmat de cataclismul Învierii care sparge orizontul morții și al părăsirii, aducându-i pe disperați la limanul iubirii divine. Trei timpi descopăr și în mesajul lui Isus pe cruce: un timp al naufragiului, când credința pe care a propovăduit-o în numele Tatălui pare să se scufunde sub greutatea omenească a suferinței: „Dumnezeul Meu, Dumnezeul Meu, pentru ce M-ai părăsit?” (Matei 27, 46; Marcu 15, 34); un timp al împlinirii făgăduinței pentru care s-a întrupat: „Săvârșitu-s-a” (Ioan 19, 30); un timp al întoarcerii Fiului la Tatăl

Său: „Părinte, în mâinile Tale încredințez duhul Meu" (Luca 23, 46). Însă înainte de a muri, Isus se gândește, încă o dată, la cei rămași în apropiere. O lasă pe mama Sa în grija ucenicului iubit (Ioan 19, 26-27). Tâlharului răstignit alături, care îl roagă să-l pomenească în împărăția Sa, îi răspunde: „Adevărat grăiesc ție, astăzi vei fi cu Mine în rai" (Luca 23, 43).

R.C. Cuvintele acestea prefigurează ieșirea din fatalitate prin întrezărirea unui țărm salvator.

M.P. Naufragiul Lui Isus ca om și triumful Lui ca Dumnezeu se răsfrâng lăuntric asupra noastră, amintindu-ne în miezul celor mai crunte încercări că nu suntem părăsiți și că dezastrul, așa cum spuneați odată, poate deschide drumul spre miracol. Părintele Rafail, fiul lui Constantin Noica, explica într-o predică a lui că „un om cu frica lui Dumnezeu" nu este acela care ascultă poruncile și trăiește în curățenie de spaimă că va fi pedepsit de Cel de Sus, ci acela care se teme să nu-L piardă vreodată din inima sa.

R.C. Dar de ce trebuie să folosim mereu expresia „om cu frica lui Dumnezeu"? E o expresie care ne vine din *Vechiul Testament*, dinspre un Dumnezeu dur și tot timpul mânios. Isus a lăsat o altă viziune asupra Tatălui, una în care prevalează iubirea Acestuia față de propria creație, iar ea ne îndreptățește să preferăm mai curând expresia „om cu dragoste de Dumnezeu", categorie în care, se înțelege de la sine, intră nu doar cel ce Îl are deja în inima sa, ci și cel ce așteaptă revelația și care prin însăși această așteptare-speranță, cum zicea Pascal, se pare că L-ar fi și găsit.

Robinson sau civilizarea singurătății

R.C. Naufragiatul clasic e, desigur, Robinson, a cărui aventură continuă să captiveze zeci de generații și care a suscitat diverse replici. Una dintre ele, *Un Robinson elvețian*, de Johann Wyss, mi-a fost dăruită în copilărie, dar nu mi-a lăsat o impresie deosebită, probabil pentru că citisem deja *Robinson Crusoe*, care mă încântase și era greu de surclasat. Nu mai știu cine spunea – oare nu Borges? – că importante nu sunt atât cărțile în sine, cât amintirile pe care le lasă. Da, Robinsonul lui Wyss nu mi-a lăsat nicio amintire, pe când cel al lui Defoe e inubliabil tocmai prin siajul său care stăruie peste ani. Totuși, cartea care mi-a marcat cel mai profund copilăria și adolescența, parcă am mai spus-o, și pe care continui s-o consider fundamentală pentru aceste vârste, într-atât încât pe cei care n-au cunoscut-o îi compătimesc ca pe un fel de infirmi, este *Insula misterioasă* a lui Jules Verne.

M.P. Și pe mine m-a marcat lectura romanului lui Defoe, în copilărie, până într-atât încât în fiecare seară, înainte să adorm, îmi spuneam aceeași poveste în care eu însămi naufragiam pe o insulă sălbatică, pe care începeam s-o îmblânzesc, până dispăream în somn. Apoi l-am descoperit cu încântare pe celălalt

Robinson, elveţianul, care ajunsese să-mi placă mai mult chiar. Recitindu-l de curând, însă, nu am mai găsit puterea farmecului care mă subjugase altădată. Ceea ce nu s-a întâmplat însă cu *Robinson Crusoe*, a cărei reluare îmi atrage atenţia de fiecare dată asupra altor orizonturi neexplorate până atunci.

R.C. E ciudat ce-mi spuneţi, deoarece şi mie mi se întâmpla acelaşi lucru. Dar, cum îmi plăceau la nebunie hărţile, îmi desenasem cu migală, în culori, o hartă a propriei mele insule, în care mereu apărea câte ceva nou. Apoi, întocmai ca fetiţa Monica, înainte de a adormi, hoinăream cu misiuni gospodăreşti civilizatorii prin insula mea imaginară, „până dispăream în somn". Dar ziceaţi că în povestea lui Defoe, vă atrag mereu alte orizonturi. Care ar fi acelea?

M.P. Când eram copil, mă fascinau inventivitatea şi dibăcia lui Robinson în a da consistenţă şi rost singurătăţii, populând-o cu obiecte folositoare, cu plante şi animale domesticite. Mai târziu, m-a preocupat felul în care Robinson „îl civilizează" pe Vineri, transformându-l într-un slujitor devotat. Când am ajuns profesoară de literatură engleză şi a trebuit să prezint la un curs de semiotică iubita mea carte, am descoperit în ea, recitind-o, o variantă iluminist-protestantă a *Parabolei Fiului Risipitor* şi m-au interesat modificările aduse de autor textului biblic, modificări ce corespundeau felului de a gândi al secolului al XVIII-lea britanic.

R.C. Aţi putea să-mi desluşiţi sensul romanului în această cheie?

M.P. Defoe concepe imaginea tatălui în armonie cu viziunea iluministă asupra Creatorului, făuritor al unui mecanism perfect căruia îi e necesară doar pornirea, pentru ca după aceea să funcționeze impecabil, de la sine. Avem de-a face, deci, cu o diminuare a autorității paterne, redusă la sfera „primului impuls" care pune în mișcare mașinăria, nemaifiind, apoi, indispensabil creației sale. Tatăl lui Robinson dorește să-i lase întreaga avere și să-l atragă pe tărâmul ferit de primejdii al „căii de mijloc", cu condiția, din partea odraslei, a unei supuneri iubitoare. Fiul însă nu se lasă manevrat de un asemenea părinte, alegând să iasă din tiparul preconizat de ai lui, și fuge de acasă, mânat de spiritul aventurii în largul apelor. De câte ori corăbiile pe care se îmbarcă sunt prinse în vârtejul furtunilor, Robinson simte mustrarea divină a Tatălui părăsit, iar de cum se potolesc vântul și apele, începe să-și uite vinovățiile, până în clipa când naufragiul îl aruncă pe malul unei insule pustii.

R.C. Iar în momentul de față, ce sensuri noi ați descoperit în cartea lui Defoe?

M.P. Ceea ce mă interesează acum e strategia prin care eroul izbutește să-și transforme haosul interior într-o stare de spirit ce tinde spre „calea de mijloc" a echilibrului mental, căci naufragiul lui e, în primul rând, unul lăuntric, iar „civilizarea" ținutului străin e concomitentă cu „grădinăritul sufletesc". După cum vă amintiți, sub înrâurirea eticii protestante și a raționalismului iluminist, Robinson începe să-și evalueze dezastrul punând în cumpănă avantajele și dezavantajele situației sale.

R.C. Din câte țin eu minte, Robinson tratează negustorește binele și răul, în termenii „debitorului" și ai „creditorului" iar această abordare îi pune ordine în gânduri, disciplinându-i temerile într-un scenariu propice atât supraviețuirii cât și redresării.

M.P. Într-adevăr. Iată două exemple: *Rău:* „Am fost aruncat pe o insulă îngrozitor de izolată, fără nici o nădejde să fiu salvat", *Bine:* „Dar sunt viu, nu am pierit ca întregul echipaj de pe corabie"; *Rău:* „Sunt singur, rupt de lume, având toate motivele nefericirii", *Bine:* „Dar sunt și singurul dintre toți camarazii mei care a fost cruțat de la moarte; iar Cel care m-a salvat în chip miraculos, mă poate salva din această stare".

R.C. Recunosc aici temeiul terapiei numite „gândirea pozitivă", valabil și azi în tratarea depresiei.

M.P. Întrebările la care Robinson are de răspuns pentru a pune ordine în haosul gândurilor privesc motivul dezastrului personal: *de ce să mi se întâmple tocmai mie așa ceva?*, apoi modalitatea de supraviețuire în condițiile date: *cum să rezist?* și în final: *mă va salva cineva până la urmă?* Regăsim în parte aici ceva din sfâșierile lui Iov. Asemenea personajului biblic, Robinson se reazemă pe credința sa în Dumnezeu, dar, dată fiind alura lui spirituală diferită, aceea de fiu risipitor, eroul lui Defoe are sentimentul acut al vinovățiilor anterioare, pentru care se crede pedepsit. Totuși, în căderea din lume în singurătate, el întrezărește de la început premisa mântuirii. Dumnezeu l-a salvat numai pe el de la moarte, toți ceilalți au pierit.

R.C. Credința este numai unul dintre atuurile care îi dau putința acomodării și a traiului „în pustie".

M.P. Aveți dreptate. El se salvează, după parerea mea, prin trei mijloace: prin credință, atenție și imaginație. Ceea ce mi se pare mie că face Robinson, în plan simbolic, este un „recurs la memorie" (ca să adaug titlului cărții dumneavoastră, *Recurs la rațiune*, o alternativă proprie), dar nu în cheia dorului funebru după cele ireversibil pierdute de-a lungul unei vieți, ci printr-o explorare, în sens creator, a amintirilor. Așa cum se arată în această carte a lui Daniel Defoe, când omul e pus în situația de a nu mai poseda nimic din ceea ce i s-a dat materialicește vorbind, are de descoperit virtuțile ascunse în cele trăite de el până atunci. Dar pentru ca trecerea dintr-un registru în altul să poată avea loc, ocolind paralizia interioară a căderii în deznădejde, mintea naufragiatului trebuie să se disciplineze.

R.C. Puteți să-mi lămuriți importanța „recursului la memorie" în acest caz?

M.P. Robinson *se ridică* pentru a privi în jurul său. Vede înălțându-se pe jumătate din valuri corabia eșuată. Cum este, deocamdată, dependent cu totul de trecutul apropiat, Robinson se duce să constate ce i-a rămas din naufragiu. Dacă în primele zile se avântă înotând spre epavă, cântărind fugitiv eventualele transporturi, în etapa următoare își face *o plută* pe care să poată căra la mal treptat și în chip organizat cele trebuitoare. Rolul epavei pe jumătate scufundate pare să fie esențial în acomodarea supraviețuitorului cu insula necunoscută. Din nava avariată, eroul își ia

zilnic unelte, alimente, obiecte ale orientării în spațiu și timp etc., dezvoltându-și treptat o îndemânare extraordinară în transformarea „trecutului" în material de construcție a prezentului. Aici imaginația și atenția lucrează împreună.

R.C. Momentul acesta al salvării a ceea ce mai poate fi salvat, această primă fază, a recuperărilor și rostuirii lor în sensul unei noi întemeieri este, inclusiv pentru cititor, cel mai pasionant moment, deschizător de noi perspective și *așteptări*. Să nu uităm că „pustia" de care vorbeați este în fond un paradis.

M.P. Așa este. Un orizont virgin se deschide în fața lui Robinson, un orizont ale cărui dimensiuni spirituale nu le-a cercetat niciodată. Acest orizont pare să-l plaseze într-un spațiu nedefinit, atemporal. Pentru a nu-și pierde reperele, eroul își construiește *un adăpost*, ține un *calendar* cu socoteala zilelor, transformate treptat în ani, scrie un *jurnal* însemnându-și impresiile și faptele cotidiene, *cultivă* solul și *îmblânzește* animalele pe insulă, își face încet-încet din sihăstrie un *acasă provizoriu*.

R.C. Însă cum spuneam mai înainte, efortul întemeierii unei noi rațiuni de a exista se desfășoară pe fundalul unei *așteptări* subliminale a ivirii mai devreme sau mai târziu a unor salvatori.

M.P. Într-adevăr, Robinson nu încetează să scruteze zarea, în așteptarea unei corăbii care să-l salveze, aducându-l înapoi în lume. Când în ținutul lui ordonat apar canibalii gata să se ospăteze cu prizonierul sălbatic, eroul a devenit suficient de tare pentru a intra el însuși în rolul salvatorului. Fiul risipitor a ajuns

prin asceză protestantă capabil să-i fie tată inocentului Vineri.

R.C. Este o interpretare la care nu am meditat. Totuși Vineri rămâne până la sfârșit mai curând servitorul lui Robinson decât fiul moștenitor.

M.P. Da, aici ipoteza mea nu mai corespunde textului. Revenind însă la ritualul ținerii unui jurnal, ca și la însemnarea, pe trunchiul dezgolit al unui copac, a zilelor, lunilor și anilor, utile naufragiatului în procesul de domesticire a singurătății, v-aș întreba în ce măsură scrisul zilnic vă poate apăra de neant…

R.C. Un mare scriitor – Bohumil Hrabal – care a dat piept de-a lungul unei lungi vieți cu mari disperări, a scris la un moment dat, când era hărțuit de „atenția" securiștilor, următoarea reflcție pe care, într-un fel sau altul, o reia de câteva ori în extraordinarele sale *Scrisori către Dubenka*, un fel de melanj insolit între jurnal și memorii: „...am continuat să mă tem, dar și să scriu, pentru că singura apărare împotriva fricii în ultima instanță era literatura mea, mașina mea de scris"[28]. Ar putea fi un răspuns, cred, suficient de elocvent la întrebarea dumneavoastră. Dar, în plus, ea, întrebarea, ne situează în plină problematică a jurnalului ca specie literară. S-ar configura o bibliotecă impunătoare dacă am aduna la un loc tot ce s-a scris despre jurnal, căutându-i specificul, contestându-l sau justificându-i prezența în viața atâtor artiști, nu doar scriitori, și a atâtor persoane, nu doar personalități.

28 Bohumil Hrabal, *Scrisori către Dubenka*, traducere din limba cehă și note de Anca Irina Ionescu, Ed. Curtea Veche, București, 2014.

M.P. Vorbiți-mi și despre jurnalul pe care îl scrieți de ani de zile.

R.C. Țin un jurnal de prin 1966, fără întreruperi semnificative, și mai știu și eu câte ceva „în chestie". Mi s-au adunat câteva mii de pagini din care, după o eventuală severă selecție, scuturate de tot ce se adună într-un jurnal ca inerent balast, ar rămâne vreo o mie valide, care și-ar justifica existența și ar putea pleda pentru noima și utilitatea speciei, în primul rând pentru cel care o frecventează.

M.P. Într-o vreme, am încercat să țin și eu un jurnal, în care nu îmi notam întâmplări sau întâlniri cu oameni din realul imediat. Nu erau nici însemnări legate de proiectele mele poetice, nici descărcări emotive, provocate de crize sufletești, ci mai curând meditații asupra unor stări benefice ale spiritului la care îmi doream să ajung pe calea scrisului.

R.C. Întâmplarea – tot strania întâmplare! – face să fi reluat relativ recent, dintr-un obscur impuls, răsfoirea *Jurnale(lor)intime vieneze*[29], studiul de referință în domeniu al lui Jacques Le Rider, și m-am întâlnit la tot pasul cu propriile gânduri, convingeri, concluzii. Cu o bucurie care nu e, de fapt, decât confirmarea și recunoașterea de către prozatorul din mine a crizei în care bâltește. Așadar, jurnalul e (printre multe altele): O modalitate care îi îngăduie individului, „prin replierea asupra lui însuși, să se apere împotriva societății și a istoriei."; „[…] locul unde se confirmă și se aprofundează sentimentul identității,

29 Jacques Le Rider, *Jurnale intime vieneze*. Traducere din limba franceză și prefață de Magda Jeanrenaud, Polirom, Iași, 2001.

imaginii de sine, reprezentării și evaluării sinelui, sentimentul continuității (memoria autobiografică) sau discontinuității sinelui."; „[…] un refugiu unde este gustată plăcerea intimității."; „[…] compensație în perioadele de sterilitate creatoare."; „Remediu împotriva vidului gândirii."; „[…] actul scrierii diariste reprezintă o *descărcare* afectivă, care descongestionează memoria și, încredințând evenimentul jurnalului, îl dispensează pe subiect de a-l înmagazina în memoria sa activă."

M.P. Găsim aici și explicația modului în care însemnările pe care și le făcea Robinson îl ajutau „să îndure mai lesne singurătatea", deși el, poate, nu urmărea în mod conștient decât să-și păstreze activă memoria.

R.C. Întemeiat și pe propria experiență de atâția ani, cred că rostul jurnalului, conștientizat sau nu de cel care îl ține, este în primul rând acela de supapă: un rost defulatoriu, de descărcare a tensiunilor interioare. Aș zice de aceea că jurnalul este o specie prin excelență terapeutică. Și îmi mețin convingerea că e singurul mod de a mă apăra de hăurile depresiilor. Am zis „prin excelență", deoarece scrisul în general este terapeutic, jurnalul fiind însă cel mai eficient.

M.P. Vă bazați afirmația pe cazuri concrete?

R.C. Desigur. Avem ca argument indubitabil modul în care s-au salvat de la a fi absorbiți de neant alți doi naufragiați existențiali de care-mi amintesc acum, poftindu-i pe corabia noastră: Marcel Blecher și Tony Judt. Faptul că amândoi sunt evrei n-are nicio semnificație, e absolut întâmplător și nu se pretează la

nicio eventuală speculație. Naufragiul lor a constat în „amănuntul" că au fost loviți de câte o maladie teribilă și ireversibilă. A fost totuși un naufragiu căruia i-au supraviețuit până în ultima clipă prin scris.

M.P. Tatăl meu era fascinat de personalitatea și de scrisul lui Blecher și, până când a alcătuit prima antologie din proza artistului[30], ne citea seara, mamei și mie, din însemnările lui cutremurătoare. Nu cunosc însă jurnalul lui Tony Judt.

R.C. E vorba de *Cabana memoriei.* A apărut în 2011, la Polirom, în traducerea Cristinei Chevereșan. Viața – pentru Marcel Blecher și pentru Tony Judt, doar în ultima parte – a fost pentru ei un infern în care puteau înnebuni, dar scrisul nu doar că le-a făcut infernul suportabil, ci le-a asigurat și supraviețuirea în posteritate. Scrisul apare ca garant al supraviețuirii în posteritate și în cazul pe cât de interesant, pe atât de complicat, al sinucigașilor. Al unui anumit tip de sinucigași, de care s-a ocupat Jean-Marie Rouart[31] într-o captivantă lucrare, distinsă cu Premiul pentru Eseu al Academiei Franceze: *Cei care au ales noaptea*. E vorba însă aici numai de suicidarii scriitori, concluziile putând fi extinse asupra tuturor genurilor de creatori, întrucât mobilul care a determinat opțiunea pentru gestul suprem în toate cazurile la care se referă Jean-Marie Rouart este același, variind doar în detalii: un naufragiu existențial. Victimele puteau supraviețui, dar, din varii motive, n-au mai aflat disponibilitate,

30 Jacques Le Rider, *Jurnale intime vieneze*. Traducere din limba franceză și prefață de Magda Jeanrenaud, Polirom, Iași, 2001.

31 M. Blecher, *Întâmplări în irealitatea imediată. Inimi cicatrizate*, antologie și prefață de Dinu Pillat, Ed. Minerva, București 1970.

resurse, puteri, curaj, motivație pentru a continua și au decis să pună punct unei existențe care devenise imprevizibilă sau/și insuportabilă. În această decizie însă, cu toții – mărturisit sau nu, conștient sau nu – au mizat pe o ultimă șansă: aceea a supraviețuirii în posteritate prin opera rămasă în urma lor. Au mizat și n-au pierdut.

M.P. Până la urmă naufragiul lor a devenit astfel unul cu supraviețuitori. L-aș aminti aici și pe Marcel Proust care s-a sustras prin scris fatalei boli. El a izbutit să opună timpului devastator un *timp regăsit* prin artă.

R.C. Da. Nu mă gândisem și la el. Putem spune că a găsit o soluție mai... ingenioasă decât cea a suicidului. Mai tragic însă, prin lipsa oricărei mize, e cazul oamenilor obișnuiți, animați doar de disperarea pură și simplă, consecutivă unui dezastru existențial. E unul dintre tipurile cele mai triste de naufragiu fără supraviețuitori. Dar v-aș propune totuși să ne îndreptăm înspre țărmuri mai însorite, cum ne-a și fost așteptarea când am început această călătorie.

M.P. Atunci am să vă citez un fragment dintr-o reverie pe care am notat-o mai demult în *Jurnalul meu de gânduri.* E sigur că prin ceea ce am scris atunci, am căutat și eu să-mi creez un scenariu terapeutic de reprezentare și armonizare a contrariilor dinăuntru și din afară.

R.C. Încercând, cum ziceați, să vă creați „un scenariu terapeutic de reprezentare și armonizare a contrariilor dinăuntru și dinafară", v-ați situat deja pe tărâmul magic, de unde aveți privirea și opțiunea libere înspre orice orizont al creației majore, înțelegând prin aceasta

opera născută din necesitatea interioară de a comunica „un ce" pe care-l considerați esențial și nicidecum o efemeridă mai mult sau mai puțin amuzantă. Iar orizontul acesta poate fi întunecat, luminos sau cu „cer variabil".

M.P. Iată acum mostra aleasă din acel jurnal:

Îmi închipui că asfaltul pe care calc e neteda mișcare a apei, că pășesc imponderabilă pe undele lucitoare, fără să mă scufund. Siluetele, clădirile din jurul meu, mașinile gonind încoace și încolo, îmi par imaginile unor gânduri care mi-au ieșit din minte. Mă uit la ele ca la niște haine rămase mici, inutile mie, totuși de folos altora. Înaintarea mea e cu putință numai dacă văzul începe să se supună auzului, pentru că mersul acesta e ascultare. Ținta spre care mă îndrept nu fixează un anume punct, ori țărm, ori un climat sufletesc de liniște, de împlinire, de repaos sau de armonie. Parcurg un spațiu reverberant, un labirint de glasuri prin care trece Chemarea. Ținta e divizată, răspândită, omniprezentă și de aceea chiar rătăcirea presupune nu numai abaterea ci și corectarea, deoarece atât linia dreaptă cât și cea șerpuitoare au aceeași destinație finală: desăvârșirea de sine.

R.C. Din fragmentul pe care l-ați resuscitat acum, deduc că jurnalul dumneavoastră se înrudește cu cel al Virginiei Woolf; *ergo,* dumneavoastră înșivă aparțineți probabil aceleiași mari familii spirituale în ceea ce privește insistența și acuitatea autoscopică. Zic probabil, deoarece vă cunosc încă prea puțin pentru a mă pronunța cu certitudine. În schimb, jurnalul meu poate fi plasat în vecinătatea – totuși, nu prea apropiată – celui al lui Rebreanu. Sau poate

mai curând de tipul de scriitură al amintirilor lui Slavici. Fiindcă, întocmai ca și jurnalul, poate chiar și mai pregnant, memoriile sunt și ele un revelator al personalității profunde a celui ce le scrie.

M.P. Trebuie să vă mărturisesc că m-ați prins! Într-adevăr Virginia Woolf este una din autoarele mele preferate și *Călătorie spre far* a fost cartea pe care mi-aș fi dorit s-o fi putut scrie eu însămi. Jurnalul ei este fascinant dar izvorul nefericirilor ei vine din faptul că e mult prea preocupată de opiniile criticilor asupra operei sale. Un talent atât de mare nu trebuia să se lase umbrit de vanitate. Ar fi fost de ajuns să se lase în voia aducătoare de lumină a energiei creatoare. Dar fragilitatea ei mentală și negurile epocii ei, pândite de război, i-au tulburat harul.

R.C. Îmi pare bine că am intuit exact afinitatea dumneavoastră cu Virginia Woolf. Dar eu aș acorda niște circumstanțe atenunate inflamării ei la rezervele criticii, fie ele reale sau doar subiective. Toți cei care au fost hărăziți cu acest destin al creației, sunt personalități mai mult sau mai puțin accentuate, altfel zis, purtători ai unui grăunte de nobilă nebunie. Nu cred că vreun artist rămâne indiferent la opinia unui om de meserie. Iritările, în cazul unui artist echilibrat, încep când constată că intențiile sau ideile i-au fost, cu sau fără voie, răstălmăcite sau că, pur și simplu, nu s-a înțeles ce a urmărit. Mi se pare absolut firesc atâta timp cât acest sentiment de frustrare rămâne în zona intimității. Grav e atunci când se exteriorizează în replici intempestive, împovărate de vanitate. Cred că în cazul admirabilei și tragicei Virginia Woolf, iritările suscitate de critică nu aveau a face cu vanitatea, ci,

mai curând, cu orgoliul, care e determinat, cum mai ziceam, de conștiința propriei valori.

M.P. După moartea mamei mele, lucrul la traducerea din engleză a eseurilor ei extraordinare mi-a disciplinat gândurile și mi-a muzicalizat jalea. Frazele ei m-au prins atunci într-un dans al cuvintelor care m-a păstrat în acel ținut al frumuseții de dincolo de bucurie și tristețe.

R.C. Fragmentul dumneavoastră de jurnal m-a dus cu gândul la semnificația marii diversități în care se înfățișează jurnalul. E o specie literară ca oricare alta și, ca oricare alta – ca romanul, bunăoară –, se ramifică într-o seamă de subspecii. Parafrazându-l pe Buffon – „Stilul e omul" – aș zice că jurnalul e chiar omul. Sunt convins (mă tem iar că mă repet) că fiecare carte, indiferent de specia căreia i-ar aparține, la o analiză aprofundată, se dovedește a vorbi în ultimă instanță despre cel care a scris-o. Procedând *grosso modo*, delimitez două tipuri mari: jurnalele introvertiților și cele ale extravertiților. Primul exemplu care mi-a venit în minte în cazul „intro" a fost Virginia Woolf. Și primul – în cazul „extra", Liviu Rebreanu. Aceste nume sunt cazuri extreme.

M.P. Vă știu un mare iubitor al cărților de amintiri, fie că ele sunt inserate în jurnalele personale fie că dau substanță autobiografiilor sau scrierilor memorialistice.

R.C. Pe baza lecturilor mele de până acum, m-aș încumeta chiar să schițez o tipologie a autoexpunerilor caracterologice: a) *tipul obiectiv de povestire*, care adoptă tonul calm, evitând cu grijă excesele umorale;

se remarcă aici luciditatea cu care autorul își identifică erorile comise în timp. Memorialistul vorbește cu predilecție despre oamenii pe care i-a cunoscut și o face cu discretă afecțiune și respect sau *sine ira et studio*, când e vorba de indezirabili ori de persoane care i-au trădat încrederea. Un discret orgoliu poate însoți expunerea, dacă scriitorul respectiv aparține prin descendența familială unei elite intelectuale; apoi b) *tipul subiectiv de povestire,* tumultuos, agitat, evocând întâmplări stresante, terorizante, care dau textului nerv și lecturii tensiune. Aici poate predomina tonul defensiv sau revendicativ al autorului care se victimizează, își caută aliați în lupta cu vicisitudinile vremurilor sau se confruntă cu redutabilii săi adversari.

M.P. Care ar fi rolul unor asemenea autoexpuneri?

R.C. În ambele cazuri, resuscitarea trecutului constituie un act de igienă existențială, de profundă și stresantă implicare afectivă, dictat de necesitatea aproape fiziologică a defulării, eliberându-se astfel de poveri interioare, obscure, latente, ca și, poate, de aspirația de a retrăi și reevalua momente luminoase ale unui trecut tumultuos. Aș mai distinge un tip c) *amintirea ca exercițiu monden* și totodată de mentenanță a „vizibilității", fără să comunice nimic esențial. Se remarcă prin superficialitate, calitate îndoielnică a amintirilor, compuse fie dintr-o seamă de anecdote, care se vor neapărat „haioase", de genul „întâmplări cu scriitori", fie din episoade penibile ori scandaloase privind persoane care i-au acordat autorului toată încrederea și cărora cu siguranță nu le-ar fi convenit să se vadă exhibate astfel. Sigur, putem să scriem orice, dar a publica orice, mai recurgând și la un limbaj

sordid, pentru a fi popular, pe placul galeriei, „de-al nostru", e nu doar riscant pentru propria reputație, ci și lipsit de respect pentru cititor.

M.P. Vorbind despre respect, în acest sens, Andrei Pleșu spunea că autorul nu se cuvine să-și primească cititorul în pijama, ci se cade să se pună la costum, cum îi șade bine unei gazde care așteaptă musafiri. Când îți scrii amintirile ori când ții un jurnal cu gândul la publicare nu îți stabilești de la început o relație specială cu cel care te va citi? Te gândești numai la tine? Confesarea nu trebuie dublată aici și de o strategie de seducție a cititorului?

R.C. Ba da, se stabilește o „relație specială" încă din prima clipă. Dar țin să precizez că vorbesc numai în temeiul propriei mele experiențe. Niciodată nu scriu jurnal cu gândul la publicare, ci din motivele mai sus pomenite. Mă preocupă în schimb tot timpul, chiar terorizant, grija pentru reacția unui virtual cititor, care, în ultima analiză, se dovedește a fi chiar prietenul Alter Ego. Pe care îl iubesc și îl respect și nu vreau să-l pun în situații jenante. De aceea îi permit, ceea ce numai Nicoletei îi permiteam, să mi se uite peste umăr când scriu și să-mi spună ce crede. El este musafirul meu perpetuu, în fața căruia nu-mi permit să mă arăt în pijama și în a cărui judecată am încredere. Iar din acest gen de exigență, cred că n-are de câștigat decât eventualul cititor real. Preocupările pentru publicare sunt ulterioare, ele vin sau nu vin, dar scriitura trebuie să fie întotdeauna *comme il faut*, gata pentru orice eventualitate.

Comorile din adâncuri

R.C. Întotdeauna când pornim undeva, ducem cu noi niște așteptări, cu atât mai mult atunci când plonjăm cu bună știință și de bună voie, în necunoscut. Dacă e să medităm, cum sugerați, „asupra roadelor benefice ale naufragiilor", cred că rodul cel mai benefic și concret al naufragiului povestit de eroul supraviețuitor într-o carte este însăși povestea sa. Primul pas în configurarea „comorii din adâncuri" cu care a revenit a fost astfel ideea de a împărtăși „departelui" său această poveste. A scrie o carte, spunea Noica, înseamnă a comunica cu departele tău. Or, capacitatea sau harul de a comunica astfel sunt prin ele însele o „comoară din adâncuri". Că, de fapt, comoara din adâncuri este a lui Defoe ori a lui Melville, care o transferă asupra personajului său, n-are nicio importanță. Important este că ea ne-a fost împărtășită.

M.P. Acum două nopți, în vis, se făcea că mă aflam în curtea casei din copilărie și, însoțită de bunica mea, revedeam castanii, terasa pe care crescuseră tufe de trandafiri sălbatici, balustrada acoperită de cortina de frunze.

„Ce voi face când casa se va goli de cei dinăuntru și voi rămâne singură?" am întrebat-o după un timp pe bunica mea.

„Nu se va întâmpla niciodată așa ceva", mi-a răspuns ea zâmbind. Vom fi aici împreună, întotdeauna.

Pe când vorbea, din casă au început să se audă trilurile canarului care-mi risipea treptat somnul și m-am trezit, fermecată de gândul că pasărea din locuința mea prezentă cântase în așezarea de altădată și această simultaneitate m-a pus în posesia unei comori mai presus de cuvinte…

R.C. Despre casa copilăriei care vi s-a arătat în visul acela, ca și despre oricare casă care a fost binecuvântată cu conviețuirea sub semnul iubirii, cred că bunica dumneavoastră are dreptate: nici o astfel de casă nu poate rămâne pustie atâta timp cât ultimul ei locatar mai există, chiar dacă e departe. Dar nici când și acesta pleacă, ea nu rămâne pustie, ci dispare odată cu el. Trecând acum de la vis la realitate, sunt curios să aflu cu ce așteptări ați pornit de curând într-o călătorie în Statele Unite, și în ce măsură ele vi s-au realizat. Oregon e foarte departe, când am privit harta am simțit un fel de vertij, ca răul de înălțime.

M.P. Cu 23 de ani în urmă, când am dat cu ochii pentru prima oară de oceanul Pacific, m-a cutremurat revelația că imensitatea asurzitoare a apelor sălbăticite de valuri era pe potriva furtunilor mele lăuntrice de atunci și că aveam deodată în fața mea imaginea tumultului meu nevăzut. De data aceasta, însă, am fost într-o cu totul altă stare de spirit.

R.C. Cu siguranță nici dumneavoastră nu mai sunteți aceeași de atunci.

M.P. Așa este. Pe când cutreieram împreună cu soțul meu falezele înmiresmate de arbuștii cu flori galbene

care coborau pe versanți, pe când mergeam pe largile plaje, aproape pustii, însoțiți de țipetele nostalgice ale pescărușilor, pe când priveam ciudatele stânci, izbite continuu de vânt și de valuri, m-a cuprins o liniște profundă. Mă uitam la frumusețea nudă a peisajului, provenit dintr-un vechi cataclism al erupției vulcanice care făcuse ca lava, răcită de ocean, să încremenească în cele mai fantastice forme. Apoi întinderile nesfârșite de nisip, transformate în oglinzi ale razelor, ale norilor, ale spărturilor de cer, sub ritmicele înaintări și retrageri ale apei, trunchiurile, ca niște statui abstracte, lucrate de valuri și rătăcite pe țărmuri îmi umpleau ființa de un sentiment al absolutului. Viața și moartea erau prezente acolo într-o îngemănare atât de desăvârșită, încât doar privind și devenind parte a întregului, mă împăcam pe deplin cu toate. Energia unei glorii divine mă făcea să nu mă mai tem de nimic din ceea ce avea să-mi mai hărăzească soarta. Cu aceste comori m-am întors din călătorie…

R.C. E un câștig considerabil cel cu care v-ați întors, cu condiția ca această tonică împăcare cu Firea, însoțită de dispariția oricărei temeri pentru orice ar urma, să fie stabile. Cultura și spiritualitatea sunt singurele soluții de supraviețuire, prin care se poate ajunge la sentimentul stenic de apartenență și comuniune cu natura primordială, perceput ca act de smerenie capabil să ducă la dobândirea echilibrului existențial. O experiență asemănătoaare cu aceea pe care ați trăit-o dumneavoastră la țărmul Pacificului am cunoscut și eu, dar la țărmul Atlanticului, în Bretania. Astfel de întâmplări confirmă ceea ce discutam în paginile

anterioare despre capacitatea naturii și a peisajului de a modela și determina stările noastre de spirit.

M.P. Am simțit, în miezul acelor clipe, la malul oceanului, că frumusețea din jurul meu era dătătoare de curaj pentru că îmi inspira o serenitate de neclinit a sufletului.

R.C. Am avut odată o experiență interesantă, pe care o consider pur spirituală. Era o zi înaltă de vară, urcasem destul de greu unul dintre dealurile din preajma Devei, care e, de fapt o treaptă înspre adevăratele înălțimi ale Munților Zarandului. Acolo sus e un platou golaș cu un singur arbore (din nou copacul singuratic!), un fag bătrân, prieten vechi. Ținându-ne de mână, ne-am rezemat de trunchiul lui puternic, cu scoarța netedă, înfierbântată de soare, lipindu-ne de el astfel încât să simțim cum puterea lui ne pătrunde de la glezne până la ceafă. În față, se deschidea priveliștea largă a Văii Mureșului, cu tot belșugul de culori și nuanțe ale unei veri glorioase, având în fundal, magnifice, culmile albastre ale Retezatului, pe care scăpărau încă, argintii, ultimele zăpezi. Din față ne dezmierda un vânt straniu, întrucâtva cald și în același timp răcoros, purtător de bine, cu miresme de fânețe și depărtări. Nu știu cât timp vom fi stat astfel, nemișcați, de la o vreme cu ochii închiși, trăind o senzație de libertate absolută, de desprindere de teluric, plutire de condor cu aripile întinse, simțind concomitent cum ne pătrund puterile bătrânului arbore.

M.P. Ce minunat trebuie să fi fost!

R.C. Relatez întâmplarea la plural, deoarece, comentând-o ulterior, am constatat că amândoi am

trecut prin exact aceeași trăire, de suavă și absolută fericire, de un fel aparte, cum niciodată de atunci n-am mai cunoscut, augmentat și de sentimentul unei depline comuniuni sufletești, care sunt sigur că a avut și alte determinări decât amănuntul, nici acela de neglijat, că ne țineam de mână. Dar – și, de fapt, aici voiam să ajung – cred că acest gen de bine: deplinul echilibru și consonanța cu rânduielile Firii, conjugate cu inefabila comuniune sufletească cu făpturi iubite – sunt parte a acestor *comori din adâncuri* la care vă referiți și care ne ajută să supraviețuim intemperiilor de neevitat ale vieții. Ideal ar fi ca efectele acestor resurse intime să dureze cât mai mult. Ceea ce, din păcate, nu depinde doar de noi, oricât am dori să le păstrăm, ci în primul rând de cele ce se petrec în jurul nostru și cu cei de lângă noi.

M.P. Mă gândesc că orice pierdere din lumea văzutelor poate fi urmată de un câștig de natură nevăzută. Cum tema noastră este așteptarea, în întâmpinarea căreia am ieșit în larg pe o corabie imaginară, vă propun să medităm împreună, în continuare, asupra naufragiului ca eveniment benefic. Este cazul, cum bine ați observat mai înainte, al dezastrului de pe urma căruia rămân supraviețuitori. Dar să facem un pas mai departe pentru a explora procesul alchimic prin care cataclismul suferinței se transformă în tezaur.

R.C. Cred că transformarea cataclismului suferinței în tezaur, cum spuneți dumneavoastră, e valabilă numai în cazul oamenilor cărora le-a fost hărăzit sau care au știut a-și agonisi un suport spiritual. Exemplul care ne este cel mai la îndemână este cel al tatălui dumneavoastră, Dinu Pillat. Am avut și eu în familie

și am cunoscut în afara ei, numeroși foști deținuți politici, care au supraviețuit unor atroce suferințe, dar care au dobândit o anume noblețe a gândirii, a întregii conduite, vizibilă până și într-o anume spiritualizare a înfățișării lor fizice. Pe alții însă, care nu au un astfel de suport, care ține, cred eu, într-o covârșitoare măsură și de educație, suferința îi poate nimici. De aceea sunt foarte sceptic în fața tuturor tentativelor, indiferent de unde ar veni, de idealizare a suferinței ca modalitate de „încercare" și de înnobilare a ființei umane. Nu cred. În viziunea mea, suferința este un fatum absurd decis de hazard și nimic altceva. Ea ne poate strivi sau înălța, dar asta depinde de structura psihosomatică a fiecăruia, de calitatea materialului uman din care suntem alcătuiți, cum și din convingerea și intensitatea cu care credem, sperăm, *așteptăm* o izbăvire. Dar în suferință ca instrument de lucru al Providenței, nu cred. Suferința e o realitate odioasă, pe care o simt incompatibilă cu ideea de Divinitate.

M.P. Aveți dreptate când spuneți că experiența suferinței „ne poate strivi ori înălța", în funcție de cum suntem plămădiți sufletește, și, pentru că mă invitați să ieșim din peisajul imaginar în cel al trăirilor noastre „reale", aș vrea să vă povestesc ceva despre tatăl meu, pe care tocmai l-ați invocat. El era alcătuit dintr-un material uman aparte, natura sa îngăduindu-i să perceapă comori în adâncul unde alții vedeau numai epavele certitudinilor zdrobite. Mă refer aici la efectele naufragiului istoric resimțit de „generația pierdută" din care și părintele meu făcea parte.

R.C. Și în cazul acestei tragice generații, efectele naufragiului istoric au fost diverse, după cum diversă

era și calitatea materialului uman din care erau alcătuiți acei tineri, fiindcă toți erau tineri la data producerii dezastrului.

M.P. Într-o zi, mi-a zis: „Dacă ar fi să iau viața de la capăt, multe aș vrea să schimb, dar la un singur lucru nu aș putea renunța – la răstimpul petrecut în închisoare". Atât de tare m-au uimit cuvintele lui încât, pe moment, nici nu m-am gândit să cercetez: „de ce?", însă întrebarea a crescut de-a lungul anilor în mine, tânjind după răspunsul pe care tata nu mi-l mai putea da. La câțiva ani, după moartea lui, un prieten al familiei, Nicolae Balotă, mi-a spus ceva la fel de surprinzător: „Știi tu că eu am rămas cu nostalgia anilor de detenție?" Am avut prezența de spirit să-i cer o lămurire iar el mi-a declarat că în închisoare ajunsese la o puritate a sufletului, pe care, la revenirea sa în lume, după eliberare, o pierduse.

R.C. Despre tezaure interioare e vorba și în strania nostalgie a închisorii cu care ne surprind foștii deținuți cu vină doar în mentalitatea dominant-opresivă a dictaturilor. Nicolae Balotă a fost primul critic care a întâmpinat generos, în *România literară*, romanul meu de debut, *Crepuscul*[32]. Ne-am cunoscut și ne-am apropiat apoi la Conferința Națională a U.S.R., din 1972, cred. Ne-am revăzut peste ani la Orăștie, la un simpozion dedicat lui Dominic Stanca, unde ne-a reunit devoțiunea regretatei Sorana Coroamă-Stanca. Aici, într-o clipă de răgaz, în care țin minte că ne plimbam pe sub niște copaci umbroși, nu știu cum a

32 Radu Ciobanu, *Crepuscul*, roman, Ed. Eminescu, București, 1971; ediția a II-a, Ed. Helicon, Timișoara, 1992.

venit vorba și Nicolae Balotă mi-a spus că, în timpul detenției, răstimpurile *fericite* – acesta a fost cuvântul, deși, cum veți vedea, cred că era vorba de *bucurie* – răstimpuri rare, de altfel, și scurte, și probabil tocmai de aceea percepute ca fericite și rămase memorabile, au fost acelea în care nu se întâmpla nimic și nu aștepta nimic, nici bine, nici rău.

M.P. Am urmărit și eu odată unul din ultimele interviuri televizate ale lui Soljenițîn, în care a vorbit despre încarcerare ca despre cea mai revelatoare experiență din toată viața sa. El a mărturisit că în mizeria și întunericul deznădejdei, L-a descoperit pe Dumnezeu. „Nu aș fi ceea ce sunt astăzi, fără iluminarea lăuntrică trăită acolo", a încheiat pe un ton biruitor.

R.C. Sunt mărturii ale celor aleși; eu și alții, sceptici ca și mine, cum am mai spus, nu putem concepe rostul benefic, superior programat, al suferinței.

M.P. În cazul tatălui meu, minunea este că felul lui de a fi fost inspiră în continuare sensibilitățile receptive ale celor care nu l-au întâlnit niciodată. În acest sens, mi-a fost hărăzită de curând o întâlnire extraordinară cu pictorul Ștefan Câlția. Gabriela Massaci, o fostă studentă de a mea, în prezent directoarea unei galerii de artă din București, m-a luat cu mașina, într-o zi, pe la amiază, și m-a dus la locuința artistului care dorea să mă cunoască. De pe strada Spătarului, am intrat amândouă într-o grădină a cărei alee îngustă se furișa printr-o pădure de nalbe și arbori umbroși, înaintând către fațada unei case ce părea desprinsă din alt ev (am aflat mai târziu că fusese proiectată de soția

artistului în stilul arhitecturii noastre de altădată). Gabriela a sunat și peste câteva clipe ușa înaltă s-a deschis. Pictorul, cu chipul smead, aureolat de părul ca o coamă și de o barbă de un alb strălucitor, ne-a invitat în atelier. Am pășit într-o încăpere largă, luminată de ferestrele mari care iveau deodată înăuntru baletul florilor de afară.

Ne-am așezat, la invitația gazdei, pe scaunele pregătite în jurul unei mese scunde, pe care se aflau două pahare și o carafă cu limonadă rece, iar pictorul s-a ghemuit în fața noastră pe taburetul cel mai mic.

„Prin 2013, soția mea, Livia, mi-a adus o cărțulie cu traduceri din poemele lui Rilke, făcute de Dinu Pillat, a început el să ne spună, și din prefață am aflat că tatăl dumitale, după ieșirea din detenție, și-ar fi dorit să fie paznic de grădină. Așa că mi-am imaginat mai multe oaze desenate în tuș, pe hârtie japoneză, care să poarte-n ele dedicația: G*rădini pentru Dinu Pillat*."

Cum rămăsesem mută de uimire, artistul mi-a întins pe rând, cu gestul recules al celui ce-aduce o ofrandă, tablourile rezemate de zid, în imediata lui vecinătate. Erau grădini de păsări și de pești, grădini de îngeri, grădini din care mă priveau, de după frunze și corole, ochi plutitori, liberi de orice-nfățișare…

„Acestea nu-s grădini din lumea noastră, par a veni din rai", am murmurat cu sufletul la gură.

„Păi, unde este el acum?" m-a întrebat cu o intensitate care m-a zguduit adânc. „Eu le-am închipuit anume pentru ca el să le păzească de acolo".

În toate cele 16 mici tablouri, se deslușea conturul caligrafic al unui drum mai larg, când șerpuit, când

labirintic, ori adunat într-o mandala, deschis la cele două capete întotdeauna.

„Pe calea asta ne-ntâlnim, a spus el tainic, eu și cu tatăl dumitale”…

Atunci mi-am amintit de scena din *Evanghelia după Ioan*, când venind la mormânt, a treia zi, Maria Magdalena vede la început doar cripta goală și izbucnește-n plâns. Dar când se-apleacă să se uite înc-o dată, ea deslușește doi îngeri în veșminte albe șezând unul către cap și altul către picioare, unde zăcuse trupul lui Isus. Și ei i-au zis: „Femeie, de ce plângi? Pe cine cauți? Ea le-a zis: Că au luat pe Domnul meu și nu știu unde l-au pus.” (Ioan 20, 13). Întorcându-și, pentru-a treia oară ochii, Îl vede pe Isus, dar nu Îl recunoaște. Crede că este grădinarul. El îi pune aceeași întrebare precum cei de dinainte. I se dezvăluie la urmă, când o trezește din absență, chemând-o, ca din somn, pe nume.

„Eu am simțit cum golul acesta, de care jalea ei, în prima clipă, se izbește, prinde să îi vorbească, s-o aline”, i-am spus artistului, care îmi urmărise întregul gând rostit cu voce tare.

„Eu am umplut absența dintre mine și tatăl dumitale cu grădini”, a replicat atunci, adăugând: „acum am să vă duc și-n niște locuri *mai reale*”.

S-a îndreptat către peretele din față și potrivind tablourile mari pe șevaletele uriașe, ne-a arătat pe îndelete 6 pânze pictate în ulei.

„Aici sunt grădinile mele în care îl invit pe Dinu Pillat să ne plimbăm”.

Ne-am apropiat iar mie îmi venea să-ngenuchez în atelierul în care coborâse harul.

Erau grădini cu pomii fără frunze, învăluite-n nimburi ca de ceață, grădini deschise larg pe mare, grădini lucind de roua sfântă, și-n toate lămureai o cale care ducea spre o lumină crescătoare ori se-ntorcea de-acolo scăpătând. Erau pictate nu doar locuri ci chemări atât de vii, încât mi-aș fi dorit să le răspund numaidecât, intrând pe de-a întregul în tablouri.

„Eu nu mă mir că simți ce simți, a zâmbit el. Drumul e personajul meu din totdeauna, iar cei care nu știu să fie călători prin tot ceea ce fac, în lumea asta, nu vor cunoaște niciodată fericirea".

Puteți să vă imaginați cum m-am întors de-acolo? Cu ce comoară nesperată?

R.C. Da, recunosc starea dumneavoastră de spirit, am trecut și eu prin așa ceva pornind de la pictură și muzică, dar mai ales de la poezie, care, ținând de domeniul literar, îmi este mai familiară totuși. În pictură și muzică sunt doar receptor, înțeleg *ce*, fără a fi cunoscător al asperităților concrete ale actului de creație. În poezie însă, înțeleg *ce,* dar, în plus, știu și *cum.* În ambele situații e vorba de tezaure din adâncuri la care am acces în primul rând prin harul artistului de a răspunde *așteptării* departelui său.

M.P. În atelierul pictorului s-a ivit pentru mine, în toată splendoarea, Neașteptatul.

R.C. Întorcându-mă la confesiunea lui Nicolae Balotă, în tăcerea și singurătatea copacilor umbroși din Orăștie, îmi aduc aminte cum se iveau atunci *din adâncuri* în

cuvintele lui! – niște viziuni inefabile, *ca niște grădini* – așa le numea – asemenea acelor grădini îndepărtate din *Toamna* lui Rilke. El îmi și recita primele versuri, parcă-i și aud acum, scriind, timbrul inconfundabil al vocii: „Cad frunzele, cad de departe, parcă s-ar vești în ceruri grădini îndepărtate..."

M.P. Dacă ați ști de câte ori ne citea tata acest poem!

R.C. Cu siguranță, viziunile maestrului Ștefan Câlția au intrat în rezonanță cu poeziile lui Rilke traduse de Dinu Pillat. Apoi, din prefața Ilenei Mălăncioiu la acea carte, a aflat că tatăl dumneavoastră ar fi dorit să devină paznic de grădină. De ce nu grădinar? m-am întrebat cu uimire, dar am primit răspunsul, după ce am contemplat minunatele reproduceri ale grădinilor pictorului, pe care mi le-ați trimis: toate grădinile acestea nu sunt altceva decât tezaurele din adâncuri, stratificarea în conștiințele noastre, în straturi mai mult sau mai puțin consistente, a valorilor perene pe care umanitatea – nu omenirea, umanitatea! – le-a creat de-a lungul veacurilor. Nu omenirea, pentru că omenirea ca masă amorfă, impersonală, e bestială și (auto)destructivă, cum vedem zi de zi, ci umanitatea, care e, când e, și, din fericire, încă mai e, personală, individuală, intimă, e cea care produce și propagă aceste valori, tezaurul din adâncurile fiecăruia, atunci când descoperim grădinile.

M.P. Ne întoarcem la Platon. Grădinile sunt preexistente, noi doar luăm cunoștință și ne bucurăm de revelațiile lor.

R.C. Dinu Pillat știa asta și de aceea *nu voia să fie decât paznic*, pentru că tezaurele, de vreme ce ni

s-au hărăzit sau le-am agonisit, trebuie vegheate și transmise. Ele sunt o sursă inepuizabilă de bucurie care trebuie cultivată, întrucât are capacitatea de a se converti în însuși sensul vieții. Tot aici intră și conceptul controversat, și chiar ironizat, de *rezistență prin cultură.* Și prin spiritualitate. Nu doar într-un context politic. Chiar și atunci când am pierdut pe cineva foarte drag, cu care am format o monadă – și știți și dumneavoastră, și eu, că nimic nu poate fi mai dureros și traumatizant decât asta – chiar și atunci ne poate salva bucuria de a-i simți pe cei pierduți, totuși, alături, prin tot ceea ce ni-i amintește. N-am mai scris poezie din tinerețe, dar în ultmii ani am simțit din nou chemarea acestor tărâmuri a căror magie m-a intrigat dintotdeauna. Și am să vă reproduc acum o poezie recentă care cred că mă va face mai bine înțeles în ceea ce am vrut să spun prin bucuria de a-i simți alături pe cei pierduți:

Împreună

Și în tot acest timp
și peste tot, – ea,
atât de vie,
atât de vie,
în fiecare lucru pe care-l ating,
știind că și mâinile ei l-au ocrotit,
în fiecare carte pe care-o deschid
și-a fost și de ea deschisă cândva,
în fiecare pahar din care beau,
știind că și buzele ei l-au atins...

Un blocnotes vechi,
folosit de-amândoi,
în filele căruia-nsemnările noastre-alternează...
Fărâme din două vieți,
(încă) un loc unde vom rămâne
împreună.

M.P. Am să vă răspund și eu printr-o poezie scrisă pentru mama, într-o stare de spirit asemănătoare:

Euridice

De ce spui c-am murit,
Când iată vin spre tine,
Din faldul unui gând?

Acum când închizi ochii
M-adun în jurul tău
Să-ți țin de cald pe calea
Ce duce în infern.

Vezi, nu mai sunt aceeași
Cu cea care-a plecat,
Bătrână și copil
Am devenit cu timpul,
Greoaie ca un fir,
Ușoară ca pământul.

Te uiți cu teamă-n urmă
Dar eu n-am să dispar,
Brațele minții tale
Mă țin atât de strâns …

R.C. Curios pe ce teritorii rezervate, protejate, ne întâlnim... E o stare sufletească oximoronică aici, în care bucuria face casă bună cu tristețea. Dar corespunde așteptării-speranță-credință de a nu rămâne de tot singur. Cum vedeți, eu evit să folosesc cuvântul fericire. Nu-mi inspiră nicio încredere. Fericirea e o abstracțiune, ca și perfecțiunea. Toată lumea vorbește despre ele, le comentează, teoretizează, dar nimeni nu le-a atins vreodată. Și e foarte bine așa, iată încă un loc în care ni se revelează înțelepciunea Creatorului: dacă am atinge perfecțiunea și fericirea, viața n-ar mai avea nicio frumusețe, nicio măreție.

M.P. Vă gândiți la acea stare de desăvârșire care ar elimina de la sine temeiul așteptării?

R.C. Cred că ne-am plictisi de moarte, precum în raiul lui Topîrceanu, din *Minunile Sfântului Sisoe*. Speranța și așteptarea, care de cele mai multe ori se confundă, sunt sarea vieții. Nici Isus, în cele două memorabile îndemnuri de după Înviere, n-a pomenit de fericire. N-a spus „Fiți fericiți!", ci „Bucurați-vă!" Și, imediat după aceea, „Nu vă temeți!" De unde deduc că ipostazei superioare a Creației, condiției umane, i s-a hărăzit viața în bucurie, la care se ajunge prin cultivarea, cu smerenie și credința în rosturile lor, a grădinilor-tezaur din adâncuri. Așa se explică și curajul – „Nu vă temeți!" – prin care prizonierii de conștiință ai dictaturilor au răzbit la bucuria de dincolo de așteptare. Pentru că, păzindu-ne grădinile din adâncuri, vom afla întotdeauna ocrotire și surse de bucurie în taina și miracolul lor. Și, într-adevăr, niciun motiv de a ne teme. Nici chiar în ultima așteptare, cea a izbăvirii, nu văd vreun motiv de teamă. Abia

atunci, dincolo de ea, de așteptarea de pe urmă, *vom trăi* revelația supremă, existența unui Dincolo sau Neantul. O percep ca așteptare animată de curiozitate, pasionantă chiar, dar nicidecum terifiantă.

M.P. Aș mai adăuga meditației dumneavoastră două împrejurări care mi-au dat certitudinea că iubirea celor de dincolo ne veghează și ne ferește în continuare de primejdii. Mă aflam acum doi ani pe malul mării și cum îmi afundasem privirile în largul legănat de valuri, m-a inundat un dor fără margini de mama. Și nu știu cum, mi-a venit în gând să-i spun: „dă-mi un semn, dacă ești aici". Nici nu mi-am sfârșit bine ruga că am și văzut jos, pe nisip, două petale roz-albe de sidef. Erau aidoma cu scoicile fragile și subțiri pe care le culegeam anume în vacanțele de demult, când ne plimbam împreună pe plajă.

R.C. V-am mai mărturisit, cred, de-a lungul acestei călătorii, că disponibilitatea dumneavoastră – sau poate harul? – de a descifra semne și a credita minuni mă umple de sfială și, într-o anumită măsură, mă intimidează.

M.P. Cu trei zile în urmă, în drum spre Predeal, era să avem un cumplit accident, căci o basculantă venind în mare viteză, s-a apropiat atât de tare de mașina noastră, care circula pe banda paralelă, încât ne-a împins și s-a hârjâit de portieră, zdruncinându-ne teribil. Soțul meu a crezut că violența impactului ne va răsturna. Ne-am oprit înspăimântați, cu inima în gât, pe marginea unui lan în care se legăna un pâlc de flori mov. Mama le numea „imortele" și ne era amândurora drag să le adunăm de pe câmp în mici buchete, pe care

apoi le păstram tot anul în vase, acasă. Acela a fost și semnul după care am descoperit că sufletul ei nevăzut ne apărase de la pieire.

R.C. În imortelele acelea, dumneavoastră ați deslușit un mesaj venit din Nevăzut. În același timp, doar la câteva zile distanță de întâmplarea prin care ați trecut, am trăit și eu, cu Lizuca și cu soțul ei, ceva întru totul asemănător. Alergam în plin trafic cu 130 de km la oră pe autostrada dintre Perpignan și Barcelona, când un iresponsabil care-și avea în mașină trei copii și soția, ne-a acroșat pe stânga. Din fericire, în afară de jupuirea mașinilor, nu s-a mai produs nimic grav, doar că formalitățile consecutive întâmplării ne-au întârziat cu vreo trei ore. Dar totul a decurs într-un mod cât se poate de prozaic, agravat și de o ploaie purtată în rafale de un vânt nebun, poate Mistralul. N-am văzut nicio imortelă, n-am recepționat niciun mesaj. Totuși, cum presupun că ați sesizat și până acum, nu sunt cu desăvârșire refractar la întâmplări stranii, cărora le recunosc un anume mister care contribuie la farmecul vieții, putând deschide noi orizonturi ale așteptării.

M.P. Sunt totuși ciudate asemănarea și relativa concomitență a celor două episoade.

R.C. Tocmai asta voiam să spun. Acesta e genul de întâmplări care, puse la cale de hazard (ar trebui scris cu majusculă!) și, cel puțin în aparență, lipsite de orice mister, sunt capabile să suscite întrebări din acelea care „pun pe gânduri". Ce m-a pus pe gânduri acum a fost întrebarea dacă stranietatea celor două incidente n-a fost cumva un semnal sau un mesaj care ni s-a transmis din Nevăzut pe corabia noastră, tocmai

acum, când l-am auzit pe Queequeg, personajul lui Melville din *Moby Dick*, strigând „Pământ!" din gabia unde stă de veghe, pe catargul cel mare. Ceva asemănător se pare că ați simțit și dumneavoastră încă înainte de vă povesti eu întâmplarea din Provence, de vreme ce, după ce ați aflat-o, mi-ați transmis acest gând ciudat: „Mă gândeam azi, înainte să primesc mesajul dumneavoastră, că această carte pe care am început s-o scriem împreună ne-a legat existențele cu un fir nevăzut."

M.P. Am spus asta deoarece am și eu sentimentul că acum călătoria noastră se apropie de sfârșit.

R.C. Da, se pare că așa e. Și că n-a fost zadarnică. E un adevăr care va deveni probabil și mai evident după încheierea navigării noastre, care ne-a legat cu „fire nevăzute". De aici, probabil, și regretul că ea se termină. Un regret – „...și-aș voi să mi se pară..." – care însoțește ca umbra bucuria de a ne vedea acostând la un liman. Și din nou: cu atât mai straniu cu cât ne cunoaștem doar din scris, n-am stat niciodată „față către față", iar călătoria noastră e imaginară.

Între veghe și uitare

M.P. Vă invit să cugetăm mai mult la afirmația dumneavoastră după care „Rostul vieții stă în așteptare" și, desprinzând-o din contextul romanului *Nemuritorul albastru,* să o utilizăm pentru a pătrunde sensul altor mistere existențiale. La începutul acestei cărți, v-am sugerat să pornim sub semnul cuvintelor lui Pascal: „Nu m-ai căuta dacă nu m-ai fi găsit". Acum, apropiindu-ne de sfârșitul călătoriei, vă propun parafraza: „nu m-ai aștepta dacă nu ai fi cu mine", deoarece, mi-am dat seama că, după variatele noastre reflecții, noi nu am apucat să vorbim destul despre așteptarea ca dar, ca test și condiție a mântuirii.

R.C. Aș spune acum, întâi de toate, că sensul misterelor existențiale nu cred că ne este dat, nouă, ca specie, să le deslușim vreodată. Poate că și neputința asta de a limpezi totul este o măsură de a proteja misterul Nevăzutului și totodată de a întreține curiozitatea existențială, aspirația cunoașterii, motivele așteptărilor și înseși așteptările fără de care viața ar fi searbădă și lipsită de noimă. Am văzut recent un film documentar foarte inteligent, deoarece nu oferea numai date tehnice, ci și reflecții, provocând meditația pe marginea celor expuse. Era vorba despre cel mai mare telescop din lume, situat nu mai știu unde, care poate capta semnale de la *30 de miliarde de ani lumină!*

Ani lumină! Că sunt 3 sau 30 de miliarde, diferența, raportată la dimensiunea umană, n-are nicio relevanță. Realizați zădărnicia încercării de a vă imagina această distanță?

M.P. Mi-am închipuit cândva că anii lumină sunt mai lungi decât anii măsurați în gânduri, că poate în „orele astrale" se întrevede ceva ce nici un telescop nu izbutește să capteze…

R.C. Eu am avut pentru o clipă trufia de a încerca să-mi imaginez chiar ce e mai departe, dincolo de această distanță încă perceptibilă. Rezultatul a fost acela că, în loc de a descoperi sensul acestui fantastic, incomensurabil mister, am descoperit din nou sau, mai bine zis, *mi s-a arătat* din nou sensul smereniei, adică al necesității de a-ți cunoaște și respecta locul care ți s-a hărăzit în ansamblul a ceea ce numim Creație. E un loc unic, înzestrat cu grădinile comorilor din adâncuri pe care ești dator să le păzești spre folosul celor ce vin în urma ta. Nu mai mult, dar nici mai puțin de atât. Deși, în raport cu imensitatea lumii nu ești nici măcar cât un fir de nisip, locul care ți s-a hărăzit e foarte important și numai de tine depinde ca el să rămână astfel. A încerca să treci dincolo de el e deja lipsit de sens. Coșbuc – iar recurg la asistența poeților! – era întru totul rezonabil când ne prevenea să nu cercetăm aceste legi, „că ești nebun când le-nțelegi". Și, într-adevăr, nu altceva decât un vânt de nebunie simt când încerc să aflu ce ar putea fi dincolo de cele treizeci de miliarde de ani lumină. De aici și imperativul de a ne calibra așteptările pe măsura limitelor noastre.

M.P. Dar ce spuneți despre așteptarea revelației divine?

R.C. Este așteptarea extremă pe scara așteptărilor dintr-o viață, dincolo de care alta nu-și mai are locul, dar pe care reflecția lui Pascal ne-o apropie în zarea plauzibilului. Vreau să zic că existența unui prag interzis limitează raza până unde pot să bată așteptările noastre, dar nu și ponderea, și diversitatea, și sensul pe care ele în au în viețile noastre. Revenind acum la parafraza dumneavoastră – „nu m-ai aștepta dacă nu ai fi cu mine" – la prima lectură, mi s-a părut vag sibilinică...

M.P. Când am formulat această parafrază, m-am gândit că nu l-am aștepta pe Dumnezeu dacă nu am avea conștiința felului de a fi împreună cu El. E starea de grație cu care ne naștem și pe care, dacă nu o uităm în timp, furați de vrăjile lumii, o purtăm ca pe un dor de nestins până la capăt. De aceea așteptarea, în ipostazele fie ale bucuriei anticipatoare, fie ale rugăciunii, fie ale nostalgiei, fie ale senzației de disconfort ori de inadaptare la ambianță, poate fi percepută ca dar divin, pentru că ea dă vieții de zi cu zi un înțeles îmbogățitor. Starea despre care vorbim survine după despărțirea sufletului îndrăgostit de subiectul iubirii sale și de aceea, poate, în Evanghelii, așteptarea e asociată cu veghea de dinaintea unei nunți.

R.C. Da, „înțeles îmbogățitor", aceasta e sintagma care deslușește mai clar ceea ce voiam să spun mai înainte: chiar dacă ne este interzisă trecerea unui anumit prag, așteptarea, în diversele-i ipostaze, nu-și pierde „înțelesul îmbogățitor". Dar n-aș zice că e un dar divin și aparte. Cred că darul divin este însăși

viața, iar așteptarea îi este intrinsecă, ea e provocată de circumstanțe, iar felul în care „o gestionăm" e problema personală, intimă a fiecăruia.

M.P. Aș face aici o nuanțare, observând că în parabola celor zece fecioare atributul așteptării e credința, întărită de nestrămutata nădejde că mirele va veni dintr-o clipă într-alta. Nu se știe însă cât de lung sau cât de iute ne va părea răstimpul și de aceea trebuie să ne încordăm continuu atenția, ferindu-ne de ispitele derivei, ale lenei și somnului. Simetria atitudinilor antagonice (cinci fecioare își împodobesc candelele și așteaptă, celelalte cinci își amână indolente pregătirea) pune în lumină balansul celor cinci simțuri între veghe și uitare. Așteptarea cea adevărată presupune participarea ardentă a întregii ființe. Anticipând cu înfrigurare sosirea mirelui, cele cinci simțuri înțelepte (numite uneori simțurile minții sau simțurile duhovnicești) își vor putea aprinde oricând candelele pentru a-și întâmpina alesul și pentru a intra în împărăție, în vreme ce simțurile nebune (simțurile orientate doar spre cele trecătoare), vor fi surprinse cu candelele goale și în fața lor se vor închide porțile accesului la nuntă. Iată cum așteptarea se constituie într-un test al apropierii sau al depărtării de Dumnezeu.

R.C. Dacă pătrundem în universul *Parabolelor* lui Isus, fără îndoială, toate ipostazele așteptărilor de acolo se află în relație directă cu apropierea sau îndepărtarea de Dumnezeu. Pe această temă, Andrei Pleșu a scris un amplu și strălucit eseu în care dedică așteptării un capitol unde, printre altele, se face și precizarea „Accepți că nu ai acces direct la sensul lucrurilor,

la misterul angrenajului lor, la înțelesul binelui și al răului, la sursa lumii create, la Dumnezeu. Dar *aștepți.* Dumnezeu este, astfel, *absența care devine prezență prin așteptarea ta*" (subl. aut.)[33]. Reflecția se întâlnește cu parafraza dumneavoastră, care, privită din acest unghi, își limpezește înțelesurile. Da, relația dintre așteptare și absență e indisolubilă și, ajungând aici, mi se impune constatarea că și marea literatură laică a lumii s-a situat de nenumărate ori în miezul acestei problematici.

M.P. Aveți la îndemână un exemplu ilustrativ?

R.C. Da, în primul rând Soljenițîn și, recent tradusul la noi, Varlam Șalamov, cu ale sale *Povestiri din Kolîma*, două volume masive a câte 650 de pagini, care, pentru cititor, sunt o cutremurătoare coborâre în infern, dar totodată și o veritabilă enciclopedie a așteptării în infinitele, altfel inimaginabilele ei determinări și ipostaze. Dar îmi vine în minte acum, bunăoară, o capodoperă a lui Sándor Márai, scriitor în oprele căruia așteptarea, absența și onoarea sunt teme recurente. Cea la care mă refer acuma e romanul *Lumânările ard până la capăt*[34], unde se configurează chiar o filozofie a așteptării, văzută ca determinantă a dorinței sau a resemnării de a trăi. *Lumânările*... e o operă de referință nu doar pentru tema așteptării, ci pentru ansamblul literaturii Mitteleuropene, tărâm prin excelență prielnic apariției unor ipostaze ale așteptării, specifice lui. Cel care *așteaptă* în acest

33 Andrei Pleșu, *Parabolele lui Iisus, Adevărul ca poveste*, Humanitas, București, 2012.

34 Sándor Márai, *Lumânările ard până la capăt*, traducere din maghiară de Anamaria Pop, Ed. Humanitas, București, 2004.

roman, în singurătatea domeniului său familial ascuns între păduri, e un bătrân general al fostei armate imperiale. Ceea ce așteaptă el este revenirea, după patruzeci de ani, a prietenului din tinerețe, care l-a trădat. Nu de alta, dar, în accepția sa, prietenia e o chestiune de onoare și nu poate concepe ca trădătorul să fie atât de laș încât să nu revină, oricât de târziu, pentru o penitență față către față. Acela vine într-adevăr și confruntarea lor, un cavaleresc duel al conștiințelor, se desfășoară de-a lungul unei nopți. Un monolog rechizitoriu al bătrânului general, evocare și confesiune, în care sunt diseminate și disimulate mici splendide eseuri asupra valorilor și vinovățiilor unei lumi în derivă ori, cu egală pertinență, asupra a ceea rămâne pentru un om de onoare de cercetat și înțeles: asupra prieteniei în absența onoarei, asupra trădării și instinctului ancestral al crimei, asupra tradițiilor și timpului, *asupra așteptării ca posibilă motivație existențială*. Doi oameni diferiți, dar inseparabili, se revăd după patru decenii, răspunzând unei enigmatice și ireprimabile chemări, se reevaluează, se judecă, se mărturisesc.

M.P. Înseamnă că timpul, în loc să-i înstrăineze, îi apropie în final unul de altul.

R.C. Acum sunt bătrâni, captivi ai servituților vârstei, înțelepțiți: „*Încetul cu încetul, omul înțelege lumea, apoi moare*”, scrie Márai devoalând un alt mister. Senectutea apoi e o altă temă recurentă a reflecțiilor generalului, care reverberează difuz în întreaga carte, deoarece nu se putea altfel: ea e de asemenea într-o relație inseparabilă cu alte ipostaze specifice ale așteptării.

M.P. Ce vârstă avea artistul la data compunerii romanului?

R.C. Avea atunci numai patruzeci și doi de ani și ceea ce m-a uimit citind această superbă carte a fost tocmai autenticitatea și finețea cu care a reușit să intuiască și să dea expresie veridică în ordine artistică bătrâneții. Acesta e *harul* pe care de atâtea ori l-am recunoscut de-a lungul dialogului nostru: artistul de aceea e artist pentru că *i s-a hărăzit* darul de a descrie, de a pătrunde și retrăi lucruri și întâmplări pe care nu le-a văzut și nu le-a trăit nicicând. El poate chiar să trăiască în intimitatea sa creatoare, pe lângă propriile așteptări, și pe cele ale personajelor sale. Da, așteptarea, când e realmente din categoria celor ontice, adică nu din cea prozaică, a așteptării tramvaiului, poate și cred că de cele mai multe ori chiar se constituie într-un test al apropierii sau îndepărtării de Dumnezeu, chiar dacă nu ne dăm întotdeauna seama. Am însă rezervele și îndoielile mele în a considera totodată așteptarea ca test și condiție a mântuirii...

M.P. Spuneți că nu credeți în mântuire și poate că aveți dreptate din punctul dumneavoastră de vedere. Unde vă aflați acum în raport cu divinitatea? E o relație livrescă? Convențională?

R.C. Nu cred că mă pot considera creștin, deoarece cu Dumnezeu mă aflu într-o relație cordială, dar în afara oricăror dogme și canoane. Îi recunosc prezența, nu Îl pot imagina, îmi percep limitele, dar sunt convins că m-a creat ca făptură liberă și așa vreau să rămân. De aceea, cum v-am mai spus, Îi pot uneori percepe aproape fizic prezența și mă pot reculege

în orice biserică sau templu pe care le și respect deopotrivă, când sunt destinate recunoașterii Sale. Dar nu accept să înconjur mănăstirile târându-mă pe coate și genunchi, pentru a implora mântuirea. Sunt convins că și Lui îi displac asemenea priveliști, fiindcă nu pentru a ne umili ne-a creat. În ceea ce privește mântuirea, vă referiți la mărturisirea, poate imprudentă, pe care v-am făcut-o odată, în timpul corespondenței „de lucru", pe care o purtăm de-a lungul acestei călătorii imaginare. Zic imprudentă, pentru că ar putea fi considerată blasfemică. Îmi exprimam într-adevăr inaderența la conceptul de *mântuire*. Nu e vorba de necredință, ci pur și simplu de faptul că nu-l înțeleg. Cuvântul are înțelesuri multiple, dar în contextul dialogului nostru e de reținut cel de obținere a iertării păcatelor, de scăpare de pedeapsa divină, de focul iadului, de a avea acces în Împărăția lui Dumnezeu, de a fi curățat de păcate, izbăvit, salvat. E vorba de „păcatul strămoșesc" și, pe de altă parte, de păcatele personale. Ceea ce nu înțeleg este de ce mi se pune în seamă și cum aș putea să-mi asum, în veacul XXI, un păcat mitologic pentru care ar trebui să implor mântuirea. Cât despre propriile păcate, ele sunt atât de banale și de... benigne, încât, în comparație cu un Hitler, un Stalin, un Pol Pot, ar trebui să fiu mântuit „din oficiu". Cu atât mai de neînțeles mi se pare sintagma „mântuirea neamului", ceea ce mă duce cu gândul că „neamul" ar fi înglodat în mari și grele păcate de vreme ce se impune mântuirea lui *in corpore*. Dar, cum cred că suntem de acord, el nu e nici mai bun, nici mai rău decât celelalte neamuri ale speciei umane.

M.P. Aș spune că sunteți prea îngăduitor cu dumneavoastră înșivă. Poate că nu cu alții ar trebui să ne comparăm ci cu propria noastră aspirație spre mai binele pe care l-am fi putut face dar nu ne-am îndemnat să-l înfăptuim, fie din comoditate, fie din indiferență, fie din autosuficiență.

R.C. Mi-am regăsit de curând nedumeririle și la Bohumil Hrabal, în mai sus amintitele sale *Scrisori către Dubenka*. Făcând parte dintr-o delegație invitată să viziteze Uniunea Sovietică, au fost primiți și de Patriarhul măicuței Rusii. Iar Hrabal, cum era el năstrușnic, l-a întrebat dacă și ticăloșii sunt tot copiii lui Dumnezeu. Iar Prea Fericitul, luat pe neașteptate, după o secundă de reflecție, a admis că da, și ticăloșii sunt copiii lui Dumnezeu, ceea ce lui Hrabal i-a suscitat o seamă de dileme care l-au urmărit apoi toată viața. Dar recunoscându-mi astfel de dubii, nu exclud neașteptatul, neprevăzutul, nu exclud o revelație, chiar o epifanie. Sunt sceptic și raționalist, dar nu blocat de idei fixe. Admit că Lumea lui Dumnezeu e atât de complexă, de enigmatică, de imprevizibilă, încât oricând e posibil neașteptatul într-un sens sau altul, benefic sau dezastruos...

M.P. Cred că „neașteptatul", cu toate grozăviile pe care le poate implica, apare atunci când atenția slăbește, când mintea se lasă prinsă în jocurile aparenței, când mireasa amână de pe o zi pe alta pregătirea, gândind că mirele va mai întârzia. Dar ce cumplit trebuie să fie când El apare atunci când nu gândești și te găsește cu casa vraiște, cu candela stinsă! Lucrurile rele care vi s-au întâmplat în viață și care v-au luat prin

surprindere v-au mâniat pentru că erați nepregătit pentru ele?

R.C. Nu mă poate mânia decât lucrul rău venit dinspre semenul meu în care am avut încredere, deci mai ales când răul e neașteptat și neprevăzut. E o mică deosebire de nuanță aici, cele două nu sunt chiar sinonime. Față de asemenea persoane cu care m-am intersectat de câteva ori în viață, adopt soluția armatei față de cei ce, la încorporare, se dovedesc inapți pentru serviciul militar: nu îi împușcă, nu-i arestează, nu-i amendează, nici măcar nu-i mustră, ci, cu un termen cazon consacrat, îi „scot din evidență". Adică, pentru armată, respectivul pur și simplu nu mai există. Am în „evidențele" mele vreo două, trei asemenea cazuri care, ca în armată, sunt ireversibile. De aceea, una dintre prioritarele mele griji și temeri este să nu dau nici eu cuiva motive pentru a mă scoate din evidență... Cu atât mai puțin mă simt mânios în fața neașteptatelor care nu vin dinspre semeni: o boală, un accident. Le consider fatalități, regizate de hazard...

M.P. Ceea ce-mi spuneți presupune o permanentă stare de veghe.

R.C. Întocmai. Dar și veghea ține de ceea ce aș numi „sindromul așteptării" și poate fi o veghe preventivă, cum e cea despre care tocmai am vorbit, și o alta productivă, creatoare.

M.P. Aceea e veghea roditoare despre care se vorbește în parabola talanților, unde darul lăsat își cere sporirea. Așteptarea nu presupune doar anticiparea febrilă a sosirii celui plecat, ci ține și de reciprocitatea profundă, exprimată atât de bine în zicala „dar din dar se face

rai". Cel care înapoiază stăpânului exact ceea ce a primit, nu dă în fond nimic de la el însuși. Atitudinea lui e pasivă, lipsită de imaginația iubirii. Pentru el talantul reprezintă doar un obiect împrumutat care va trebui restituit cândva, nu un potențial deschizător de orizonturi. Cei care însă își multiplică talanții încredințați, răspund Domnului cu hărnicia dorului de El. Ei umplu golul despărțirii de cel dus triplându-I sau dublându-I darul.

R.C. Parabolele cristice, chiar și după două mii de ani, suportă întotdeauna analogii cu viața de zi cu zi. Am cunoscut pentru prima dată ponderea unei răspunderi serioase, când am simțit că cineva și-a investit încrederea în mine. Asta s-a întâmplat prin anii '50, când începusem să scriu, frecventam un cenaclu, unde l-am cunoscut pe Lucian Valea, în timp ce urmam cursurile Facultății de Agronomie. Mă înscrisesem acolo neavând în Timișoara alternativă mai apropiată de domeniul umanist. Mama, deși fusese foarte mândră când debutasem cu o prozișoară în *Scrisul bănățean*, nu-mi lua în serios vocația, nici nu o recunoștea ca vocație, ci mai curând ca un moft. O duceam foarte greu, ca toată lumea, în anii aceia și prioritatea aspirațiilor sale era aceea de a mă vedea terminând facultatea și „intrând în pâine". La facultate, pe de altă parte, eram văzut de colegi ca un bun, dar excentric camarad, iar de către profesori ca un fel de pui de cuc în cuib de cioară. Se dusese vestea că scriam și frecventam cenaclul Filialei Uniunii Scriitorilor și lectorul de la Pomicultură nu pierdea nicio ocazie de a-mi lua în derâdere în fața colegilor veleitățile mele literare. Nu eram totuși un student

rău, unele materii – genetica, botanica, mineralogia – chiar mă pasionau, dar simțeam că locul meu nu era acolo și faptul că trebuia să mă resemnez mă cam eroda.

M.P. De unde v-a venit salvarea atunci?

R.C. Lucian Valea m-a decis să fac pasul extrem, să abandonez – în anul IV! – Agronomia și să încep de la zero Filologia, la Cluj, oraș care-mi era complet necunoscut. Cel mai greu obstacol a fost suferința pe care i-am provocat-o Mamei. Am trecut totuși și peste lacrimile ei și am luat drumul Clujului, însoțit de Lucian, care voia să mă familiarizeze cu noua ambianță, nu să-mi pună pile, ci să mă „introducă", făcându-mi cunoștință cu D.R. Popescu, care lucra la *Steaua*, cu profesorii Ștefan Pascu, Gavril Scridon, năsăudean de-al lui, și cu alții, precum... comandantul Spitalului Militar, admirabilul colonel Resiga, care m-a internat fictiv, asigurându-mi casă, masă și „bilet de voie" permanent, până când mi-am făcut un rost. Momentul cel mai emoționant a fost totuși acela când, după vreo trei zile, Lucian Valea a trebuit să se întoarcă la Timișoara. L-am condus la gară cu sufletul greu și, cu câteva minute înainte de intrarea „trenului foamei" dinspre Iași, m-a întrebat grav dacă mai am vreun ban. N-aveam nicio lăscaie. Și atunci, cu aer de nabab, „Îți dau eu", a zis și și-a numărat averea: 15 lei. Un pachet de Carpați fără filtru era 2,50. „Ia tu opt și eu păstrez șapte..." Cum s-ar zice, investiția lui în mine au fost acești opt talanți, dar dincolo de asta, marea lui investiție a fost cea a încrederii.

M.P. În ce mod i-ați confirmat așteptările în acea perioadă?

R.C. Am fost foarte mândru când, revăzându-ne în vacanța de iarnă, Lucian Valea mi-a arătat o scrisoare de-a lui Gavril Scridon în care, printre altele, îl felicita că avusese o bună intuiție, întrucât mai tânărul său prieten se dovedea a fi un student de soi. Oricum însă, dincolo de faptul că filologia – mai puțin slava veche – mă pasiona, simțeam presiunea permanentă și obscură a datoriei de a nu-i dezamăgi pe cei ce mizaseră pe mine, de a-i dovedi mamei că sacrificiul ei nu fusese zadarnic și de a da astfel o replică celor – mulți – care consideraseră nebunească hotărârea de a abandona o facultate în anul IV pentru a o lua de la capăt cu alta, când vremurile erau cum erau.

M.P. Fără îndoială poetul Lucian Valea a avut un rol providențial în orientarea carierei dumneavoastră. Mă gândesc că dacă tatăl meu nu se întorcea din închisoare, când tocmai terminam liceul, eu aș fi ajuns în cel mai bun caz desenatoare tehnică într-o fabrică.

R.C. Am avut, și dumneavoastră și eu, șansa de a nu ne rătăci, grație unor împrejurări și prezențe benefice care ne-au ferit de neantul ratării.

M.P. În parabola cu Păstorul și oaia cea pierdută, grija Domnului de a-l salva pe cel rătăcit ne revelă natura așteptării divine a cărei iubire ne caută și ne găsește până la urmă, anulând îndepărtarea noastră de El. Iar în parabola fiului risipitor, care reia tema, complicând-o substanțial, dorul de tatăl părăsit nu se amplifică doar datorită mizeriei spirituale și materiale în care a ajuns feciorul plecat în lume.

Dorul lui se întâlnește pe drumul întoarcerii acasă cu dorul Părintelui său care e atât de intens încât nu mai știm cine pe cine a chemat, mai întâi. Tatăl aleargă în întâmpinarea fiului, „îi cade pe grumaz", ca un răspuns copleșitor la strigătul lăuntric.

R.C. Sindromul fiului risipitor, chiar dacă n-am trecut prin mizerie materială și spirituală, cred că îl recunoaștem cu toții când revenim la obârșii. Poate din cauză că mi-am pierdut tatăl pe când aveam șase ani, pe tatăl Nicoletei, pe Bunu, cum toți îi spuneam, l-am simțit ca pe propriul tată. A avut importanță desigur și faptul că era preot, de unde, probabil, și stilul său deschis, înțelegător, încrezător și afectuos de comunicare cu semenul. Din prima clipă m-am simțit adoptat, asimilat în familie.

M.P. Câtă vreme ați avut prilejul de a sta în preajma lui?

R.C. Douăzeci și șase de vacanțe ale verii le-am petrecut la Vad, la poalele Făgărașilor, unde el slujea de peste patruzeci de ani și era iubit pentru că n-avea avuții, crescuse trei copii, trecuți toți trei prin școlile cele mari, își lucra singur grădina, care, ca și casa, erau parohiale, nu cerea bani, limitându-se la salariu, dar când primea, „dădea chitanță", ceea ce era de-a dreptul senzațional și, peste toate astea, oficia singur, în fiecare zi de lucru, utrenia și vecernia, în biserica goală, dându-și tot el „răspunsurile"...

M.P. Poate că și dumneavoastră găseați acolo răspunsuri la întrebările de peste an.

R.C. La fiecare revenire trăiam același sentiment de regăsire a unui topos vrăjit, al eliberării de toate

obligațiile, poverile, vinovățiile, un sentiment al mântuirii, – iată că aici accept conceptul ca justificat.

M.P. Răspunsul dumneavoastră mă înduioșează. De când scriem împreună această carte, de fiecare dată când deschidem o nouă temă, inițial, sunteți încordat, refractar și sceptic, după care, pe măsură ce intrați în subiect, vă îmblânziți și vă deschideți sufletul, adesea contrazicându-vă propriile afirmații. Asa încât eu cred că scopul ieșirii noastre în larg a fost atins într-o nouă regăsire de sine cu atât mai bună cu cât rămâne contradictorie.

R.C. Așa e. Aici e tot șarmul. La Vad puteam merge la biserică – și o făceam cu bucurie – fără teamă de „a fi văzuți". Iar acolo trăiam un sentiment emoționant și puțin intimidant, când Bunu, mărunt și subțirel de felul lui, apărea deodată într-o ipostază nouă, de parcă nu mai era el, solemnă și impunătoare, când se ivea înveșmântat în ornate, binecuvântând sau înălțând Cartea Vestirii Bune din pragul Ușilor Împărătești. Ne simțeam atunci mărunți și plini de iubire. Folosesc pluralul pentru că trăiam deopotrivă cu Nicoleta aceste stări regeneratoare, după cum am constatat ulterior, descoperind printre poeziile ei de taină și această indirectă mărturisire, intitulată „Odaia de dinainte":

Un cub de aer rece,
cu busuioc uscat
înmiresmând icoane...

Fiul risipitor revine,
vrea liniște adâncă,
s-audă doar începutul.

Așterne-i albul cu strălucinda sulfină,
din lada de zestre pune-ți imaculatele straie,
alungă relele duhuri cu apă sfințită,
e-aici lângă tine, păstrează-l...

M.P. Ce poem extraordinar!

R.C. Simt și acum, scriind, răcoarea prietenoasă a acelei odăi și mireasma ei de busuioc și colac proaspăt, învelit în ștergarul alb, cu care Buna ne aștepta de fiecare dată. Colacul acela era asemenea vițelului cel gras cu care tatăl își aștepta fiul risipitor...

M.P. Ceea ce tăinuiește acest mic poem, sugerând-o totuși, este comunitatea sufletească pe care o trăiați amândoi. Bănuiesc că ea v-a ferit drumul vieții, cât a fost să fie împreună, de mari și dramatice rupturi sau sfâșieri de conștiință. Mă gândesc acum la Saul, un alt fiu risipitor care, pe drumul Damascului, e oprit și sfâșiat până la orbire de întrebarea lui Isus: „De ce mă prigonești?" Cât de dramatic survine aici Neașteptatul, întorcându-l din rătăcire pe cel ce nici nu bănuiește, în vremelnica sa derivă, că va fi alesul Domnului pe mai departe! V-a întors din drum cineva vreodată schimbându-vă traseul vieții ?

R.C. Da, din păcate s-a întâmplat și asta din clipa când, pe la începutul anilor '90, Lizuca a fost determinată să se mute în Germania. Cauza episodului, a determinării, „am scos-o din evidență", dar consecința nefastă a rămas: îmi voi încheia și eu zilele aici, în pământ ospitalier, nimic de zis, totuși străin. Asta e, însă, altă poveste, despre care prefer să tac.

M.P. Să mai adăugăm că religiile lumii, de la întemeiere și până astăzi au sacralizat timpul, transformând așteptarea într-un ritual. Din perspectivă creștină, existența noastră se compune dintr-o suită de așteptări începând cu cea a Nașterii Domnului și culminând cu cea a Învierii și a Înălțării Sale la cer. Deși periodic ciclul Sfintelor Sărbători se reia, trăirile se schimbă continuu fiindcă nici noi nu rămânem aceiași. De pildă, anul acesta, când încă nu mi-am revenit după incendiul de la Clubul Colectiv, când încă valurile de refugiați musulmani forțează porțile Occidentului, când Europa începe să fie cutremurată de atentatele teroriste, când Orientul e devastat de război și când tensiunile dintre Est și Vest ar putea aduce o nouă conflagrație mondială, aștept ca niciodată venirea pe lume a lui Isus.

R.C. Care, atunci când va fi să vie, m-aș bucura s-o facă în ipostaza de Duh al Înțelepciunii, revărsat din belșug asupra unei omeniri cuprinse de sminteală.

Orizontul așteptării

R.C. Vă mai propun câteva reflecții, pentru că esențialul cred că l-am relevat împreună de-a lungul călătoriei, reflecții legate de „orizontul așteptării", nu de „mirajul" așteptării, cum conveniserăm împreună, pentru că mirajul trimite spre iluzie și zădărnicie. Or, așteptarea care ne umple și ne rostuiește viețile poate fi zadarnică, dar e cât se poate de reală, nicidecum o iluzie.

M.P. La ce tip de așteptare vă gândiți când o numiți „reală"?

R.C. Am în vedere așteptările curente, mărunte, de fiecare zi. Sunt atât de firești și ne umplu într-atât viața, uneori până la ultima suflare, încât nici nu le mai percepem ca așteptări. Ele sunt ca zalele care alcătuiesc lungimea lanțului. Dincolo de ele se deschide însă orizontul vast, atrăgător, al marilor așteptări, al aspirațiilor și idealurilor care dau sens vieții. Nu toți și nu întotdeauna îi sesizăm virtualitățile. Altfel zis, nu toți și nu întotdeauna avem acel fler care să ne avertizeze asupra proximității unei ore astrale și să ne mobilizeze înspre orizontul dincolo de care s-ar putea afla împlinirea marilor așteptări. Cei care sunt hărăziți existenței în universul și intimitatea artelor își provoacă singuri, prin creație, aceste așteptări. În ceea

ce ne privește, căzuserăm de acord că a porni o carte e o aventură asemenea unei călătorii înspre țărmuri prezumate, dar imprevizibile.

M.P. Cum ar trebui să arate orizontul ideal al unei expediții existențiale?

R.C. E bine când orizontul așteptării rămâne perceptibil și deschis. Când îl învăluie cețurile, se ivește și riscul plutirii în derivă, un fel de „a face pluta" abandonându-te așteptării de pe urmă. Am cunoscut aceste cețuri când am rămas singur. Când nu mai ai cu cine să împarți neliniștile și bucuriile așteptărilor, încep să te învăluie cețurile. Nu-mi rămăsese decât așteptarea izbăvirii. Mă aflu în această postură ireversibilă, pe care o accept lucid, calm și chiar cu interesul de a descoperi ce se află dincolo de ea. Dar, cum n-am putut nicicând să stau degeaba, fac, în așteptare, ceea știu și am făcut toată viața: citesc și scriu despre ce citesc. Cărțile care se nasc de aici creează și ele așteptări, desigur, dar sunt mărunte, ca niște escapade cu șalupa de-a lungul țărmului, nicidecum ca marile călătorii de odinioară. E felul meu de „a face pluta" fără a sta totuși degeaba.

M.P. Dar iată că atunci când te aștepți mai puțin, intervine și neprevăzutul.

R.C. În urmă cu vreun an, s-a întâmplat ceva care a risipit acest calm, care aduce mai curând a băltire, deschizându-mi un nou și neașteptat orizont al așteptării. Ideea dumneavoastră, urmată de invitația de a dialoga într-o carte, a avut efectul pe care goarna îl are asupra bătrânului cal de cavalerie. S-au risipit dintr-o dată cețurile și s-a arătat din nou orizontul

cu tot ce-i face farmecul ca așteptare și imprevizibil. Până a vă da răspunsul nici n-am deliberat prea mult cu Alter Ego. Argumentul care m-a decis să răspund invitației dumneavoastră a fost acela pe care sunt sigur că îl împărtășiți – că și cei dragi aflați Dincolo s-ar bucura să știe că, în loc să-i jelim și să ne plângem de milă, pornim într-o nouă călătorie cu o corabie de pe care nici ei nu vor lipsi.

M.P. Credeți că îndemnul care v-a convins să plecăm în necunoscut v-a confirmat în final așteptările?

R.C. Când am pornit, mi-ați pus două întrebări: „ce așteptăm să descoperim" și „încotro ne îndreptăm". V-am răspuns atunci că întotdeauna așteptăm ceva nou, incitant și stimulator de noi așteptări și că ne îndreptăm întotdeauna spre ceea ce se află dincolo de așteptare. Răspunsurile par ușor oraculare, dar privind în urmă la drumul pe care corabia noastră l-a străbătut, constat că siajul lăsat de ea pe întinderea imaginației poate dobândi și semnificația pe care o are o cale inițiatică, deși târzie. Dar niciodată nu e târziu să mai adaugi ceva propriei împliniri. Sunt curios astfel dacă și dumneavoastră aveți acum, când ne vizitează primele păsări de uscat, sentimentul că ați aflat o mulțime de lucruri în primul rând despre sine și totodată unul despre altul.

M.P. Spre deosebire de dumneavoastră, eu nu deslușesc în apropiere ivirea păsărilor de uscat. Nu ne vom mai întoarce niciodată la țărmul de unde am pornit, chiar dacă acum scriem ultimul capitol. „Nu există un sfârșit propriu-zis, ci numai punctul de unde un personaj sau mai multe părăsesc povestirea", se spune într-un film

pe care l-am văzut de curând. Chiar dacă vom ieși din carte, ne vom desăvârși, fiecare, călătoria, începută împreună.

R.C. Eu mă simt acum mai proaspăt, mai înțelept și din nou interesat de ce mă așteaptă dincolo de așteptare. Nu e doar o sporire a tezaurului din adâncuri, ci și a tonusului moral, pentru care, Monica, mă bucur că pot să vă mulțumesc.

M.P. Ceea ce am învățat eu până aici, navigând, a fost o exersare a stării de veghe, în așteptarea unor răspunsuri la neliniștitoarele întrebări ale largului. Trecutul și viitorul, comprimate în intensitatea năucitoare a conștiinței că „vine Ceasul și acum este", poate nu ne vor mai lua prin surprindere, găsindu-ne înfricoșat de nepregătiți, deoarece scriind, am stat când unul, când altul, de pază să nu ne fure somnul, uitarea, naufragiul. În același timp, am fost, la rândul nostru, ocrotiți de sufletele celor nevăzuți, de eroii romanelor iubite, de propriile nădejdi, întâmplările vieții și ale închipuirii rezemându-se continuu unele de altele. Meditând asupra înțelesurilor atât de diverse ale așteptării, am ajuns cumva să ne facem ordine în gânduri, să ne curățăm mintea de mărunțișuri ca să putem întrezări ceva de dincolo de orizontul cotidian.

R.C. E vorba nu numai despre fapte și întâmplări, ci, poate în primul rînd, despre percepția unor sugestii din care să se nască noi călătorii care să ne deschidă noi orizonturi ale unor noi așteptări. Cum ziceam că mi se întâmplă de obicei, nu știam nici de data asta cum să închei partitura mea, când – mă veți crede sau nu, – un oaspete și el pe corabia noastră, dar tăcut

până acum, și anume inenarabilul Ioan Alexandru, mi-a șoptit persuasiv, cum numai el știe, niște versuri care, iată, deschid un nou orizont în fața căruia vom rămâne gânditori, în strânsă legătură cu tot ce ni s-a întâmplat și ni se va mai întâmpla. Ar fi păcat să le păstrez fiorul numai pentru mine:

> Nu oricând se poate vorbi despre corăbii.
> Trebuie să te afli în fața unei mari călătorii
> De mult așteptată, de mult pregătită cumva.
> O călătorie fără de care nu se mai poate,
> Marea călătorie, marele tău drum...[35]

M.P. Ce bine, într-adevăr, se potrivesc aceste versuri imboldului de a pleca imaginar spre tainica dezmărginire! Uitându-mă în urmă, la ceea ce am scris împreună, constat că această carte poate fi comparată cu un zmeu. Imboldul meu aerian a fost tot timpul bine temperat de mâna dumneavoastră care a ținut ferm sfoara zmeului, dirijându-i de la sol zborul pe unda cea mai propice a vântului.

R.C. Ei, acum iar mă obligați să trag puțin de sfoara zmeului și să vă reamintesc că am plecat cu o corabie, la timona căreia am stat cu schimbul și care ne-a adus cu bine la un țărm unde am așteptat să ajungem. Vom pune din nou piciorul pe *terra ferma*, după ce în tot timpul călătoriei am avut sentimentul că ne aflăm într-o lume paralelă. Se întâmplau atâtea pe țărmul lăsat în urmă, iar noi navigam neștiuți, cu un sentiment de libertate deplină, în bătaia vântului de

35 Fragment din „Ascensiunea", în Ioan Alexandru, *Vămile pustiei*, Ed. Tineretului, București, 1969.

larg și în anturajul unor făpturi minunate și înțelepte, de la care nu mă îndoiesc că, poate fără să ne dăm seama, am învățat câte ceva care ne-a sporit „comoara din adâncuri". Debarcăm acum, fără să știm prea bine unde, precum Columb. Vom găsi o înălțime de unde să avem o priveliște spre noi depărtări, ca să apreciem ce am mai putea aștepta. Poate nici noi nu mai suntem tocmai cei care ne-am îmbarcat în urmă cu câteva luni bune, nici țărmul pe care debarcăm acum nu e identic cu cel de pe care am pornit. Am ajuns dincolo de așteptarea din timpul călătoriei. Să vedem ce va urma. Sunt sigur că o altă așteptare „în plin", poate spre altă aventură, nicidecum o fundătură...

M.P. În ultimele zile m-am gândit la Stephen Hawking, celebrul astrofizician care și-a dedicat existența explorării „găurilor negre" din univers...

R.C. ...și el face parte din aceeași familie spirituală a naufragiaților existențiali, cu Tony Judt și Marcel Blecher, care s-au salvat prin resursele spirituale ale „comorii lor din adâncuri" de la a fi absorbiți de neant. Iertați-mi întreruperea...

M.P. Pornisem să vă spun că potrivit celor mai recente teorii, găurile negre nu ar fi niște fundături care, cu formidabila lor forță de absorbție, ar înghiți materia stelară din jur, ci locuri de trecere, deschideri spre lumi paralele. Și ieri mă întrebam cum izbutește genialul savant să facă asemenea presupuneri, fiind totuși atât de departe în spațiu și timp de obiectul cercetărilor sale. Iar răspunsul a venit fulgerător, chemat de muzica pe care o ascultam în acel moment. Oare nu dăm peste găuri negre în propria noastră viață? Nu ne dăm cu

capul de pereți, crezând că dezastrul pierderilor ne-a împins definitiv într-o fundătură din care pare că nu mai putem ieși vreodată la lumină? Ne lovim amarnic de zid, nedeslușind că acolo e de fapt ușa ce dă spre înălțimea de unde totul se vede altfel. Ce gaură mai neagră decât răstignirea lui Isus cunoaștem? Totuși răul lumii, Calvarul, distrugerea lui Dumnezeu s-au dovedit a fi numai etape din Procesul Mântuirii. Mormântul Domnului e locul de trecere spre Înviere. Sau cum spune Nicoleta:

> Imense, în mine vă vreau, zări de lumină,
> Chiar dacă pentru asta,
> Va trebui să mor puțin…[36]

36 Din poemul „Lumini și umbre", *op. cit*.

Cuprins

Ora astrală 9
Pregătiri de plecare 24
Echipajul 40
Ținta călătoriei 59
În jurul lui Ulise..... 76
Misterul compoziției 85
Scrisul ca plutire 106
Despre naufragiu 125
Robinson sau civilizarea singurătății..... 137
Comorile din adâncuri..... 153
Între veghe și uitare 171
Orizontul așteptării 188